

ალექსანდრე ახატნელი

თუზაკლ-მეშესი

(სომეხთა ეთნოგენეზის საკითხები)

ალექსანდრე ახატუნელი

თ უ გ ა ლ - მ ე შ ე მ ი

(სოფელთა მონოგრაფიის სერიისგან)

თბილისი
2016

ხედაქსოვი:

გორა ღვინისაშვილი

დამჯახდონებელი:

ჯობა ბალოიძე

კომპიუტერული უზენვედყოფა:

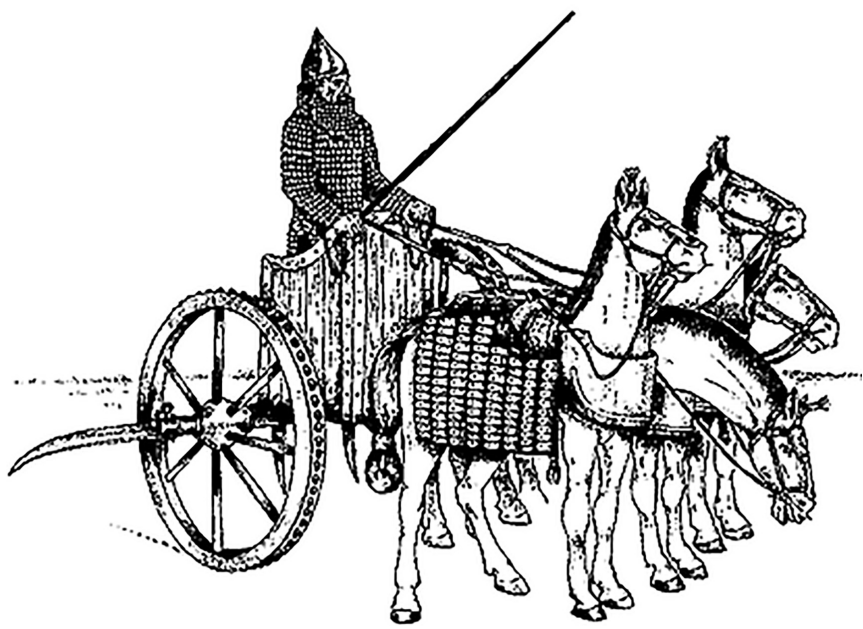
მანია ბოლქვაძე

©ალექსანდრე აზატნელი

რედაქტორისაგან

მსოფლიო საზოგადოებრიობა ინფორმირებულია სომეხი ერის გმირული წარსულის შესახებ. სომხეთის საზღვრებს გარეთ მყოფი სომეხი მოღვაწენი (პროფესიას არა აქვს მნიშვნელობა) დაურალავად განადიდებენ ერის გრძელ წარსულს. არ ერიდებიან მეზობელი ერების ისტორიის დამახინჯებასაც. არ უფიქრდებიან, რომ ამით მტრობას თესავენ. წინამდებარე პატარა წიგნი სიმართლის დადგენას ემსახურება სრული ისტორიის გადმოცემის პრეტენზიის გარეშე.

გ. ღვინაშვილი

ყოველი ეთნოსის წარსული ბევრ აღიარებულ ჭეშმარიტებას შეიცავს. ასევე ბევრია დაუდგენელ-საკამათო. ზოგჯერ, ახალ მონაცემთა შუქზე, აღიარებული საკამათო ხდება და პირიქით. ისტორია ცოცხალი პროცესია.

არიან ეთნოსები, რომელთა წარსული ღრმად შესწავლილია და ჭეშმარიტება დადგენილი... არიან ისეთები, რომელთა ისტორია ბევრ გამოუცნობსა და ურთიერთსაპირისპირო ცნობებს შეიცავს.

არც ისაა გამორიცხული, რომ თვალსაზრისი მცდარ დებულებას ეყრდნობოდეს და დროთა ვითარებაში შეიცვალოს..

წინამდებარე მცირე ნაშრომი თვითგამორკვევის მიზნით შეიქმნა და მთელი ისტორიის გადმოცემის პრეტენზია ვერ ექნება. ცდა ემსახურება წარმომავლობაში გარკვევას, რადგან არსებულმა ლიტერატურამ უკმარისობის განცდა დატოვა.

მიზანი ამართლებს საშუალებას. გათვალისწინებულია პრობლემისადმი მიდგომის ყველა ვარიანტი. შინაგანად, კრიტიკულად, ბევრია შეფასებული, გადმოცემული კი ისეა, როგორც წარმომისაზრდა შედეგი.

ნაშრომი, ერთი მოკეთის მიერ განცდილი სიმართლეა. გადმოცემულია ფონზე, რომელიც მეტს შეიცავს, ვიდრე საკითხი მოითხოვს. ზოგიერთი დებულება განმეორებულია. ესეც მიზანია.

ნაშრომი შექმნილია შინაურებისათვის და ამიტომ ისეთ საკითხებსაც ეხება, რაც სცილდება კონკრეტულ პრობლემას.

ავტორი

კლიო¹

პელაზგიურ² — ძველბერძნული მითოლოგიის თანახმად მეცნიერება – ხელოვნების საქმეს ცხრა მუზა მფარველობდა და ემსახურებოდა. მათ შორის გამორჩეული იყო ისტორიის მფარველი კლიო.

კლიოს მოყვარული, ისტორიის მცოდნე და მსახურია, მოყვარულია ყოველი ადამიანი, რადგან ისტორია აქვს ყველაფერ არსებულს. ფილოსოფოსები იტყვიან: არსებული არ არსებობს ისტორიის გარეშე. იგია წარსულის სარკე და მომავლის ორიენტირი. ამიტომაც იგი ზუსტი მეცნიერება.

კლიო, ყოველთვის ადამიანებს დატრიალებს, მას შემდეგ, რაც ისინი საკუთარი წარსულით და ურთიერთობით დაინტერესდნენ. იყო

1. კლიო – სიტყვა შინაარსობრივად ქართულად აიხსნება. რა ვიკლიო, რა იკლიო, მხოლოდ მუზა კლიოს უნდა განესაზღვრა. ისმის კითხვა: თუ მუზა კლიოს საქმიანობას ქართული ეხმიანება, მაშინ საკვლევა: სიტყვა კავკასიიდანაა წასული ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე თუ იქიდანაა აქ შემოტანილი? და როდის? მითოლოგიის თანახმად ღმერთების მეფე ზევსს, ჰყავდა ცხრა ქალიშვილი მეხსიერების ქალღმერთ მნემოსინესაგან. ყოველი მათგანი პოეზიის, ხელოვნების, მეცნიერების რომელიმე დარგს მფარველობდა. კლიო ადრე ისტორიული ეპოსის მფარველი, შემდეგ ისტორიის ქომაგად იქცა. მას, როგორც წესი, გრაგნილითა და საჩვენებელი ჯოხით ხელში გამოსახავდნენ.

2. პელაზგიური — პელაზგები ბალკანეთის ნახევარკუნძულის უძველესი მაცხოვრებლებია. ვინ იყვნენ პელაზგები უცნობია. ცნობილი ისაა, რომ ბოსფორ-დარდანელის სრუტეთა დასავლეთით პელაზგები სახლობდნენ, აღმოსავლეთით კი ლაზგები-ლაზები. პელაზგებს თავდაპირველად ეოლელები ჩაუსახლდნენ, შემდეგ იონელები და აქაველები. დღეს მიჩნეულია, რომ ისინი ბერძნული წარმომავლობის ტომები უნდა ყოფილიყვნენ. სინამდვილეში? ბერძნები, დორიელები მხოლოდ ძველი წელთაღრიცხვის XIII. ჩანან ბალკანეთში. მანამდე?

ძალზე ხანგრძლივი დრო, რომლის მანძილზე ადამიანებმა ისტორია ზეპირსიტყვიერების გზით გადასცეს თაობიდან თაობებს დამწერლობის არ ცოდნის გამო. დროთა ვითარებაში მოვლენები ძველდებოდა, ადამიანთა მიერ წარსულის სურათები იცვლებოდა, რაღაცა აკლდებოდა, ემატებოდა, სხვაფერდებოდა, დრო და ადგილი დავიწყებას ეძლეოდა, ძველი და ახალი ერთიმეორეში ირეოდა და ასეთი რთული და ხანგრძლივი პროცესების შემდეგ შემოინახებოდა მითებისა და ლეგენდების სახით.

მსოფლიოში 14 სახის დამწერლობა არსებობს, ტომები და ეთნოსები კი მრავალათასეული. რამდენი იყო და გაქრა ისე, რომ საკუთარი არსებობის შესახებ ცნობაც ვერ დაუტოვა კაცობრიობას? რამდენთა შესახებ სხვა ეთნოსებს რაღაცა გაუგიათ და დაუფიქსირებიათ? ვინ შეძლებს იმის ზუსტ ცოდნას როდის, სად, რა მოხდა? კლიოს მოყვარულებს რა დალევს, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ „ყველაზე უკეთ იციან“ ჭეშმარიტება? მათგან სხვაობით კლიოს მსახურებს – ისტორიკოსებს უფლება არა აქვთ განაცხადონ იმის შესახებ, რაშიც დარწმუნებულები არ არიან.

აქ კიდევ ერთი არსებითი მახასიათებელია.

ისტორია ობიექტური – სუბიექტურია. ეს ეხება ნებისმიერი დარგის, ნებისმიერი მოვლენის ისტორიას. არის საგანი, მოვლენა, პროცესი თავისთვის, ობიექტურად არსებული და არის იგივე ჩვენთვის, ჩვენ მიერ დანახული, განცდილი და გაგებული. „თავისთვის“ – ობიექტურია, „ჩვენთვის“ – სუბიექტურია, რადგან ადამიანები, სუბიექტები, ობიექტურს სუბიექტურად აღიქვამენ. ამდენად ნებისმიერი დარგის საგან-მოვლენათა ისტორია ობიექტურიცაა და სუბიექტურიც. კლიოს მოყვარულთა გაგებაში, როგორც წესი სუბიექტური სჭარბობს და ეს ბუნებრივია. მათგან სხვაობით კლიოს მსახურთა ნააზრევში პირიქითაა: ობიექტური სჭარბობს. ესაც ერთი პირობით: კლიოს მსახური ობიექტურის გააზრებაში ობიექტური უნდა იყოს. ეს პირობა პრინციპული მნიშვნელობისაა.

ადამიანები განსხვავებულები არიან გარეგნულადაც და შინაგანი ბუნებითაც. ერთი დარგის, ერთი საკითხის ორ მცოდნეს ვერ მოძებნიან, რომელთაც ყველაფერი ერთნაირად იციან და ერთნაირად აზროვნე-

ბენ. ადამიანებს კი არა, ხის ორ ფოთოლს ვერ ნახავ აბსოლუტურად ერთნაირს. რა გასაკვირია, რომ კლიოს მსახურთა შორისაც იყოს აზრთა სხვაობა ნებისმიერ საკითხზე. ამიტომ არის, რომ ადამიანთა წარსულის – ისტორიის მვლვევართა შორის, სხვანაირად კლიოს მსახურთა შორის, ბევრი საგანგებოდ იკვლევს ადრე გამოკვლეულის ობიექტურ-სუბიექტურობას ანუ ობიექტური რამდენადაა სუბიექტური და რამდენადაა სუბიექტივიზმის შემცველი. სხვანაირად ამ სამსახურს ისტორიის ისტორიას ანუ ისტორიოგრაფიასაც ეძახიან. კლიოს მსახურთა ეს ნაწილი ძალზე რთულ და საჩოთირო საქმესაა შეჭიდებული. ამის გარეშე ისტორია, ობიექტური – სუბიექტური კი არა, – სუბიექტივიზმის ტყვეობაში აღმოჩნდებოდა.

დამწერლობის შემოღებიდან მოყოლებული, კლიოს მსახურთა უპირველესი მოვალეობა იყო ზეპირსიტყვიერების შემორჩენილი მარაგის აღრიცხვა – შენახვა. ურთულესი საქმეა მითებად და ლეგენდებად ქცეულ ინფორმაციულ ოკეანეში ობიექტურის გამოვლენა – ასახვა. იმდენად რთული, რომ ეს პროცესი ათასწლეულების მანძილზე დასრულებული არაა. არა და, ეს მასალა რომ ობიექტური სინამდვილის შემცველია, რეალურმა ცხოვრებამ არაერთგზის დაადასტურა.

კლიოს მსახურები მეტ-ნაკლებად სუბიექტურად მოაზროვნენ იყვნენ. სუბიექტივიზმის გამოვლინებასაც ჰქონდა ადგილი. სუბიექტივიზმი განსაკუთრებით იმ ეთნოსთა ისტორიის მკვლევართა მახასიათებელია, რომელთაც დაკარგეს ძველი მონაპოვარი და შეინარჩუნეს განდიდების პათოსი, დაკარგეს მატერიალური და დანაკარგის გადაფარვას, სულიერის განდიდებით შეეცადნენ. ამას კი ბუნებრივად მოჰყვა სუბიექტურის გადაზრდა სუბიექტივიზმში.

კლიოს მიმდევართა შორის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი მოქმედებს, რაც ხელს უწყობს სუბიექტივიზმის გამოვლენას. ესაა პოლიტიკური მრწამსის, სხვანაირად პარტიულობის საკითხი. ერთ დროს უაზროდ გაფეტიშებული და ახლა ასევე უაზროდ დაკნინებული კ. მარქსი ამბობდა: პარტიის წევრი არ შეიძლება მეცნიერი იყოს. მას მხედველობაში ჰყავდა რწმენით და არა ფორმალურად, წევრი პარტიისა. ასეთი ადამიანისათვის აზროვნებისა და მოქმედების განმსახ-

ღვრელია პარტიის საპროგრამო გადაწყვეტილებანი.¹

როგორც იდეოლოგიურად და პოლიტიკურად ანგაჟირებული მსახური კლიოსი არ შეიძლება სუბიექტივისტი არ იყოს, ასევე შეიძლება ითქვას ცრუ პატრიოტიზმით შეპყრობილებზე. პატრიოტიზმი სანაქებო თვისებაა, მაგრამ რამდენადაც სცილდება ობიექტურობას, იმდენად საზიანო ხდება. ვთქვათ, თუ მეცნიერებაზე პრეტენზიის მქონე, მით უფრო სამეცნიერო რეგალიებით დახუნძლული, პიროვნება თავის ეთნოსს, სამშობლოს, მიაწერს ისეთ მოვლენას, ფაქტს, რაც არა თუ არ დასტურდება, არამედ გამორიცხულია მსგავსის შესაძლებლობა, ამით იგი სასაცილო მდგომარეობაში აგდებს თავის ეთნოსს, თავის სამშობლოს.²

კლიოს სამსახური სუბიექტს მხოლოდ ობიექტურობის დაცვით შეუძლია. მაგრამ თუ ეთნოსს არა ჰქონია სახელმწიფოებრივი ორგანიზება, დამწერლობა, დამოუკიდებელი მეობა, ობიექტურ მკვლევარს გაუძნელდება ისტორიული წარსულის გააზრება.³

იყო ხანგრძლივი პერიოდი, როდესაც კლიოს მსახურთ სიცოცხლის ფასად უჯდებოდათ სიძარტლის დაცვა. დადგა პერიოდი, როდესაც ისტორიისადმი მიდგომა რადიკალურად შეცვლილია. ბევრი ეთნოსის ბევრი წარმომადგენელი ისტორიას ბრძოლის საშუალებად აღიქვამს. მათთვის ისტორიული წარსული თუ „შელამაზებულად“ წარმოჩინდება, ეს მომავალში შეიძლება დიდი პრეტენზიების საფუძველი გახდეს. შესაბამისად,

1. საილუსტრაციოდ მივმართოთ საბჭოთა იმპერიას, რომელსაც საბჭოთა კავშირს ეძახდნენ. იმპერიაში იყო რა ე.წ. კომუნისტური (ბოლშევიკური) პარტიის დიქტატურა, პიროვნება ვერც ერთი ხაზით წარმატებული ვერ იქნებოდა, ვერ გამოქვეყნდებოდა სამეცნიერო ნაშრომი, თუ იქ ხარკი არ იყო გადაებული პარტიის პოლიტიკისა და პარტიული ხელმძღვანელობის სასარგებლოდ. საბჭოთა ე.წ. „სამეცნიერო პროდუქცია“ ობიექტურობისაგან გამოიზენული, სუბიექტივიზმის არტახეზში გმინავდა. მართალი იყო კ. მარქსი, მაგრამ ვინ ჰკითხავდა? ყველაფერი კეთდებოდა მისი სახელით და ყველაფერი მისი მეცნიერული დასკვნების საწინააღმდეგოდ.

2. ასეთი „მეცნიერების“ და მათი „აღმოჩენების“ ჩამოთვლა სირთულეს არ წარმოადგენს. ისედაც მომხდარა, რომ თუ ეთნოსის „პატრიოტი მეცნიერი“ ვერ შეძლებდა განსაზღვრული ფაქტის „აღმოჩენას“, მას უცხონი დაზმარებიან „აღმოჩენების“ მიგებაში.

3. საბჭოთა იმპერიაში, ასეთებს, იმპერიული იდეოლოგიური ცენტრი „უქმნიდა“ სასურველ ისტორიას. პარალელურად ბევრი ეთნოსი აიძულა ისტორია ისეთი მიმართულებით გადაეწერათ, რაც ცენტრს მისაღებად მიაჩნდა.

ისტორია აწყმომი მოპოვებულის დაცვისა და მომავალში განდიდების იარაღი ხდება. თუ საუკუნეთა მანძილზე ისტორია ბუნებრივი ცოდნითი ინტერესისა და საერთოდ შემეცნებითი არეალის გაღრმავებას ემსახურებოდა, ახლა მან იდეოლოგიური აღზრდისა და ბრძოლის ფუნქცია შეიძინა. იგი ყოველთვის იყო მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბების საშუალება, მაგრამ არასოდეს, არსებული პოლიტიკური სისტემისა და შესაბამისი პოლიტიკური აზროვნების გამყარების იარაღი.

კლიოს მსახურთა დანიშნულება ჭეშმარიტების დადგენაა. თუ ქვეყნის პოლიტიკური სისტემა მათ წარსულის „შელამაზებულ“ წარმოჩენას უკვეთავს და იდეოლოგიურ, ხშირად სხვა ეთნოსთა საწინააღმდეგო, თეორიულ პაექრობაში აბამს, მაშინ ასეთი მკვლევარი გაორებულ მდგომარეობას ვერ აცდება. კლიოს მსახურიდან იგი პოლიტიკოსთა მსახურად იქცევა.

არის ისეთი ისტორიული მოვლენები, ფაქტები რომელთა სხვადასხვანაირი შეფასება ვერ გამოირიცხება. ასეთი წყაროს განხილვა განსაკუთრებულ სიფაქიზეს მოითხოვს. საჭირო ხდება ცალმხრივობის გამორიცხვა, მისი გაგების ვარიანტების წარმოჩენა.

კლიოს მსახურთ არ უნდა ავიწყდებოდეთ, რომ მათ მიერ სუბიექტივისტური გაგება, შეიძლება საზოგადოების არასწორი ორიენტირების საფუძველი გახდეს. როდესაც მკვლევარი განსახილველად ირჩევს ისეთ პერიოდებს, ფაქტებს, რაც მისი ეთნოსის ისტორიული სიამაყეა და გვერდს უვლის ისეთს, რაც საპირისპირო განწყობას ქმნის, ის კლიოს მსახურიდან იდეოლოგიურ მუშაკად გარდაიქმნება. თუ ასეთი დამოკიდებულება წარსულისადმი მეზობელ ეთნოსებშია დამკვიდრებული, ამან შეიძლება ეთნოსთა შუღლი გამოიწვიოს. „შელამაზებული ისტორიის მქონე ეთნოსი კი უფრო „დიდი და მნიშვნელოვანი“ კაცობრიობისათვის ვერ გახდება. რა სარგებელი უნდა მიუტანოს მკვლევარმა ეთნოსს თუ უბეღლესი პიერიოდის არქეოლოგიურ მონაპოვარს მას მიაწერს ან ეთნოსის ისტორიას აღწერს იმ პერიოდიდან, როცა ეთნოსი არ არსებობდა?

კლიოს მიმდევართა მცდელობა, ეთნოსს შეუქმნან დიდებული ისტორია დაკავშირებულია სხვა ეთნოსების წარსულის დამახინჯება – დაკნინებასთან. ეს თავის მხრივ ეთნიკური დაპირისპირების წარმოშობის წყაროა. იმპერიათა ცენტრები ამ წყაროთი სარგებლობდნენ

საუკუნეთა მანძილზე და ამ გზით ასრულებდნენ ცნობილი „გათიშე და იბატონე“-ს პოლიტიკას.

კლიოს მსახურთა შორის, დროთა ვითარებაში, ყალიბდება მთლიანი წარსულის ან ცალკეული პერიოდებისა და ფაქტების ერთ-გვარი გაგების ტრადიცია. ამ დამკვიდრებული ტენდენციიდან გამომდინარეობს ძალზე რთულია. რაც უფრო ავტორიტეტული მკვლევარები უჭერენ მხარს ამა თუ იმ გაგებას, მით უფრო ძნელდება კრიტიკული აზროვნება. არა და, სხვისი აზრი მაშინ ხდება შენი, როცა მას კრიტიკულად გაიაზრებ.

არიან ეთნოსები, რომელთაც ნათლად აქვთ წარმოდგენილი საკუთარი წარსული, ობიექტურად ასახავენ მას და ცდილობენ სუბიექტივიზმის გამორიცხვას. არიან ეთნოსები, რომელთაც საკუთარი წარსულის რეალური სურათი არ აკმაყოფილებთ, იღწვიან მის შელამაზება, განდიდებისათვის. (არის იგავ-არაკი ღამურას შესახებ. ერთმა პატარა თავუნამ იუკადრისა თავგობა... და ა.შ) სამწუხაროდ, ასე არა მხოლოდ ცალკეულ ადამიანებს, ჯგუფებს, არამედ ეთნოსებსაც დამართნიათ. ბევრ ეთნოსს აწუხებს გლობალური თუ არა, რეგიონალური გამორჩეულობის სინდრომი.

ცალკე აღნიშვნას მოითხოვს კლიოს მსახურთა იმ ნაწილის საქმიანობა, რომელთა ეთნოსები ბოლო ხანებში ხდებიან ცნობადნი, თავს დაჩაგრულად გრძნობენ და „პრესტიჟული“ ისტორიის შექმნით ცდილობენ სხვებზე მეტი თუ არა, მათი „ღონისად“ მაინც გამოჩნდნენ. ეს განსაკუთრებით ეხება აგრესიული ხასიათის მქონე პატარა ეთნოსებს. დიდისადმი, ძლიერისადმი მიტმასნით, გამორჩეული ერთგულებით იმსახურებენ ისინი კეთილგანწყობასა და ხელშეწყობას მეზობელთა მონაგარის მიტაცების საქმეში.

კლიოს მოყვარულთა თუ მსახურთა მოღვაწეობის ხასიათზე მნიშვნელოვან გავლენას მათი რელიგიურობა ახდენს. რელიგიის მსახურთა ფენა უძველესი დროიდან ყალიბდება როგორც ფართო, სულიერი, პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზნების მქონე გაერთიანება. ეთნოსთა ისტორიის მანძილზე იცვლებოდნენ ღმერთები, წარმოდგენები მათ შესახებ, მაგრამ ადამიანთა სულიერი დამუშავების, პოლიტიკური დამონების და ეკონომიკური ძარცვის მიზნები უცვლელი რჩებოდა.

ამასთან, რაც უფრო მძიმე იყო ეთნოსის და შიგნით წევრთა უიმედობა, მით ძლიერი და ქმედითი ხდებოდა რელიგიური სისტემა და მისი წარმართველი ბირთვი. ამიტომ, რომ რელიგია ვერ იტანს მეცნიერულ განსჯას.. იგი უსიტყვო მორჩილებასა და ბრმა რწმენას ეფუძნება. კლიოს მოყვარული თუ მსახური, რომელიც რელიგიური გრძნობების ტყვეობაშია, ვერ იქნება მოვლენების ობიექტური შემფასებელი.

საუკუნეთა მანძილზე კლიოს მიმდევრები გაგონილისა და ნანახის აღწერით იფარგლებოდნენ. საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და მის მსახურ მეცნიერებათა ზრდა-მომწიფების კვალობაზე ფართოვდებოდა და რთულდებოდა ისტორია. ობიექტური აუცილებლობის ძალით აღმოცენდა არქეოლოგია. შემდეგ ისტორიის საკითხებით დაინტერესდნენ ლინგვისტიკა, ანთროპოლოგია, გენეტიკა, დღევანდელ ვითარებაში საზოგადოებისა და მისი ისტორიის შემსწავლელი არც ერთი მიმართულება არაა ისეთ დონეზე, რაც ამავე საზოგადოების მოთხოვნებს დააკმაყოფილებდა. ეს დღეს შესწავლის რა ახალ მეთოდებს დააყენებს ცხოვრება დღის წესრიგში, ჯერ უცნობია. კლიო მუდმივ ნორჩი მუხაა.

ჰეროდოტე¹

ადამიანთა ინტერესი ისტორიული მოვლენებისადმი ყოველთვის არსებობდა. საზოგადოებრივი განვითარების კვალდაკვალ იხვეწებოდა მისი წარსულისა და აწყმოსადმი დამოკიდებულების ხასიათი, შესაბამისად იცვლებოდა მიდგომისა და გაგების მეთოდები და ფორმები.

ითქვამს რომ, კლიო თავიდან ისტორიული ეპოსის მფარველ მუხას წამოადგენდა. ადამიანებისათვის ასე უფრო მისაღები იყო, მოვლენების შესახებ თაობიდან თაობისათვის ინფორმაციის გადაცემა. დამწერლობის შემოდების შემდეგ ამ საქმის მიმდევრებს ლოგოგრაფებს უწოდებდნენ.

1. ჰეროდოტე – ძველი წელთა აღრიცხვის 484-425 წ. (მიახლოებით) დაიბადა მცირე აზიის ქალაქ ჰალიკარნასში. ეს მხარე უძველესი ტომის კარიელების სამოსახლო იყო. ამიტომ არის აზრი, რომ ჰეროდოტე ჰალიკარნასელი, შეიძლება წარმოშობით კარიელი ყოფილიყო. ჰეროდოტემ იმოგზაურა ეგვიპტეში, ბაბილონში, ასირიაში, მცირე აზიაში, შავი ზღვისპირეთში, ბალკანეთში და იქ მაცხოვრებელი ტომების შესახებ ძალზე ღირებული ინფორმაცია დაუტოვა კაცობრიობას.

ჰეროდოტე, ისტორიისათვის პირველი ცნობილი პოროვნებაა, რომელმაც ფართე სახის ისტორიული ნაშრომი დაგვიტოვა. ამიტომ უწოდა მას გამორჩეულმა რომაელმა ორატორმა ციცერონმა „ისტორიის მამა“. მსოფლიო საზოგადოებრიობა დაეთანხმება ჰეროდოტეს ასეთ შეფასებას. ამ აღიარების გამოძახილია, რომ სხვა ერების ისტორიის შემქმნელებსაც ამ ერის ჰეროდოტეთ მოიხსენიებენ.¹

ჰეროდოტეს დანატოვარი 9 წიგნიდან, ნახევარი სპარსეთ-საბერძნეთის ომების აღწერას შეიცავს. მთლიანი ნაშრომი კი იმდენ ისტორიულ, გეოგრაფიულ, ეთნოგრაფიულ მასალას, რომ ავტორი თამამად წარმოსდგება გეოგრაფად, ეთნოგრაფად, ლიტერატორად. მისი შემოქმედების მრავალმხრივობა ბევრ პრობლემას უძებნის ახსნას და ასევე ბევრ პრობლემას აჩენს. მათ შორის კავკასიელებისათვისაც: სპარსელები ცხოვრობენ მეწამული ზღვიდან ჩრდილოეთით. მათ ჩრდილოეთით მიდიელებია. მიდიელების ზემოთ სასპეირები. სასპეირების ზემოთ კოლხები, რომლებიც ჩრდილოეთის ზღვას აღწევენ და სადაც დის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ტომი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე.

ყურადსაღებია: 1. ცხოვრობს და არა ცხოვრობდა; 2. სასპეირები მეხუთე საუკუნეში ძველი წელთაღრიცხვით იკავებენ იმ ტერიტორიას, რომელიც ადრე ტაბალებს (ასირიულად), თუბალებს (ბიბლიის მიხედვით) ეკავათ და რომელთაც მოგვიანებით იბერები (I ს. ავტორი იოსებ ფლავიუსის მტკიცებით) ეწოდათ. (მრავალი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ სასპეირი, სპერი, იბერი ერთი ეთნოსის სახელია); 3. სასპეირები განსხვავდებიან როგორც სპარს-მიდიელებისაგან, ასევე კოლხებისაგან; 4. ეს ოთხი ტომი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე და სხვა არაფერ. არა და ნაშრომში მითითებულია, რომ ძვ. წ.ა. მერვე საუკუნის 30-20-ან წლებში მოხდა კიმერიელების (გიმრების ასირულად) შემოჭრა. დაახლოებით იმავე პერიოდში ურარტუელები მთებში შერეკეს დასავლეთიდან მისულმა ალაროდიებმა. ვინ არიან ისინი? რა შედეგი ჰქონდა შემოჭრას?; 5. კოლხები სასპეირების მეზობლებია, მაგრამ სხვა, განსხვავებული ტომია. ვინ? ამასთან კავშირში ცნობა:

1. ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი მოვსეს ხორენაცი აღიარებულია სომეხ ჰეროდოტეთ. (მაგალითისათვის).

ეგვიპტის ფარაონმა სესოსტრისმა ლაშქარის ნაწილი ფაზისთან დატოვა. ამიტომ კოლხები შავგერემანები, ხუჭუჭთმიანები არიან. ასირიელთა ცნობით კოლხებისაგან მოდის წინადაცვეთის ტრადიცია. (ჰეროდოტეს ამ ცნობაზე იქნა ცნობილი აფხაზი ჰეროდოტეს, დიმიტრი გულიას მიერ დამუშავებული მტკიცება აფხაზების ეგვიპტური წარმომავლობის შესახებ); 6. ტიბარენები და მოსხები მუსკებია ასირიულად, მეზობელი ტომებია და მრავალი სხვა.

ჰეროდოტეს ეს ინფორმაცია თანაბრად ენებათ აფხაზებს, ქართველებს, სომხებს. ამიტომ მისი ახლო განჩხრეკა აუცილებელი იქნება. აქ კი კიდევ ერთი საინტერესო ცნობა. მისი მტკიცებით ევროპისა და აზიის საზღვარი გადიოდა მდინარეების ფაზისი (რიონი), ყვირილა, მტკვრის (კორი) ხეობებზე. ამ ცნობის თანახმად დღევანდელი საქართველო ევრაზიური ქვეყანაა, სომხეთი კი აზიური.

ჰეროდოტე ისტორიის მამამთავარია, ისტორიკოსია, მაგრამ არა თანამედროვე გაგების. დღევანდელი ისტორიკოსები სპეციალურ სწავლებას გადიან, ეუფლებიან კვლევის ფორმებსა და მეთოდებს, კვალიფიცირდებიან ამა თუ იმ მიმართულებით. უფრო მეტი. ისტორიის მთელ პროცესს ჰყოფენ პერიოდებად, ქვეპერიოდებად და ვიწრო სპეციალიზაციის გზით ახდენენ საკვლევი პრობლემის ღრმა შესწავლას. ჰეროდოტეს დროს შესაძლებელი იყო მხოლოდ საკუთარი მოგზაურობის, სხვათა მონაყოლის, დაკვირვების გზით მიეღოთ სასურველი ინფორმაცია. ამიტომ ძველი დროის ისტორიკოსთა ცნობები იმდენადეა სანდო, რამდენადაც კრიტიკულად გასააზრებელი. მაგრამ, რომ არ ყოფილიყო ის საწყისი, ვერ იქნებოდა დღეს მიღწეული.

საოცარი, ძველი დროის ჰეროდოტეების მიმდობლობა კი არაა, არამედ თანამედროვეთა დაუოკებლობა. საოცარია, რა დაჟინებით ცდილობენ საკუთარი ეთნოსის წარსულის შელამაზება, გამდიდრება, გაღრმავებას. ბედნიერია ეთნოსი, რომელსაც არა სჭირდება და არა ჰყავს ამ ტიპის ჰეროდოტეები.

ძველი პერიოდის (კლიოს მსახურებს), სპეციალიზაცია არცა სჭირდებოდათ, ისინი თანაბრად იყვნენ ისტორიკოსებიც, გეოგრაფებიც, ეთნოგრაფებიც და ჯარის სარდლებიც. მათ შორის სტრაბონი თველება გეოგრაფიის მამად.

სტრაბონი¹

ისტორია სამ ძირითად კითხვას პასუხობს: სად, რა, როდის? სად უკვე გეოგრაფიაა. ისტორია და გეოგრაფია თავიდანვე იყვნენ მჭიდროდ დაკავშირებული. მართალია სტრაბონის ისტორიული თხზულება დაკარგულად ითვლება, მაგრამ ეს ვერ აკნინებს მისი, როგორც ისტორიკოსის დამსახურებას. მისი გეოგრაფია ფართოდ მოიცავს ისტორიასა და ეთნოგრაფიას. თუ გავითვალისწინებთ, რომ იგი პონტოს სამეფოში დაიბადა და გაიზარდა, მისი ცნობებისადმი ნდობა უფრო იზრდება. ერთი პერიოდი პონტოს სამეფოში (შეიძლება მას კოლხეთის დიდი სამეფო ეწოდოს) შედიოდა მცირე აზია, ყირიმი, კავკასიის შავი ზღვის მხარე, საბერძნეთი და ეგეოსის ზღვის ბევრი კუნძული. ცხადია სტრაბონს ეს მხარე და იქ მაცხოვრებელი ტომები კარგად უნდა სცნობოდა. ასევე კარგად იცოდა უფრო ძველი გეოგრაფების მიღწევები და იყენებდა კიდევ მათ ცნობებს. სხვანაირად ვერ შეაფასებდა ძველ გეოგრაფთა ღვაწლს, ვერ მოიცავდა მთლიან ევროპას, იმ დროს ცნობილ აზიასა და აფრიკას.

ძალზე საყურადღებოა სტრაბონის მიერ მოცემული კავკასიისა და მცირე აზიის იმ ნაწილის აღწერილობა სადაც პეროდოტეს თქმით სასპეირები ცხოვრობდნენ.

უძველესი პერიოდის ცნობები ამ მხარისა და იქ განფენილ ტომთა შესახებ „ბიბლიაში“-ა გაბნეული. მის ერთგვარ გაგრძელებასა და განვითარებას წარმოადგენს მოვსეს ხორენაციისა და ლეონტი მროველის მიერ შედგენილი ისტორიები, რომელნიც ძალზე ფასეულ გეოგრაფიულ ცნობებსაც შეიცავენ.

სტრაბონამდე დიდი ხნით ადრე არა ერთი ავტორს დაუტოვებია

1. სტრაბონი — ძვ. წ.ა. 63წ. — ახალი წ.ა. 24წ. ითვლება ძველი საბერძნეთის გამორჩეულ ისტორიკოს-გეოგრაფად. შემორჩენილია მხოლოდ გეოგრაფიული ნაშრომი. მისი გეოგრაფია 17 წიგნად, არის ძველი პერიოდის შესწავლის შეუცვლელი წყარო.

დაიბადა ლეგენდარული მითრიდატე პონტოელის გარდაცვალების წელს და მის სამეფო რეზიდენციის ქალაქ ამასიაში. მისი ოჯახი მითრიდატეს უახლოესი გარემოცვის წევრი იყო და საფიქრალია ისეთივე ხალიბი (ჰალიბონი ჰომეროსის მიხედვით), კოლხი, როგორც თავად მითრიდატე. მითრიდატეს დაარსებულა ახალციხის ციხე-ქალაქი, სადაც იგი თავის საუნჯეს მალავდა.

გეოგრაფიული თუ ეთნოგრაფიული აღწერილობა ამ მხარის შესახებ. საკმარისია ქსენოფონტეს გახსენება, რომელმაც ძვ. წ.ა. 401 წელს ბერძენთა ჯართან ერთად, როგორც სარდალმა და მკვლევარმა შემოიარა და აღწერა იქ მაცხოვრებელი ტომები... სტრაბონი აგრძელებს და ავსებს ახალი ვითარების შესაბამისად შეცვლილ რეალობას.

სტრაბონის შესწავლის გარეშე შეუძლებელია სასპიერებისა და კოლხთა სივრცის ეთნოგრაფიულ-ტომობრივი რაობის გააზრება. ეს მით უფრო ფასეულია, რომ თანამედროვეობამ წარმოშვა მედროვე არა მხოლოდ ჰეროდოტები, არამედ სტრაბონებიც. როგორც უცნაურად არ უნდა ჟღერდეს, თანამედროვე სტრაბონები, ძველს ისტორიულსაც უსწორებენ და ცდილობენ სასურველი მიმართულებით მის წარმოჩენას. ეტყობა ესეც ბუნებრივი მოვლენაა. თავად სტრაბონს უსწავლია და განუხილავს სხვადასხვა (რომ არ ითქვას ურთიერთდაპირისპირებული) თავალსაზრისი ვთქვათ ჰომეროსის პოემების ისტორიულობის შესახებ. ერთნი მიიჩნევენ, რომ პოემებში რეალური ამბებია მოცემული და ცდილობდნენ იქ დასახლებული გეოგრაფიული ადგილების განსაზღვრას. მეორენი დარწმუნებით ამტკიცებდნენ, რომ ყველაფერი გამოგონილია.

უნდა ითქვას, რომ ჰომეროსის პოემებისადმი ასეთი გაორებული დამოკიდებულება სტრაბონამდეც იყო და შემდეგაც არ შეწყვეტილა კამათი. თვით გენიალური ჰენრიხ შლიმანის მიღწევებმაც ვერ დაუსვა წერტილი სკეპტიკოსთა თვალსაზრისს.

შლიმანი¹

ჰენრიხ შლიმანი გადატრიალება მოახდინა ანტიკური ხანის მოვლენების გაგებისა და შეფასების საქმეში. მისი დამსახურებაა, რომ საზოგადოებრიობამ აღიარა ჰომეროსის პოემებში მოთხრობილი ამბების ისტორიული რეალობა. მხედველობაშია ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ქალაქ-სამეფოების არსებობა, კრეტა-მიკენის კულტურა, ბრძოლა ტროას წინააღმდეგ. ის, რის გამო თვალსაზრისითა ჭიდილი მიმდინარეობდა ორი ათას წელზე მეტი ხანის მანძილზე, არქეოლოგიური ძიების წყალობით დასრულდა. დაასრულა პროცესი თვითნასწავლმა არქეოლოგმა და არა რომელიმე არქეოლოგიურმა სკოლამ.

თავად არქეოლოგია ადასტურებს იმ უბრალო ჭეშმარიტებას, რომ სტიქიური არქეოლოგია მუდამ არსებობდა. სხვანაირად ვერ მიაკვლევდნენ უკვე დიდი ხნის წინ გაძარცვულ სამარხებს. საკვირველი არაფერია. როცა რომელიმე დიდებულს საფლავში დიდ სიმდიდრეს ატანდნენ, ყოველთვის გამოჩნდებოდნენ ამ განძის დაუფლების მსურველები.

ევროპაში შლიმანამდე არქეოლოგები იყვნენ და არქეოლოგიური სკოლებიც, მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო ისეთი დიდი და სარისკო საქმისათვის, როგორც პოემებში მოთხრობილი ნახევრად ზღაპრული მოვლენების რეალობა – არარეალობის გარკვევაა. ამას სჭირდებოდა არა არქეოლოგიური მეცნიერული მეთოდებისა და ფორმების მცოდნე, არამედ ისეთი გენიოსი რომანტიკოს-ავანტიურისტი მეცნიერებაში, როგორც იყო შლიმანი.

1. შლიმანი — 1822-1890წწ. დაიბადა გერმანიაში. კლასიკური განათლება არ მიუღია. ცნობილია როგორც მსხვილი კომერსანტი და თვითნასწავლი არქეოლოგი, რომელმაც არქეოლოგიას ბევრი შესძინა. ბიოგრაფები ამბობენ რომ იცოდა 15 უცხო ენა. სწორედ ენების ცოდნის წყალობით მიაღწია დიდ სიმდიდრეს. 24 წ. ასაკში დასახლდა რუსეთში, მიიღო მოქალაქეობა, გამდიდრდა. 44 წ. ასაკში ჩაირიცხა პარიზის უნივერსიტეტში. დაინტერესდა ჰომეროსის პოემებით, ირწმუნა ტროას ომის ისტორიულობა. 1869წ. გადასახლდა ამერიკაში. გაეყარა რუს ცოლს. შეირთო ბერძენი და ბინა დაიღო საბერძნეთში, ათენში. 1871 წ. მოყოლებული არქეოლოგიურ გათხრებს (საკუთარი ხარჯებით) აწარმოებდა ტროაში და როგორც თავად ამტკიცებდა აღმოაჩინა მეფე პრიამეს განძი. 1873 წ. შემდეგ გათხრები დაიწყო ქ. მიკენში, ქ. ორქომენში, ქ. ტირინფში. არქეოლოგიურად დაამტკიცა, რომ ჰომეროსის პოემებში აღწერილი ქალაქები და მოვლენები ისტორიულ სინამდვილეს ასახავდნენ.

კავკასიელებს ზოგადად, კოლხებს კონკრეტულად, შეუძლიათ მხოლოდ სინანული გამოთქვან იმის გამო, რომ შლიმანს არ მისცეს საშუალება გათხრები ეწარმოებინა შავი ზღვის პირეთში, რისი დიდი სურვილიც მას ჰქონდა. შლიმანი დარწმუნებული იყო არგონავტთა კავკასიაში მოგზაურობის ისტორიულ რეალობაში და ისიც იცოდა სად უნდა ეძია ლეგენდარული მეფე აიეტის სასახლე.

შლიმანს არქეოლოგიის მამას ვერ უწოდებ, მაგრამ არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ ადამიანმა, რომელსაც სპეციალური განათლება არა ჰქონდა, აღმოაჩინა ბრინჯაოს ხანის ცივილიზაციის არსებობა ევროპაში.. მან მუშაობის მეთოდებით და ფორმებით გაამდიდრა მეცნიერული არქეოლოგია. მან დააჩქარა ე.წ. კლასიკური არქეოლოგიის განვითარება. მან შეცვალა საზოგადოების დამოკიდებულება ისტორიული ეპოსისადმი. რამდენადაც სარწმუნო გახდა ქალაქ-სამეფო ტროის არსებობა, ამდენად მოიხსნა ეჭვები არგონავტთა ლაშქრობის რეალობასთან დაკავშირებით. სარწმუნო გახდა ისტორიულობა იმ ინფორმაციისა რასაც შეიცავს ძველბერძნულ-ჰელაზგური მითები და ლეგენდები. საჭიროა მხოლოდ ისტორიული ცნობების განთავისუფლება იმ ზღაპრული ჩენჩოსაგან, რომელიც უხვადაა დაგროვილი.

XXI საუკუნეში არქეოლოგია მეცნიერების უაღრესად განვითარებულ დარგს წარმოადგენს. უხვადაა არქეოლოგიური სკოლები და ყოველწლიურად ათასობით ექსპედიცია ეწყობა დაკარგული თუ დაუიწყებელი წარსულის გასაცოცხლებლად. იშვიათობას აღარ წარმოადგენს ჭეშმარიტად ინტერნაციონალური სამეცნიერო ექსპედიციები.

მძლავრი არქეოლოგიური სკოლები არსებობს კავკასიის რესპუბლიკებშიც. ყოველი ეთნოსი ცდილობს მაქსიმალურად მოიცვას თავისი ტერიტორია და შეძლების კვალობაზე, აღმოჩენილი საკუთარ ისტორიულ წარსულს დაუკავშიროს. რამდენადაა ეს შესაძლებელი, სხვა საკითხია. მით უფრო, როცა საკვლევო ტერიტორიის აბორიგენი მოსახლეობა სხვაა ან სხვა იყო.

საქართველო არქეოლოგიურად კარგად შესწავლილ ქვეყანას წარმოადგენს. მოქმედებს ძლიერი არქეოლოგიური სკოლა. მიჩნეულია რომ ღრმადაა გამოკვლეული საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ქვის და ბრინჯაოს ხანის კულტურა. აკადემიკოსმა ოთარ ჯაფარიძემ

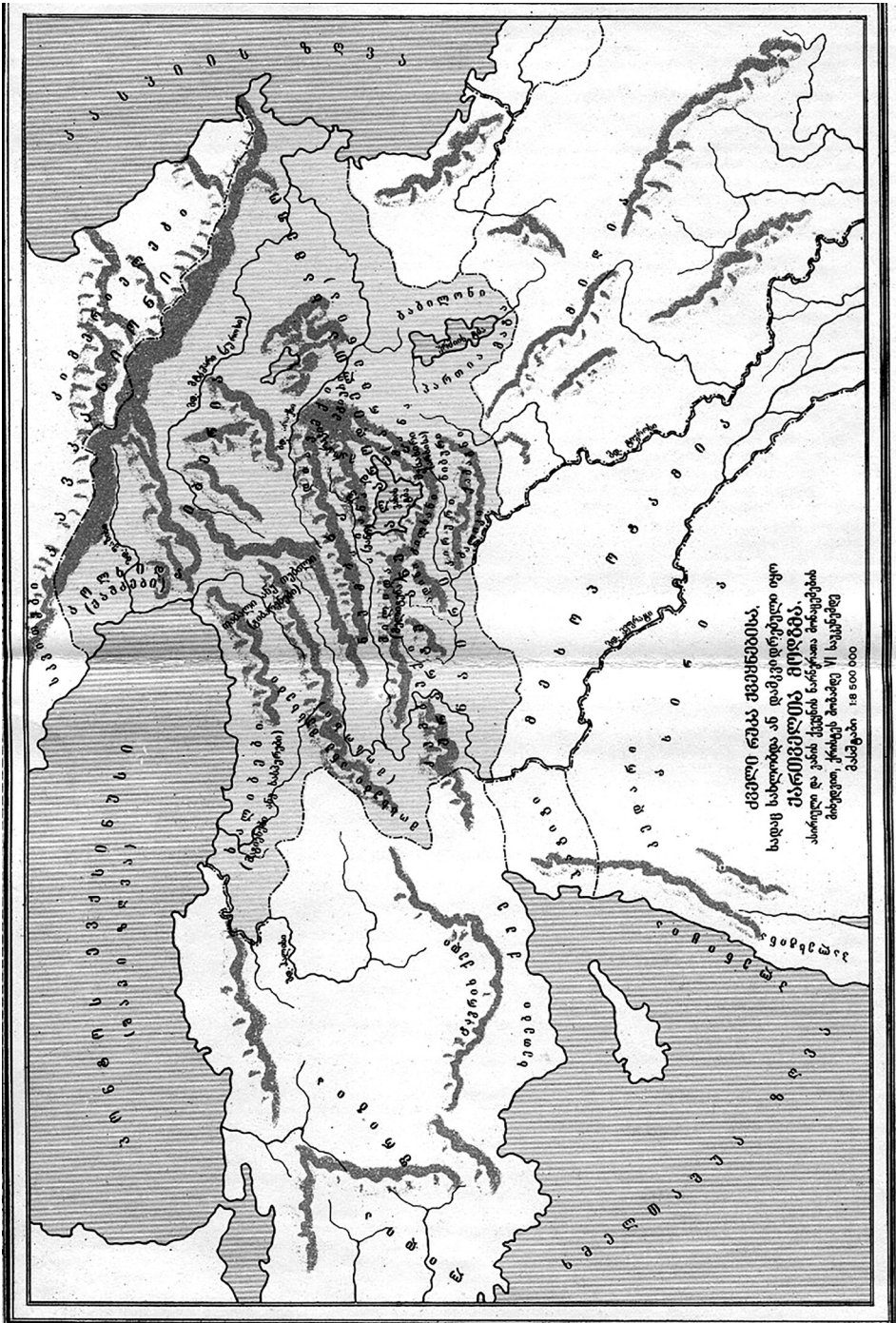
ჭეშმარიტად აკადემიურად შეაჯამა მიღწევები. მაგრამ ყოველივე მხოლოდ საწყისი ეტაპია.

საქართველო დღეს თუბალ-მუშეხთა საარსებო არეალის მცირე ნაწილს წარმოადგენს. პეროდოტეს მიერ წარმოჩენილი სასპეირები და კოლხები, მათი შთამომავლები, სიტორიულ წარსულს ვერ აღიდგენენ თუ კვლევის არეალი არ გაფართოვდა.

ქვემო ქართლში, დმანისში წარმოებულმა გათხრებმა გააღრმავეს ცოდნა ადამიანის კავკასიის რეგიონში ცხოვრების ხანგრძლივობის შესახებ. საკუთრივ საქართველოს მიწა ჯერ კიდევ ბევრ საიდუმლოს ინახავს, რომელთა მოკვლევა არქეოლოგებს ხელეწიფებათ. აზრის სიცხადისათვის საკმარისია მიეთითოს, რომ თამარ მეფის საფლავიც კი არაა დაძებნილი. არა და შეუძლებელია უკვალოდ გამქრალიყო საკითხთან დაკავშირებული ცნობა-ანდერძი.. იქნებ ასეთ პრობლემებსაც რომანტიკოს-არქეოლოგი სჭირდება? აწ სულაც ფანატიკურად შეყვარებული? ძნელია მკითხაობა. ფაქტი კი ისაა, რომ მეფე მნათობის საფლავი დაკარგულია. და მხოლოდ მისი?

ეჭვი არაა არქეოლოგია მომავალში ბევრად გაამდიდრებს წარმოდგენას არა მხოლოდ შორეული წარსულის შესახებ. ანტიკური პერიოდი და შუა საუკუნეებიც მოთმინებით ელოდებიან ახალ ექსპედიციებს, რათა გარკვეული დოზით გაამჟღავნონ დაფარული საგანძური. ვინ იცის კიდევ რამდენი შლიმანი სჭირდება ჭეშმარიტების დადგენას?

საბედნიეროდ არქეოლოგია მარტო არ არის ამ პროცესში. თანამედროვე პირობებში თითქმის არ არსებობს მეცნიერების დარგი, რომელიც პრაქტიკულად არ იყოს ჩაბმული ისტორიული წარსულის კვლევაში.

ქვემოთ არის შეყვანილი
 ახალი სახელმწიფოები იგი
კავკასიის გარეშე.
 აღნიშნული და ახალი სახელმწიფოები მოსახლეობის
 მხრივ, რაიმე მნიშვნელობისაა.
 შკაბლაძე 18 500 000

შამპოლიონი¹

დიდი მცდელობის მიუხედავად კაცობრიობის ისტორიის ბევრი საკვანძო საკითხია დაუდგენელი. დღემდე გადაუწყვეტია ადამიანთა წარმოშობა-განვითარების პრობლემა. საკითხავია: ადამიანი ყოველთვის იყო თუ რაღაცა პერიოდში ჩამოყალიბდა, განვითარების რა ეტაპები განვლო, როგორ მოხდა რომ მილიონობით წლების მანძილზე ქვის იარაღებს ვერ გაცდა, ბოლო 10 ათასი წლის მანძილზე კი რევოლუციურად ვითარდება, და ა.შ.

ისტორიის შესწავლისა და შეფასების მრავალი მეთოდი და ფორმა არსებობს. კ. მარქსი ამბობდა: მითხარით რა იარაღებით სარგებლობენ ადამიანები და გეტყვით, როგორია მათი ურთიერთობანი, როგორია საზოგადოებრივი წყობა. მისთვის შრომის იარაღი იყო პროგრესის დონის განმსაზღვრელი. 2. ფ. კლიკსი და ბევრი სხვა მიიჩნევენ რომ პროგრესის დონის განმსაზღვრელია ადამიანთა გონებრივი განვითარება.

წარსულის კვლევა ბევრაირად შეიძლება. ცნობილი პაულ კრეჩმერი ამბობდა: „თუ ჩვენ წინ ენობრივი გადმოცემა არ გვიძევს, თავის ქალები ვერ გვეტყვიან, თუ რა ენაზე ლაპარაკობდნენ ოდესღაც მათი მატარებლები.“ ამის გარკვევა კი დამწერლობის ძეგლების ცოდნით შეიძლება.

ისტორიის შესწავლის საუკეთესო წყაროა წერილობითი ინფორმაცია. დამწერლობის სხვადასხვა სახეობაა: იეროგლიფური, ლურსმული ასო ბევრითი. ათასწლეულების განმავლობაში იქმნებოდა დამწერლობის ნიმუშები, რომელთა წაკითხვა ვერავინ შეძლო. რად გინდა დამწერლობა, რომელთა ასავალ-დასავალს ვერავინ მიხვდება. არა და მცდელობა გაშიფვრისა ყოველთვის იყო. საინტერესოა, როგორ

1. ჟან ფრანცუა შამპოლიონი — 1790-1832 წწ. ფრანგი ისტორიკოს-ლინგვისტი, ეგვიპტოლოგიის დამფუძნებელი, საფრანგეთის გეოგრაფიული საზოგადოებისა და რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის საპატიო წევრი.

1798წ. დაიწყო ნაპოლეონის ეგვიპტური ექსპედიცია, რასაც ამ ქვეყნისადმი ინტერესის გაძლიერება მოჰყვა. 17 წლის ასაკში შამპოლიონმა დაწერა წიგნი „ეგვიპტე ფარაონების დროს“. 19 წლისა გრენობლში პროფესორი გახდა. იცოდა 12 ენა. მათ შორის კობტური. გაშიფრა იეროგლიფური დამწერლობა და დაწერა ეგვიპტური ენის გრამატიკა. 1831წ. დააარსა ეგვიპტოლოგიის კათედრა.

უნდა მომხდარიყო, რომ ასო-ბგერითი დამწერლობის პარალელურად ასეული წლების მანძილზე ადამიანები სარგებლობდნენ სხვა სახის დამწერლობით და დაიკარგა მათი მნიშვნელობის გაგება.

დავიწყებული დამწერლობის ახსნას მხოლოდ ერთუზიანში არ ეყოფა. ეს არაა არქეოლოგია, სადაც ადამიანი შეიძლება სამეურნეო საქმიანობის დროს გადაეყაროს რაიმე ისტორიულად ღირებულს. ეროგლიფური და ლურსმული დამწერლობის ნიმუშები ადამიანებს ყოველთვის ჰქონდათ, მაგრამ წაკითხვას ვერ ახერხებდნენ.. ამას ერთუზიანში გარდა სპეციალური ენათმეცნიერული ცოდნა სჭირდება. ვთქვათ თომას იუნგი, უაღრესად ერუდირებული პიროვნება, რომელმაც 15 წლის ასაკში რვა ენა იცოდა, იყო ფიზიკოსი, ექიმი, ზოოლოგი, ლინგვისტი, კალიგრაფისტი და რაც მთავარია შიფრების სპეციალისტი. ამის და მიუხედავად იგი უშედეგოდ ცდილობდა ეგვიპტური ეროგლიფების გაშიფრვას.

ეს შეძლო მერე, არანაკლებ საოცარმა შამპოლიონმა. მან ბევრი სხვა ენებთან ერთად იცოდა კობტური, რომელიც ეგვიპტურის მონათესავეა. შამპოლიონმა სათავე დაუდო ეგვიპტოლოგიას და ბიძგი მისცა დამწერლობის სხვა სახეობათა დადგენის პროცესს.

ისე მოხდა, რომ ძველი წელთა აღრიცხვის 196წ. ეგვიპტეში, ქურუმებმა, ქვეყნის მმართველ პტოლემეოს მიმართეს. მიმართვა ქვაზე ამოკვეთილი და იქვეა მისი შესატყვისი ძველბერძნული თარგმანი. ორენოვანი ტექსტი გახდა ეროგლიფური დამწერლობის გაშიფრვის საფუძველი.

ეგვიპტური დამწერლობის გაშიფრვას მოჰყვა ლურსმული დამწერლობის გაშიფრვის წარმატებული მცდელობა. ჟან-ფრანცუა შამპოლიონის შრომამ წინ წასწია ძველ დამწერლობათა შესწავლის საქმე.

ეროგლიფური დამწერლობა თავის მხრივ ხანგრძლივი განვითარების შედეგს წარმოადგენდა. უძველეს ნიმუშად ნახატი-ჰიკტოგრაფიული მემკვიდრეობა ითვლება. ნახატებიდან ეროგლიფებისაკენ, ეროგლიფებიდან ანბანური დამწერლობისაკენ გზა მართლაც რთული და ხანგრძლივი იყო.

ბევრმა მკვლევარმა სცადა სხვა სახის დამწერლობათა გაშიფრა. მიჩნეულია რომ ჩეხმა პროზნიმ 1915 წ. შეძლო ხეთური ლურსმული

დამწერლობის წაკითხვა და იქვე დაადასტურა რომ ხეთური ენა ინდოევროპული, რუსულის მსგავსია. ამავე დროს მიაჩნიათ, რომ ხეთები წარმატებით იყენებდნენ ეროგლიფულ დამწერლობასაც.. გამოითქვა აზრი, რომ ეროგლიფური გვიან, ძველი წელთა აღრიცხვის 15 საუკუნიდან გამოიყენებოდა ხეთებს შორის. გაჩნდა ვერსია, რომ ეროგლიფური დამწერლობა უნდა მოეტანათ ინდოევროპულ ტომებს, რომლებიც ღუნაის მხრიდან, ბალკანეთის ნახევარკუნძულის გავლით შეიჭრნენ და დამკვიდრდნენ ანატოლიაში (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე) ასეა?

ბედრუის პროზნში ასევე სცადა კრეტული დამწერლობის გაშიფრა, მაგრამ უშედეგოდ. ისიც საკითხავია, რამდენად გამართული იყო მის მიერ გაშიფრული ხეთური.

კრეტული დამწერლობის ჰიქტოგრაფიული (ნახატი) ნიმუში ძვ. წ.ა. IV ათასწლეულით თარიღდება. ასევე შემორჩენილია A და B ტიპის დამწერლობად ცნობილი ნიმუშები. მათი წაკითხვის ყოველი ცდა და შედარება სხვა ძველ ენებთან უნაყოფო გამოდგა. ბოლოს, 1951-3 წლებში ინგლისელმა მაიკლ ვენტრისმა და ჯონ ჩედვიკმა შეძლეს B ტიპის დამწერლობის 65 ნიშნის წაკითხვა და დაასკვნეს, რომ იყო არქაულ ბერძნულ ენაზე შესრულებული დამწერლობა.

ვენტრის-ჩედვიკმა გაშიფრეს მხოლოდ B ნაზოვანი. რაც შეეხება პირველ ორ სახეობას, გაუშიფრავები რჩება, დიდი მცდელობის მიუხედავად.

უძველეს დამწერლობათა გაგების საქმეს კლიოს ბევრი მოყვარული და არა ნაკლები მსახური დასჭიდებია. მათ შორის ქართველებიც. ცნობილი მოღვაწე ზურაბ ქაფიანიძე თავგამოდებით ცდილობდა უძველესი ქართულის მეშვეობით აეხსნა. ასევე ცდილობს მათემატიკოსი გია კვაშილავა ცნობილი კრეტული ე.წ. „ფესტოსის დისკოს“ წარწერის გაშიფრვას ქართველურის მეშვეობით. გავრცელდა ინფორმაცია, რომ მან წარმატებით შეძლო ურთულესი ამოცანის ამოხსნა. ასეა? დრო უჩვენებს. მით უფრო, რომ წამყვან მკვლევართა აზრით შეუძლებელია ძველი ეთნოსების სრული შესწავლა ქართველური ენების გათვალისწინების გარეშე.

ქართველ მკვლევარებს აქვთ ერთი დადებითი, არა ცდილობენ საკუთარ წინაპრებს მიაწერონ ძველ დამწერლობათა შექმნის პატივი.

ეს მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ბერძენ ავტორთა ცნობით კოლხებს არა მხოლოდ დამწერლობა ჰქონდათ არგონავტების ლაშქრობის პერიოდში, არამედ გეოგრაფიული ცნობარიც, სადაც გამოსახული იყო ზღვები, მდინარეები, გზები. უფრო მეტი. იმავე ძველბერძენ ავტორთა მტკიცებით, ასოთი დამწერლობა მუსკებმა (მუშქებმა, მეშეხ, მესხებმა) შეითვისეს ფინიკიელებისაგან (სავარაუდოდ იმ მხარეში ლაშქრობის დროს) და შემდეგ მათგან გაითავისეს ბერძნებმა. ეს უნდა მომხდარიყო ძვ. წ.ა. XII-X საუკუნეებში.

აქვე უნდა მიეთითოს, რომ ძველ ეგრისელ-კოლხთა ტომებს შორის უეჭველად მოიახრებიან აფხაზების წინაპრები. შესაბამისად, როდესაც აფხაზები ამტკიცებენ, რომ უძველესი დამწერლობის კულტურის მატარებლები არიან, ეჭვშეუტანელ სიმართლეს ამბობენ.

სხვა ამბავია XXს. მეორე ნახევარში რუსი ავანტიურისტის მიერ აგორებული სიცრუე, რაშიც ისტორიულ აფხაზებს გააზრებული წვლილი არ მიუძღვით.

საკითხი ასე გამოიყურება: აფხაზების დიდი „ქომაგი“ ი. ვორონოვი საერთოდ უარყოფდა კოლხეთის სახელმწიფოს არსებობას. მიიჩნევდა რომ ეს ქართველ ისტორიკოსთა გამონაგონია. მეორე რუსმა, გ. ტურჩანინოვმა, პირიქით, „დაამტკიცა“ რომ კოლხეთის სამეფოც არსებობდა, მეფე აიეტიც და იქ იყო პირველი დამწერლობაც. მხოლოდ ეს იყო ადიღურ-აფხაზური. მათგან ფინიკიელებმა გადაიღეს, ფინიკიელებისაგან ბერძნებმა და იქიდან მსოფლიოში გავრცელდა. ბოლოს საქმე იქამდე მივიდა, რომ ამ უძველესი ადიღურ-აფხაზური დამწერლობის გამოყენებით ტურჩანინოვმა ბიბლიის ძველი ნიმუშები „წაიკითხა“. ე. ი. ბიბლია თავდაპირველად ადიღურ-აფხაზურ ენაზე ყოფილა დაწერილი. დავიჯეროთ?

რუს ავანტიურისტთა ასეთი ენთუზიაზმი ძირშივე ეწინააღმდეგება თანამედროვე ოსების დიდ „განმანათლებელ“ ალან ჩოჩიევის კონცეფციას. ჩოჩიევი „მეცნიერულად ამტიკციებს“, რომ იესო ქრისტე ოსებში იზრდებოდა, ქ. ცხინვალში მიიღო განათლება და აქედან აზიარა კაცობრიობა ქრისტიანობას.

უნდა „ვირწმუნოთ“, რომ ეს ასეა და ალბათ იესოს მოძღვრების ჩაწერაც ძველ ოსურ ენაზე წარმოებდა?

არა ნაკლებ უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ობიექტურად მოაზროვნე სომხები. მათ კარგად იცოდნენ, რომ სომხური დამწერლობა V ს. შექმნა ცნობილმა მესროპ მაშტოცმა. ამის შემდეგ სომხური დამწერლობა ვითარდება და ერთგულად ემსახურება ეთნოსის ინერესებს. არა და იმავე პერიოდში, როცა ადიღეურ-აფხაზური დამწერლობა იქნა „აღმოჩენილ-გაშიფრული“, სომხებმაც მიაკვლიეს ძველი დამწერლობის ნიმუშებს. დიდი იყო ერთუხიაზმი და დიდადაც გააზნაურეს უძველესი სომხური დამწერლობის „აღმოჩენის“ ამბავი. ითქვა, რომ უძველესი დამწერლობა ადიღ-აფხაზებისა კი არაა, სომეხთა წინაპრების შექმნილია. დიდ ზარ-ზეიმს და მსოფლიო მასშტაბის ხმაურს ასეთივე რეზონანსის უხერხულობა მოჰყვა. აღმოჩნდა რომ ეს იყო ძველი არაბული დამწერლობის ნიმუში, რომელსაც სომხები მარჯვნიდან მარცხნით კი არ კითხულობდნენ, როგორც ეს არაბულშია მიღებული, არამედ მარცხნიდან მარჯვნივ, როგორც ეს სომხურ დამწერლობაშია დაკანონებული. ცხადია, უკულმა „წაკითხული“ უკულმართულად იქნა გაგებული. არა და სომხებს სულაც ვერაფერს მატებდა ეს აღმოჩენა, რადგან მათ ისედაც ორიგინალური, ძველი დამწერლობა აქვთ. ეჭვს გარეშეა, რომ ეს დამწერლობა ერთი კაცის მიერ ვერ შეიქმნებოდა და უცებ ეთნოსის მასშტაბით ვერ გავრცელდებოდა. მაშტოცი შეიძლება იყო უფრო ძველი სომხური დამწერლობის რეფორმატორი, ისევე, როგორც მეფე ფარნავაზია რეფორმატორად მიჩნეული ქართველთა შორის. კარგია, რომ სიმართლე დადგინდა, მაგრამ ხომ შეექმნა უხერხულობა ეთნოსს?

კავკასიელთა „წვლილის“ შესახებ უძველეს დამწერლობათა შექმნის საქმეში აღინიშნა, როგორც გაფრთხილება. გამორიცხული არაა მოძვეალში დამწერლობის რაიმე ნიშნების მიკვლევა. საჭირო იქნება დიდი ძიება-ანალიზი იმ მართლაც და დიდი აღმოჩენის გახმაურებამდე.

მხოლოდ ვარაუდის სახით უნდა ითქვას, რომ კოლხეთში ძვ.წ.ა. VI საუკუნიდან მოყოლებული ფუნქციონირებდა ბერძნული ფაქტორიები. კოლხებს (ეგრისელებს) რომ არა ჰქონოდათ საკუთარი დამწერლობა, ლოგიკურია ვიფიქროთ, ბერძნულით ისარგებლებდნენ და მისი მიბადებით შექმნიდნენ საკუთარს, როგორც ეს სხვა ეთნოსებმა გააკეთეს. ეგრისელებისაგან (კოლხებისაგან) ქართლოსიანებს რომ გადაეღოთ, ამის გამორიცხვაც არ შეიძლება.

ბიბლია¹

კაცობრიობას ბევრი კონცეფცია აქვს შექმნილი ადამიანთა და საზოგადოების შესახებ. უძველეს დროში, ეს შეხედულებანი, ახალ თაობებს გადაეცემოდა ზეპირი ან არსებული დამწერლობის სახით. სამწუხაროდ, ბევრი რამ დაკარგულია. თაობიდან თაობაზე ტომებიდან ტომებზე უძველესი პერიოდის გადაცემული ინფორმაცია, პირველ ყოვლისა „ბიბლიამ“ შემოგვინახა.

„ბიბლია“ არაა ისტორიული წყარო იმ გაგებით, რასაც თანამედროვე ადამიანი მიჩვეული, მაგრამ არც ისეთია, რომლის ხელაღებით უარყოფა შეიძლებოდეს. პირველ რიგში ეს ეხება ძველი აღთქმის იმ ნაწილს, რომელიც გადმოსცემს ადამიანთა წარსულის იმ ვერსიას, რაც ჯერ კიდევ შუემერებმა დააფიქსირეს წარღვნის შესახებ. მეცნიერება თანხმდება, რომ სტიქიურ მოვლენებს შეეძლო წარღვნის ეფექტის გამოწვევა. ბიბლიის ეს ნაწილი ღირებულია იმითაც, რომ შეიცავს ცნობებს უძველესი ტომების შესახებ. ლინგვისტები ირწმუნებიან, რომ წინა აზიაა ის მხარე, სადაც უძველეს დროში ყალიბდებოდა ის დედა ენა, რომელიც შემდეგ დაიყო სემიტურ, იაფეტურ და ინდოევროპულ განშტოებებად. ამ თვალსაზრისს განამტკიცებს არა მხოლოდ ენობრივი მემკვიდრეობა, არამედ ის აღიარებული დებულებაც, რომ თავდაპირველად ადამიანთა ორი ტიპი ჩამოყალიბდა: აღმოსავლეთში (ამ ტიპის ადამიანის ნაშთები მიკვლეულია ჩინეთში, პეკინის ახლოს) და დასავლეთის (ამ ტიპის ნაშთები ნანახია აზია, ევროპა, აფრიკაში). ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ მეტყველებს, ერთ დროს ფართოდ აღიარებული კონცეფცია სემიტების, იაფეტიდების და ქამიტების შესახებ.

„ბიბლია“ ჯერ კიდევ ნოემდე მცხოვრებ თუბალ-კაენს ახსენებს. იგი მიწათმოქმედია, და მჭედელი (ხელოსანი). ეს მითითებაა იმაზე, რომ შრომის დიდი (საზოგადოებრივი) დანაწილება მოხდა მიწათმოქმედთა და მეჯოგე-მონადირეებს შორის. შემდეგ მიწათმოქმედებს ხელოსნები გამოეყვნენ. ასე შეიქმნა ადამიანთა სამი ჯგუფი მიწათმოქმედები, მესაქონლეები, ხელოსნები. დროთა ვითარებამ მოითხოვა მათი ნახელავის გაცვლის აუცილებლობა. ასე დაემატა მეოთხე-ვაჭრების ჯგუფი.

1. ბიბლიის შესახებ თვალსაზრისი გამოთქმულია ავტორის ნაშრომებში „ქართველთა ენოგენეზი“, „კავკასიონთა ენოგენეზი“ ამდენად აქ აღარ განმეორდება.

მეორე თუბალი იაფეთის ძეა. ამასთან მასთან ერთად იხსენიება მეშეხი. მკვლევარები თანხმდებიან იმ აზრზე, რომ თუბალი (თაბალი, ტაბალი) ბოლოს იბერად იწოდებოდა. ასევე მეშეხებს (მუშქებს, მუსკებს, მოსხებს, მოსოხებს, მესხებს) კაპადოკიელთა წინაპრები ეწოდებოდათ ცნობილი ძველებრაველი ისტორიკოსის იოსებ ფლავიოსის მტკიცებით.

„ბიბლიის“ მონაცემებს, ბევრი ეთნოსის პირველხსენებად მიიჩნევენ, გვიანი პერიოდის ისტორიკოსები. „ბიბლია“ ჩამოთვლის ტომებს მათი ეთნარქის სახელის მიხედვით, მაგრამ მათი მოსახლეობის საზღვრებს არ იძლევა. შეიძლება 5-7 ათასი წლის წინ არც იყო შემოფარგლული ტერიტორიები, ჯერ ერთი თავისუფალი სივრცის არსებობისა და მეორე ადამიანთა დიდი მასების მესაქონლეობით დაკავების გამო. მესაქონლეობა საზამთრო-საზაფხულო საძოვრებს შორის მუდმივ გადაადგილებას გულისხმობდა. არა და ბიბლიის ეს ისტორიული ნაწილი უძველეს დროს ასახავს...

„ბიბლიის“ მიხედვით ტომთა დაყოფა სემიტებად, იაფეტებად და ქამიტებად ძვ.წ.ა. VI - V ათასწლეულებში უნდა მომხდარიყო. ასეთი ვარაუდის საფუძველი ბიბლიაშივეა მოცემული.

ებრაელი ეთნოსის აღიარებული მამამთავარია აბრაამი (დაბადებისას აბრამად წოდებული). ისტორიულად დადგენილად ითვლება, რომ იგი ძვ.წ.ა. 1813წ. დაიბადა. მისგან ზევით, სემამდე რამდენიმე თაობა გამოიცვალა. ბიბლიის მიხედვით აბრაამის დაბადებამდე 390 წელი გასულა. შეიძლება სხვა დაანგარიშებაც... ვთქვათ, სომეხი ჰეროდოტეს, მოვსეს ხორენაცის მიხედვით 1161 წელია გასული. ერთი გამოთვლით სემს მემკვიდრე ეყოლა ძვ.წ.ა. 2203წ. მეორე ანგარიშით 2974წ. შეიძლება ასეც: „...ასი წლის იყო სემი, როცა შვა არფაქშატი, წარღვნიდან ორი წლის შემდეგ“ (ბიბლია, თბ. 2013წ. გვ.13, XI). იქვე, თავი 5, ბიბლიაში წერია: ნოეს 90 წლისას ეყოლა სემი... და იქვე თავი 6: „ექვსასი წლისა იყო ნოე როცა წარღვნა მოხდა“...

უბრალო არითმეტიკა: ნოეს, 90 წ. ასაკში ეყოლა სემი, წარღვნის მომენტიდან 510 წლისა უნდა ყოფილიყო. ასევე, წარღვნიდან 2 წლის შემდეგ იგი 100 წლისა კი არა 512 წლისა იქნებოდა. ამ ასაკში სემს ეყოლა პირველი შვილი.

რას გვაძლევს საკითხის ასეთი დაკონკრეტება? უმნიშვნელეს დასკვნას: ტომთა ეთნარქების ასაკის მიხედვით შეიძლება მსჯელობა, ჩვენთვის ცნობილი პირველი დიდი მიგრაციული პროცესი, სემიტებად, იაფეტებად, ქამიტებად დაყოფა მოხდა ძვ.წ.ა. III ათასწლეულის დასაწყისში თუ ბოლოში. ან სულაც VI-V ათასწლეულების მიჯნაზე? ვარაუდის საფუძველია ეთნარქების ასაკი (არა ნაკლები 600 წლი) და მათი დროითი მონაცვლეობა იაფეტიდან თარგამოსამდე (ისიც 600 წ. იყო, როცა მამული გაუყო შვილებს).

დამატებით უნდა მიეთითოს, რომ თარიღები არის მიახლოებითი. იაფეტილების ისტორიას გაკვრით ეხება მოვსეს ხორენაცი.

სორენაცი¹

მოვსეს ხორენაციის დამსახურება, სომეხი საზოგადოების და პირველ რიგში მრავლად შექმნილი ისტორიული ნაშრომების ავტორთა წინაშე, იმდენად დიდია, რომ XIX ს. ბოლომდე მისი კრიტიკული გააზრების მცდელობაც არა ყოფილა. მის მიერ შექმნილ „სომხეთის ისტორიას“ მხოლოდ სწავლობდნენ და ხშირად იხეპირებდნენ, როგორც ბიბლიას. ყოველი მომდევნო ავტორი მხოლოდ აგრძელებდა მისეულ ისტორიას.

სომეხთა ისტორიას კი მოვსეს ხორენაცი უძველესი დროიდან იწყებს. მას ეჭვგარეშედ მიაჩნია, რომ მათი ეთნარქია ჰაიკი (ჰაო-სი ქართული გაგებით), ბიბლიური თორგომის (თარგამო-სის ქართულად) ჩამომავალი. ჰაი-კი იყო თორგომის სახლის მოდგმიდან, მაგრამ სხვა წარმომადგენლებს არ ასახელებს. მიზეზი უცნობია. არ იცის, არ აინტერესებს, ღირსად არ მიიჩნევს, ძნელი სამკითხაოა, მაგრამ დიდი მნიშვნელობის.

ჰაიკმა შვილი არამანეაკის დაბადების შემდეგ მიატოვა ბაბილონი და სხვა უამრავი შვილების, ბადიშების, მსახურების, სამასამდე მცველის, ზიზნების თანხლებით გადაწყვიტა ვანის ტბის სამხრეთით დასახლება. მას დახვდა უცხო ხალხი, რომელიც შეირთა ან დაიმორ-

1. მოვსეს ხორენაცი — სომეხთა ჰეროდოტედ წოდებული, „სომხეთის ისტორიის“ შემქმნელი, სადაც თხრობა უწყვეტია უძველესი დროიდან ახ.წ.ა. V საუკუნემდე.

ჩილა. აქედან დაიწყო მან სხვისი ტერიტორიების დაკავება.

ჰაი-კის საქმე, ბაბილონიდან ჩრდილოეთის ტერიტორიების დაკავება-შემოერთება, წარმატებით განაგრძეს მისმა შთამომავლებმა. სომეხ ისტორიკოსთა საერთო დასკვნით ვერეთ წოდებული ჩრდილოეთის ტერიტორიები სომეხთა კუთვნილება უნდა გამხდარიყო და თუმცა იქ სხვა ხალხი ცხოვრობდა, ამას ხელი ვერ უნდა შეეშალა დიდი სომხური სახელმწიფოს შექმნისათვის. ამ მისწრაფებაში ერთსულოვანი არიან ძველი და ახალი წარმომადგენლები ეთნოსისა, აქეთკენ იყო და არის მიმართული იდეური, იდეოლოგიური, პოლიტიკური, სამხედრო მისწრაფება. სხვა ამბავია რას მაილწიეს. მაილწიევი კი სასურველ მიზანს?

მოსვლეს ხორენაცმა დაამკვიდრა ვანის ტბიდან კავკასიონამდე ტერიტორიების ჩრდილოეთად მოხსენიების ტრადიცია, სადაც სხვა ეთნოსებს არ ცნობს ან თუ ასახელებს, მხოლოდ სომხებისადმი დაქვემდებარებულთა სახით. არა და სწორედ ამ სივრცეში მოიაზრებდა ჰეროდოტე სასპიერებსა და კოლხებს.

ძვ.წ.ა. V საუკუნეში სასპიერები მოსახლეობდნენ ვანისა და ურმიის ტბებიდან კოლხებამდე ტერიტორიაზე. ათასი წლის მანძილზე ისინი გაქრნენ, გადასახლდნენ თუ რა ბედი ეწიათ, რატომ ახდნენ სომეხი ისტორიკოსები მათ იგნორირებას უცნობია. თავად ხორენაცი გაკვირვებული აღნიშნავს, რომ მემატეიანის ცნობით სომხების კუთვნილ მიწა-წყალზე, თურმე ჰაიკის მოდგმის მოსვლამდე სხვა ხალხი ცხოვრობდა. ვინ, მას არ აინტერესებს. იგი კმაყოფილდება ჰაიკისა და მის შთამომავალთა საგმირო საქმეების გადმოცემით. ამ მხრივ კი, რეალური ადგილს უთმობს გამოგონილს ან გაგონილს.

ჰეროდოტე თავის ნაწერებში დიდ ადგილს უთმობდა სპარსეთ-საბერძნეთის ომების ისტორიას... არავინ გამორიცხავს, რომ სპარსულ ჯარში მონაწილეობდნენ ადრე დაპყრობილი ეთნოსების წარმომადგენლები და მათ შორის სომხებიც. სომხების მონაწილეობა საბერძნეთის, გნებავთ ეგვიპტის წინააღმდეგ სპარსეთის დაპყრობით ლაშქრობებში, რამდენად ნიშნავს სომხების მიერ საბერძნეთის ან ეგვიპტის დაპყრობას? ადარაფერი ითქმის იმის შესახებ, რომ მტკიცე ქრონოლოგიის გარეშე ისტორიის გადმოცემა ყოველთვის იწვევს ფაქტებისა და მოვლენების აღრევას და შედეგი სუბიექტივიზმის ნიმუში ხდება.

ის, რასაც გვერდს უვლის სომეხი ჰეროდოტე, ქართველი ლეონტი მროველის მიერაა დაკონკრეტებული.

მროველი

ლეონტი მროველი მოკლედ, მშრალად, მაგრამ არსებითად ახასიათებს იმ პერიოდს, საიდანაც სომხების ისტორიას იწყებს მოვსეს ხორენაცი. განსხვავება ამ ორი ავტორის თხრობაში დიდია, მაგრამ არის საერთოც. მროველთან დრო და მოვლენები უფროა მოწესრიგებული. შეიძლება ეს დასმული ძირითადი ამოცანის შედეგია?

მროველი ეთანხმება ხორენაცს, რომ სომხების წინაპარი ჰაოსი (ჰაიკი) თარგამოსის (თორგომის) სახლეულიდანაა. ამავე დროს აკონკრეტებს სახლეულობის შემადგენლობას და აღნიშნავს, რომ ჰაოსის გარდა თარგამოსს შვიდი გამორჩეული მემკვიდრე ჰყავდა, უამრავ შვილებს შორის. ამას გარდა, ბაბილონიდან ჩრდილოეთით გადასახლდა თარგამო-სი და არა ჰაო-სი სწორედ იგი დაემკვიდრა მთების არარატისა და მასის შორის.

თარგამოსის მიერ დაკავებული ტერიტორია მოიცავდა ჰეროდოტეს მიერ ნახსენები სასპეირებისა და კოლხების ქვეყნებს. ამასთან, ჰეროდოტე ეხება ძვ.წ. V საუკუნეს, მროველი კი ძვ.წ. III ათასწლეულს.

მროველის მიხედვით თარგამოსს (და არა ჰაო-სს), ეკუთვნოდა ძალზე ვრცელი ტერიტორია იქ მოსახლე ტომებით. „... საზღვარი ქვეყანისა მისისა: აღმოსავლეთ ზღუა გურგენისა, დასავლეთ ზღუა პონტოსა და სამხრეთ ზღუა ორეთისა, და ჩრდილოთ მთა კაკასია“. გურგენის (კასპიის) ზღვიდან პონტოს (შავ) ზღვამდე, ორეთის ხმელთაშუა ზღვიდან კაკასიამდე ტერიტორია ძალზე დიდი იყო და თანაც მჭიდროდ დასახლებული მრავალი ტომით...

ისტორიკოსების ინტერესს იწვევს კითხვა: ერთნი ამტკიცებენ რომ მროველმა ხორენაციის გავლენით დაწერა ისტორია; მეორეთა მტკიცებით არ შეიძლება მათი წყაროების ერთობა გამოირიცხოს; ზოგის შეხედულებით ჯერ ამ ავტორთა დროითი არსებობა უნდა გაირკვეს და შემდეგ მოღვაწეობისა და აღწერილობის ფარგლები; სხვათა აზრით საჭიროა იმის გათვალისწინება, რომ ხორენაციის მიზანი იყო სომეხი ეთნოსის გამხსნევა. ცნობილია, რომ სასომხეთში მეფობა V საუკუნეში

მოისპო. ერის წინამძღოლობის ფუნქცია რელიგიურმა ინსტიტუტმა ჩაიბარა და თანაც წარმატებით და სხვა.

ნებისმიერ პრობლემასთან დაკავშირებით ბევრი თვალსაზრისი გამოითქმება. ამასთან, დაუსრულებელია დავა, რომელი შეხედულებაა მართებული. წამკითხველმა კრიტიკულად უნდა შეაფასოს ნებისმიერი და ისე გააკეთოს დასკვნა. დასკვნათა ერთობა კი საზოგადოებრივი აზრია.

თუბალ-მუშახი

ყოველ მსახურს და მოყვარულს კლიოსი, მოვლენებისადმი თავისი მიდგომა აქვს. ხორენაცს აინტერესებს მხოლოდ საკუთარი ეთნოსის, სომხების, მამამთავრად აღიარებული ჰაიკი და ცდილობს სრულად ასახოს მისი დინასტიური ისტორია. მისგან სხვაობით მროველი მთლიანად თარგამოსის სახლეულობის ისტორიას ეხება. ამავე დროს გაკვრით მოიხსენიებს არა თარგამოსიანელთა, მაგრამ ნათესავთა არსებობასაც.

უკვე ითქვა, რომ იაფეტიდების ჩამოთვლის დროს ბიბლიაში ერთად ფიგურირებენ თუბალები და მეშეხები.

ისიც აღინიშნა, რომ თუბალები დროთა ვითარებაში თობალ, ტაბალ, იბერად იწოდებიან. იცვლებოდა მათი სახელი დაწინაურებული ტომის სახელის მიხედვით ერთი პერიოდი მათ სასპეირეებს, ხალიბებს, ტაონებს, აფსაზებს და კოლხებსაც ეძახდნენ. რაც შეეხებათ მეშეხებს, ისინი ცნობილნი ხდებიან მეშეხ, მოსოხ, მუშქ, მესხი, მესხი, კაპადოკიელისა და ფრიგიელის სახელით. სახელწოდებათა ამ ცვლილებებზე მიუთითებდა ებრაელი ისტორიკოსი იოსებ ფლავიოსი ორი ათასი წლის წინ.

ცნობილია, რომ მეშეხები თუბალების დასავლეთით სახლობდნენ, მაგრამ სად? ლოგიკურია ვარაუდი, რომ იაფეტიდები ერთბაშად ვერ გამრავდლებოდნენ და ვერ დაიკავედნენ დიდ ტერიტორიას. ტომთა ზრდისა და სასიცოცხლო არეალის ძიების პერიოდში ადგილი ექნებოდა ნებაყოფლობით თუ იძულებით მიგრაციებს, გაყოფისა თუ გართიანების, გაუცხოებისა თუ ასიმილაციის პროცესებს.

ხმელთაშუა ზღვის პირეთის რასა, როგორც უწოდებენ იაფეტ-

იდებს, ერთბაშად არც შეიქმნებოდა და არც დაიშლებ-მოისპობოდა. ათასწლეულები გაივლიდა, სანამ ისეთ სახეს მიიღებდა, როგორსაც მროველი აღწერს. ყოველ შემთხვევაში აღიარებული მტკვარ-არაქსის კულტურა, რომელიც ძვ.წ.ა. IV—III ათასწლეულებში არსებობდა უცებ ვერ შეიქმნებოდა.

არქეოლოგიური მონაპოვრების გარდა, წერილობითი გადმოცემაც არსებობს იმ უძველესი პერიოდის შესახებ. თავად მროველი აღნიშნავს, რომ თარგამოსიანელთა გაყრის, ცალკე სამეფოების შექმნის შემდეგ ჰაო-სს (ჰაიკს) გაუჭირდა ნებროთის (ქამიტების) წინააღმდეგ ბრძოლა და დასახმარებლად ახლობელებს მიმართა. ამ ბრძოლაში თარგამოსიანელებს მიეხმარნენ დასავლეთში მაცხოვრებელი ტომები. ეტყობა III ათასწლეულის ბოლოს, თუბალ-მეშეხებს (ტაბალ-მუსეებს, ასირიულად) შორის ნათესაური გრძნობა ჯერ კიდევ არსებობდა. ეს მოხდა იმის და მიუხედავად, რომ კულტურის ერთიანობის რღვევა მიმდინარეობდა. სწორედ იმ პერიოდიდან შეიმჩნევა ე.წ. კოლხური კულტურის გავრცელება ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში.

მეშეხებზე საყურადღებო ინფორმაციას ასურული წყარო იძლევა. ცნობა, რომ მუშქები ხუთი მეფის მეთაურობით ცდილობენ სირიის დაბლობის დაკავებას, მრავალ მეტყველია: თარგამოსის დროს (III ათასწლეულის ბოლოს) თუბალების ტერიტორია ხმელთაშუა (ორეთის) ზღვამდე ვრცელდებოდა. მეშეხები უფრო დასავლეთით მოსახლეობდნენ. ათასი წლის შემდეგ მათ აღმოსავლეთით წაუწყვიათ, რადგან სირიის ტერიტორიის დაკავებას ცდილობენ.

მკვლევართა ნაწილს მიაჩნია, რომ იაფეტიდების გაყოფის დროს, კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი ჯერ კიდევ მუშეხების სამოსახლო უნდა ყოფილიყო. აქედან უნდა მომხდარიყო მათი მიგრაცია დასავლეთში. მიგრაცია არა ნიშნავდა მათი ნაწილის დარჩენის შეუძლებლობას. ამიტომ კიდევ იყო თვალსაზრისი აბასკ, აბაზგ, აფხაზთა მეშეხურ-მესხური წარმომავლობის სასარგებლოდ.

როდის უნდა მომხდარიყო მეშეხთა კავკასიიდან დასავლეთით მიგრაცია? ზუსტი კი არა, მიახლოებით დროის დადგენაც პრობლემატურია. შეიძლება ასეთი პარალელის გამოყენება იყოს მიზანშეწონილი?

იაფეტიდი თუბალების მეოთხე თაობას განეკუთვნებოდა ლეგ-

ენდარული თარგამოს. მისი ცხოვრების მე-600 წელს დაიყვანნ თარგამოსიანელები თავ-თავისი ტომებისა და ენების მიხედვით. ერთი დაანგარიშებით ეს ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის კუთვნილი მოვლენაა.

იაფეთიდი მეშეხები დასავლეთში ქმნიან თავისი წარმოშობის „ისტორიას“. მათთვის იაფეთი უკვე იაპეტად სახელდება. იაპეტის ძე პრომეთეა. ისინი ღმერთებად კი არა, ტიტანებად იწოდებიან პელაზგიურ-ძველბერძნულ მითოლოგიაში. შეიძლება იმიტომ, რომ ზევსის მეთაურობით ჩამოყალიბებულ ღმერთთა პანთეონისაგან განესხვაკებიანთ. შეიძლება იმიტომ, რომ მათი სხვა წარმომავლობისათვის გაესვათ ხაზი. ბევრნაირი აზრის გამოთქმა შეიძლება. მთავარია, რომ პრომეთე ზევსთან დაპირისპირებულია. მათი ჭიდილი ზევსის გამარჯვებით მთავრდება და პრომეთეს კავკასიაში კლდეზე მაიჯაჭვავენ. მის სანახავად საპელაზგოდან ყოველ წელს ჩამოდის მისი ძე დევკალიონი. დევკალიონი წარღვნას გადარჩენილი ის გმირია, რომელიც კაცობრიობას ამრავლებს. დევკალიონის ვაჟია კორინთოს პირველი მეფე დარდანი, რომელიც სამშობლოდან გამოძევებული გადადის მცირე აზიაში, თევკრების ტომის მეფეს ჩაესიძება და საფუძველს უდებს დარდანიდების სამეფო დინასტიას. ამ დინასტიის ერთი ხაზის გამგრძელებელია ტროის ცნობილი მეფე პრიამე, ხოლო მეორე ხაზისა აია-კოლხეთის მეფე აიეტი. (აიეტის პაპა ილიმ შეძლო და დაიბრუნა კორინთოს მეფობა, მაგრამ საბოლოოდ მტრებმა იმძლავრეს. აიეტი იყო რა კორინთოს და კოლხეთის მეფე, იძულებული გახდა მიეტოვებინა კორინთო, კოლხეთში დასახლებულიყო და აქედან განეგრძო ბრძოლა დაკარგულის დასაბრუნებლად, რაც მისი ქალიშვილი მედეას მეშვეობით მისმა და იაზონის ვაჟებმა მოახერხეს).

მოკლე მოგონება ძველი მითებისა და ლეგენდების სამყაროდან მოტანილია ერთი მიზნით. მროველის თანახმად თარგამოსი იაფეთიდან მეოთხე თაობაა. მისი „გადაწყვეტილებით“ ხდება თუბალთა ერთიანი სივრცის დაყოფა არსებულ ტომთა გაერთიანებებს შორის. ასევე იაპეთიდან მეოთხე თაობა დარდანი, რომელიც ბალკანეთში ნახევარკუნძულიდან (საპელაზგოდან, პელაზგისიდან) გამოძევებული მცირე აზიის დასავლეთში ახალ სამეფოს ქმნის. შესაბამისად ეს ისტორიულად ერთ პერიოდს ნიშნავს. თუ დასაშვებად მიიჩნევა პე-ლაზ-გებისა და ლაზ-

ების ეთნიკური ნათესაობა, კავშირები, რაზეც უამრავ ცნობებს ძველი ბერძენი მოაზროვნენი იძლევიან, მაშინ ნათელი მოეფინება თუბალ-მეშეხებს შორის მიმდინარე მიგრაციულ პროცესებს და რაც მთავარია პერიოდს, როდესაც ეს მოხდებოდა.

თუბალები და მეშეხები ბიბლიაში მოიხსენებიან როგორც ერთი ჩამომავლობის ტომები, მაგრამ ცხოვრება და ისტორია ხომ წინ მიიწევდა? ხომ უნდა გაირკვეს, რომელი ტომი რომელ ეთნოსს უდებს საფუძველს და რომელი ტომი, რომელ ეთნოსს მიეკუთვნება? რა ეს მეორეხარისხოვანი პრობლემაა?

ჩრდილოელები – სამხრეთელები

უკვე ითქვა, რომ სომხების დიდი ისტორიკოსი მოვსეს ხორენაცი მხოლოდ ჰა-ოსის (ჰა-იკის) ცხოვრებასა და „მოღვაწეობას“ აღწერს. დანარჩენი თარგამ-ოსიანები (თორგომ-ები) მას უბრალოდ ჩრდილოეთელებად ჰყავს მოხსენიებული. თარგამოსის მთლიან სახლეულობას და მათ ტომთა გაერთიანებებს ლეონტი მროველი ასახელებს.

ლოგიკურია, რომ თუ ჰაოსიანებისათვის დანარჩენი ტომები თარგამ-ოსის სახლეულობისა ჩრდილოელნი არიან, დანარჩენთაგან ჰა-ოსიანები სამხრეთელებად იწოდებოდნენ, ასევე, შემაღვენლობის დაკონკრეტების გარეშე.

მროველი სამხრეთელებს არ ეხება, არ აზუსტებს და მხოლოდ მიუთითებს, რომ მდ. არაქსი იყო გამყოფი ჰა-ოსიანებსა და დანარჩენს თარგამ-ოსიანებს შორის. გაყოფისა და მიგრაციული პროცესების დროს ჰა-ოსიანებს ერგოთ ქვეყნის საუკეთესო სამხრეთი ნახევარი.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ სამხრეთელები ისევე ტომთა სიმრავლის შემცველები იქნებოდნენ, როგორც ჩრდილოეთის მაცხოვრებლები. ასე, რომ როდესაც მროველი ჰა-ოსის მისამართით ამბობს, რომ მას ქვეყნის საუკეთესო ნახევარი ერგო, არ უნდა იგულისხმებოდეს ერთი რომელიმე ტომი. აღარაა ხაზგასასმელი ფაქტი, რომ გამიჯვნის მიუხედავად ყველა ერთად აღებული კვლავ თუბალებია. ტომობრივი დაყოფა არაა მისული ეთნიკურ დაყოფამდე. სავარაუდოდ, იარსებებდა ტომებსა და ტომთა გაერთიანებებს შორის ენობრივი სხვაობა, თუნდაც გამოკვეთილი დიალექტების დონეზე, მაგრამ ნათესაური სიახლოვის

გრძნობა განსხვავებას ფარავდა. სხვანაირად ვერ იტყოდა პროველი, რომ ქამიტების (ნებროთიანების) წინააღმდეგ ბრძოლისას სამხრეთელებს (ჰა-ოსიანებს) მიეხმარნენ არა მხოლოდ მოძმე ჩრდილოელები, არამედ სხვაც ვინმე ნათესავნი დასავლეთისანი.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელი. პროველის თანახმად ჩრდილოელებში ყველაზე ძლიერი ქართოსის (ქართვების) ტომთა გაერთიანება იყო. შედარებით სუსტი – ჰერ-ოსის (ჰერების) ტომთა გაერთიანება. ამავე დროს ისტორიულად ცნობილია, რომ ბევრად გვიან ვანისა და ურმიის ტბებს შორის ჰერები ბინადრობდნენ, ხოლო ყველაზე სამხრეთით ქართ-ქარდუხები. ეს იმაზე მიანიშნებს, რომ სამხრეთელებად და ჩრდილოელებად გამიჯვნის დროს ადგილი ჰქონდა ტომების გაყოფას. ტომის ნაწილი რჩებოდა, ნაწილი მიგრირებდა. ამიტომაც, რომ ჰეროდოტე მიუთითებს სპარსელებისა და მიდიელების ზევით სასპიერების, როგორც ერთიანი, დიდი გაერთიანების არსებობაზე. სასპიერების სახელქვეშ კი მრავალი ტომი და ეთნიკური ჯგუფი იგულისხმება.

პროველის მიერ, ჩრდილოეთით მაცხოვრებელ ტომთა დახასიათება და მათ შორის ტერიტორიების გამიჯვნა იმდენად ზუსტია, რომ არასოდეს ეჭვქვეშ არ დამდგარა მისი ობიექტური რეალობა.

ჩრდილოეთთა შორის ტერიტორიები განაწილდა ტომთა რიცხოვნების, სიძლიერის და დამსახურების მიხედვით. პროველი ბრძანებს „არგანძებისამებრ მათისა“.¹

ჩრდილოელებს შორის ყველაზე დიდი ტერიტორია ქართვებს შეხვდათ. პროველი ბრძანებს: „მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი; აღმოსავალთ ჰერეთი და მდინარე ბერდუჯისი; დასავლეთი ზღუა პონტოსი; სამხრით მთა, რომელი მიჰყვების ბერდუჯის მდინარის თავსა, და მთა, რომელი მიჰყვების დასავლეთ კერძო, რომლისა წყალი გარდმოდის ჩრდილოთ კერძო და მიერთვის მტკუარსა, რომელ მიჰყვების მთა შო-

1. არმანგებისაებრ – რას ნიშნავს და როგორ უნდა იქნეს გაგებული? სულხან-საბა ორბელიანი ამას „სახლომელი პატივი, არზანვი“-ს უწოდებს. „სახლომელსა პატივსა ეწოდების კაცთათვის ღირსებისაებრ მათისა“ (ლექსიკონი ქართული, ტ.7. გვ.67. თბ.1991). ასეთი განმარტება რამდენად სრულია? პროველი იქვე ამბობს, რომ ტერიტორიები განაწილდა „ღირსებისაებრ“. რატომ იხმარა ორივე სიტყვა. დაფიქრებაა საჭირო.

რის კლარჯეთსა და ტაოს ვიდრე ზღუაისა; და ჩრდილოთ საზღვარი ღაღო, მთა მცირე, რომელთ გამოვლის შიდ კავკასისაგან და მოჰკიდავს წუერი დასასრულსა ღაღორა, რომელსა აწ ჰქვიან ლიხი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ.1, თბ. 1955წ. გვ. 4-5).¹

ქართთა გაერთიანება „არძანგებისაებრ“ იკავებდა ჩრდილოელთა შორის ცენტრალურ, ვრცელ ტერიტორიას და ბუნებრივია, რომ ჰაოსიან თუბალებს სწორედ იგი ემიჯნებოდა.

ქართვების გარდა, ჰაოსიანებს, ბარდოსის მონათესავე ტომები ეს-აზღვრებოდნენ. მროველი აღნიშნავს: ხოლო ბარდოსს მისცა მტკუარს სამხრით, ბერდუჯის მდინართგან ვიდრე საღა შეკრებებიან მტკუარი და რახსი. ამან ბარდოს აღაშენა ქალაქი ბარდავთ და დაემუნა მუნ“ (გვ.5).

თარგამ-ოსის სახელეულობის სხვა წარმომადგენლები ასევე შედიან ჩრდილოეთის მაცხოვრებლებში, ფლობენ განსაზღვრულ ტერიტორიებს, მაგრამ უშუალო საზღვარი სამხრეთელებთან, თუბალების ჰა-ოსიან ნაწილთან არა აქვთ, ასე არიან მოვაკენელები, ჰერები, ეგროსელები. რაც შეეხებათ ლეკოსელებს და კავკასოსებს (კავკასიონებს), ისინი საერთოდ კავკასიონის ჩრდილოეთით სახლდებიან.

გაყრის, გამიჯვნის, მასობრივი მიგრაციის პროცესები განეკუთვნება ძვ.წ.ა. III ათასწლეულს. ჰეროდოტეს მტკიცებით კი ძვ.წ.ა. V ს. თარგამოსიან თუბალოთა ტომები, თუმცა ცალკეულ ეთნოსებად ყალიბდებიან, მაგრამ მაინც ინარჩუნებენ ერთობას უკვე სასაპირთა და კოლხთა სახელწოდებით.

ჩრდილოეთ თუბალოთა ტომები ცნობილინი არიან და გარკვეული ცვლილებების მიუხედავად ინარჩუნებენ მეობასა და ნათესაობას. სანაცვლოდ დიდი გაურკვეველობაა სამხრეთით დარჩენილ ტომთა რაობისა და ადგილ მონაცვლეობის თვალსაზრისით. ამის და მიუხედავად, სამხრეთელები მონაწილეობენ ჩრდილოელთა თავდაცვით ომში. ისტორია გვამცნობს, რომ როდესაც ჩრდილოელ თარგამოსიანებს გაუჭირდათ მტრის შემოტევის მოგერიება, მაშინ „...შეკრებს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი და გარდავლეს მთა კავკასთა. და მოტყუენნეს ყოველნი საზღვარნი“. (ქ.ც. ტ.7. გვ.11) მტრისანი და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ. სავარაუდოთ მძიმე ომები თარგამოსიან-

1. მთა მცირე არაა ღაღო. ღაღო ლიხია. მთა მცირე –ხაღოა?

ნებს ერთობლივი ძალით ძვ. წ. ა. XIII ს-მდე უნდა ეწარმოებინათ. ეს კი ნიშნავს, რომ მთელი ათასი წლის მანძილზე ნათესაური გრძნობა ჩრდილოეთ – სამხრეთელებს შორის შენარჩუნებული იყო.

თუბალების ჩრდილოეთი ნაწილის დახასიათება, რომ ლოგიკურ დასკვნამდე მივიდეს, უნდა გათვალისწინებული იქნას მროველის მიერ ტომთა შორის ტერიტორიების განაწილების სურათი.¹

კავკასიონის სამხრეთი ნაწილის აღმოსავლეთი მოვაკნელების (მოვაკნელებში ალბანელების) მიერ იქნა დაკავებული. ამ ტომებმა დაიკავეს „...მტკუარსა ჩრდილო, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ზღუამდე“...

მროველის მოწმობით, ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში, კავკასიონის ჩრდილოეთი მდ. ვოლგამდე დაუსახლებელი იყო. ეს არ გამოირიცხავდა მომთაბარე ტომების სეზონურ ყოფნას, მაგრამ მუდმივი სამკვიდრო არაავისთვის ყოფილა. პირველები ვინც დაესახლნენ იყვნენ თარგამოსიანელ ლეკოსისა და კავკას-ოსის ტომები. სავარაუდოა, რომ ისინი ისედაც სეზონურად სახლობდნენ იმ მიდამოებში და ტერიტორიული დაყოფაც ამ ნიშნით მოხდებოდა. ლეკოსიანებმა დაიკავეს ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილი მდ. თერგიდან (ლომეკიდან) კასპიის ზღვამდე და ჩრდილოეთით სადამდეც შეძლებდნენ. მდ. თერგიდან დასავლეთით ასევე ზღვამდე კავკასიანნი დასახლდნენ. მხოლოდ ერთი პირობით, მათი სამხრეთი საზღვარი მდ. ყუბანზე გადიოდა, რადგან მდინარის მარცხენა მხარეს ეგროსელები სახლობდნენ.

მროველის თანახმად ეგროსელები ფლობდნენ ლიხის მთის დასავლეთით ზღუამდე და ჩრდილოეთით მდ. ყუბანამდე ტერიტორიებს. ამასთან, ეგროსელებს შორის დაწყებული იყო დაყოფა ეგროსელებად და სვანებად.

მროველის მიერ თუბალების ჩრდილოეთი ტომების ვინაობა და გეოგრაფიული არე, მშრალად, მაგრამ არსებითად აღწერილია. სამწუხაროდ იგივე არ ითქმის სამხრეთელებზე. თუბალი ჰა-ოსის (ჰაიკის) ხსენება სრულებითაც საკმარისი არაა. ძალზე დიდ ტერიტორიას ერთი ტომი ვერ მოიცავდა. არქეოლოგია ვერ ახსნის ტომთა, გენეზით

1. მროველის მიერ მოცემულ ისტორიულ წარსულს ბევრი არ ეთანხმება. ბევრი მიიხსენებს, რომ ეს მოგონილი ისტორიაა, სამწუხაროდ ასეთი არ იძლევიან სხვა სურათს, ვერ ამტკიცებენ რატომაა ეს არარეალური. დასაბუთების გარეშე რაიმეს უარყოფა არ ნიშნავს რეალურ უარყოფას.

ეთნოსთა რაობას. ისტორია კი მხოლოდ იმ ფაქტს აღნიშნავს, რომ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში, ქ. აქადის მეფე სარგონ I-მა¹ ჩრდილოეთის ტომებს შეუტია და წარმატებასაც მიაღწია. მეფე სარგონისათვის ჩრდილოეთით მაცხოვრებელი ტომები თუბალების სამხრეთ ნაწილს წარმოადგენენ, მაგრამ სახელდობრ რომელს, უცნობია.

იმისთვის, რათა რომელიმე ტომის ეთნიკური კუთვნილება განისაზღვროს, საჭიროა მათი ენობრივი, ლინგვისტური, კულტურულ-ეკონომიკური და ფიზიკურ-გენეტიკური მონაცემების ცოდნა. მხოლოდ არსებობის გეოგრაფიული არეალის განსაზღვრა საკმარისი არაა. ინფორმაციის სიმწირის გამო რაიმე არსებობის თქმა თუბალების სამხრეთულ ტომებზე ძვ.წ.ა. III ათასწლეულისა კი არა, II ათასწლეულის მანძილზეც გართულებულია.

არქეოლოგია ადასტურებს ძვ.წ.ა. IV-III ათასწლეულებში ე.წ. მტკვარ-არაქსის ცივილიზაციის არსებობას. ძნელი წარმოსადგენია, რომ მისი შემქმნელები თუბალები არა ყოფილიყვნენ, ისევე, როგორც ხეთების იმპერიის არსებობა მეშეხების მონაწილეობის გარეშე გამოირიცხება. მაგრამ რომელი ტომები, რა ენაზე მეტყველი ადამიანები? ვარაუდი შეიძლება, მტკიცება არა.

მეცნიერები გამოთქვამენ აზრს, რომ ხორენაცი — მროველის მიერ ჰა-ოსის (ჰაიკის) კუთვნილ ტერიტორიად მიჩნეულ მხარეში ხათები მოსახლეობდნენ. ამავე არეალში იყვნენ ხურიტები და ურარტელები. ფიქრობდნენ რომ ეს ერთი ეთნოსის განაყარებაა. განსაკუთრებით ხურიტები და ურარტელები. მაგრამ როცა ენა უცნობია, ძნელია რაიმეს დანამდვილებით მტკიცება.

ასევე საკამათოა აზრი, რომ ქართველური ენები (და არა ქართული) შედიან ხურიტულ-ურარტული ენების არეალში და ამავე დროს

1. სარგონ I ძვ.წ.ა. 2369-2314 წწ. ისტორიულად დადგენილად ითვლება, რომ სემიტები, III ათასწლეულის დასაწყისში გამოჩნდნენ, შუამდინარეთში. მათ ტიგრ-ევფრატის მაქსიმალური მოახლოების ადგილას დააფუძნეს ქალაქი აქადი. სწორედ ქალაქ — სახელმწიფო აქადის მეფე გახდა სარგონი. გადმოცემის თანახმად ადრეულ ასაკში დაობლებული სარგონი, ღატაკმა დედამ მოწონულ კალათში ჩასვა და მდინარე ევფრატს გაატანა. იგი წყლის შხიდავმა იპოვა და აღზარდა... ახალგაზრდა სარგონი ქალღმერთმა იშთარმა შეიყვარა და ხელი შეუწყო ქ. აქადში მის გამეფებას. სარგონმა შექმლი იმპერიის შექმნა დაპყრობების გზით და მათ შორის ჩრდილოეთის მაცხოვრებელთა დამარცხებაც მოახერხა.

ხათურთანაც არიან კავშირში.. როცა ენა უცნობია, თუ არსებობს დამწერლობა, გაუშიფრავია, მაშინ ვარაუდის გამოთქმაც კი ძნელდება. რამდენად სწორადაა გაშიფრულ-ამოხსნილი ხეთური, ურარტული წარწერები? როცა რომელიმე ავტორიტეტის მქონე ადამიანი ფრთხილ ვარაუდს გამოთქვამს, არ შეიძლება მისი გამეორებით და მასზე დაყრდნობით შორს მიმავალი თეორიების შექმნა. ეს კი საბჭოთა კავშირის არსებობის დროს, ზოგი ეთნოსისათვის წესად იყო მიღებული.

ამავე დროს არც იმის უკუგდება ივარგებს, რომ ერთნაირი წარმომავლობის ტოპონიმები თუ ერთი ტომის, ერთი ეთნოსის შემოქმედება არაა, ყოველ შემთხვევაში ანგარიშგასაწევ ფაქტორს წარმოადგენს. თუბლების სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნაწილებთან მიმართებაში გასააზრებლელთა ვთქვათ ვანის საკითხი. სამხრეთით ტბა ვანი, შემდეგ სე-ვანი, იჯევანი ფარა-ვანი, შორა-ვანი (შორაპანი), დასავლეთით ქალაქი ვანი. ასევე აღმოსავლეთით ანა-გა, ეგროსის კუთვნილ მხარეში ანა-კლია, ანა-კოფია (ახალი ათონი), ანა-პა. ბევრი მანიშნებელი მაგალითის მოტანა შეიძლება.

ცხადია, ტერმინთა სიახლოვე ყოველთვის ვერ იქნება რაიმეს დამაჯერებელი მამტკიცებელი. საჭირო იქნება სხვა მახასიათებლების მოშველიება. ფაქტობრივმა მასალამ უნდა განაპირობოს დასკვნის სისწორე. სწორედ ფაქტობრივი მონაცემების სიმწირე ამნელებს თუბალთა სამხრეთელი ნაწილის ისტორიის თანმიმდევრულ კვლევას.

ლოგიკის ძალით შეიძლება ვარაუდი, რომ მდ. არაქსის სამხრეთით ვანისა და ურმიის ტბებიდან მოყოლებული ხმელთაშუა ზღვამდე მრავალი ტომი იცხოვრებდა, მრავალი ტომთა გაერთიანება შეიქმნებოდა და დაიშლებოდა საუკუნეების მანძილზე... სამწუხაროდ ინფორმაციის სიმწირე ნათელი სურათის დახატვის საშუალებას არ იძლევა. მკვლევარები იზიარებენ აზრს, რომ ძვ.წ.ა. II ათასწლეულში ხეთებისა და მუშქების სამეფოები არსებობდნენ, ასევე შეიქმნა ურარტული ტომების გაერთიანება.

მიჩნეულია, რომ ძვ.წ.ა. XIVს. ხეთურ წარწერებში ნახსენებია აიასა, როგორც ჩრდილოეთის ქვეყანა. წარწერას კითხულობენ ჰაიასა-აცცი-ს ტერმინით. ამასთან გაურკვეველია რა კონკრეტული შინაარსი დევს ამ გამოთქმაში. მკვლევართა ნაწილის დასკვნით ეს სომხური

ქვეყნის მოხსენიება უნდა იყოს. ყურადღებას არ აქცევენ ფაქტს, რომ წარწერაში ამოკითხული ქვეყანა ტრაპიზონის მახლობლად უნდა ყოფილიყო. იმ მიდამოებში შეიძლება თუბალებს ეცხოვრათ, შეიძლება მეშეხებს, მაგრამ არა სომხების უშუალო წინაპრებს. სომეხი ეთნოსის გენეზისის ცნობილი მკვლევარები, ამ წინაპრებს ბევრად სამხრეთით ტიგრ-ევფრატის სათავეებთან მოიაზრებენ. შესაბამისად, თუ დადასტურდება, რომ ხეთური წარწერა სწორადაა გაშიფრული და გაგებული, მაშინ შეიძლება რომელიმე სხვა ქვეყანაზე იყოს საუბარი, ვთქვათ აია-კოლხეთი.

მკვლევარები თანხმდებიან იმ საკითხში, რომ ზემო ევფრატისა და ტიგრის მიდამოებში ასურეთსა და ხეთის სამეფოებს შორის, ძვ. წ.ა. II ათასწლეულში არსებობდა ე.წ. ხური) მითანის სამეფო. რამდენადაც ხურიტულ ენას ურარტულის მონათესავედ მოიაზრებენ, თვლიან რომ ამ სამეფოს შემადგენლობაში ჰაისიანი თუბალების ტომებიც იქნებოდნენ გაერთიანებული. II ათასწლეულის შუა პერიოდში მითანის სამეფოს ძლიერების ხანაა. იგი წარმატებით უწევდა მეტოქეობას როგორც ასურეთის, ასევე ხეთის სამეფოებს.

ლოგიკურია იმის ვარაუდი, რომ თუ ძვ.წ.ა. IV—III ათასწლეულებში ძლიერი მტკვარ-არაქსის კულტურა არსებობდა. III ათასწლეულში მისი შემქმნელი ტომების ერთიანობის დაშლის შემდეგ, თუნდაც ტომების გაფანტვის, მიგრაციული პროცესების დაწყების შემდეგ, ისინი განაგრძობდნენ არსებობას, ქმნიდნენ ახალ გაერთიანებებს უკვე თავისი მეფეების ხელმძღვანელობით და ამავე დროს ცივილიზაციის მიღწეულ დონეს ინარჩუნებდნენ.

მროველის ნათქვამი, რომ თუბალთა ერთიანი სამეფო თარგამოსის დროს დაიშალა, სწორედ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულს განეკუთვნება და დროში ემთხვევა მოპოვებულ დამწერლობითი ცნობებისა და არქეოლოგიის მონაცემებს, ასე, რომ ხორენაც-მროველის თვალსაზრისი თარგამოსის (თორგომის) სახლეულების შესახებ, მათ შორის ერთიანი სამეფოს რვა ნაწილად დაყოფის შესახებ, ისტორიულ რეალობას უნდა ასახავდეს. ყოველ შემთხვევაში, ეს არაა ამ ავტორთა ფანტაზიის ნაყოფი, როგორც ეს ზოგიერთ მკვლევარს სურს წარმოაჩინოს. არსებული შელამაზება – დამახინჯდებულის სახით ასახვა შეიძლება, არა

არსებულის არსებულად წარმოდგენა არაა.

არქეოლოგიური მონაპოვარი და კაპადოკიაში აღმოჩენილ წარწერიანი ფირფიტებია ის საფუძველი, რომელზე დაყრდნობითაც შეიქმნა დასკვნა ხათი-ხეთების შესახებ. ამასთან რამდენად სწორადაა გაშიფრული ხეთური ლურსმული დამწერლობა, ძნელი სათქმელია. მეორე მხრივ ნიშანდობლივია რომ არც „ბიბლია“, არც ეგვიპტური, ასურული, ძველბერძნული წყაროები არაფერს ამბობენ ხათი-ხეთების შესახებ. მიუხედავად ამისა ხეთოლოგია წარმატებით ვითარდება.

მკვლევარს შეიძლება სარწმუნოდ მიაჩნდეს ერთი ცნობა-ფაქტი და ეჭვი გამოთქვას მეორეზე. ერთი და იგივე მოვლენა შეიძლება სხვადასხვანაირად იქნეს გაგებული. მთავარია, რომ დადასტურებაც და უარყოფაც ლოგიკურად დასაბუთებული იყოს, განსაკუთრებულ სიძნელეს მაინც დროითი განსაზღვრა ქმნის.

თუბალებთან მიმართებაში სარწმუნოდ ის უნდა იქნას მიჩნეული, რომ მათი ერთობა ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში დაირღვეოდა. მტკვარ-არაქსის სახელწოდებით არსებული კულტურა ერთიანია, მთლიანია, მაგრამ არქეოლოგები აქაც პოულობენ განმასხვავებელ ნიშნებს. არქეოლოგია ადასტურებს ამ კულტურის დაცემა-დაშლას ძვ.წ.ა. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში და მისი ელემენტების გამოჩენას ჩრდილოეთ კავკასიაში. ამასთან, იქაც ანსხვავებენ დასავლურ თუ აღმოსავლურ მიმდინარეობას. დასავლურს მიიჩნევენ ე.წ. კოლხური კულტურის მსგავსად და გაგრძელებად, აღმოსავლურს კი საერთო კულტურის შესაბამისი აღმოსავლური ნაწილის მსგავსად. არსებითი კი ისაა, რომ საერთო მტკვარ-არაქსის კულტურის რღვევა და მისი ელემენტების ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრება, დროში ემთხვევა მროველის მიერ, თარგამოსის სამეფოს დაყოფისა და ცალკეული სამეფოების აღმოცენების, შესახებ გადმოცემულ ისტორიას. ასეთი რამ შემთხვევით ვერ მოხდებოდა.

არქეოლოგია მროველის მონათხრობს ადასტურებს და რადგან სხვა მტკიცებულებები არ არსებობს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ძვ.წ. ა. III ათასწლეულში, თუბალების საცოვრებელ არეალში აღმოცენდებოდა ექვსი სამეფო. დამატებით ჩრდილოეთ კავკასიაში შეიქმნებოდა თუბალ-ლევოსიანებისა და თუბალ-კავკასიანების სამეფოები.

ისტორია ადასტურებს, რომ იმ პერიოდში თუბალების მეზობლად მხოლოდ სამხრეთის მხარეს არსებობდა სხვა ცივილიზაცია, რომელსაც შეიძლება შეექმნა საფრთხე მათი განვითარებისათვის. საფრთხის სიდიდის მიხედვით ერგოთ ჰაოსიანებს თარგამოსის (თორგომის) სამეფოს საუკეთესო ნახევარი.

ხორენაცი — მროველის მონათხრობი ეხება ამ საფრთხეებს. მართალია გადმოცემა სხვაობასაც შეიცავს, მაგრამ ამ შემთხვევაში არსებითი ისაა, რომ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში თუბალებს ბრძოლები ჰქონდათ მხოლოდ სამხრეთის მეზობლებთან. ვინ იყვნენ მტერ-მეზობლები?

შუამდინარეთი

მკვლევარები თუბალთა სამოსახლოს მდ. იდიგნა (ტიგრი) და მდ. ფურათუს (ეფრათი) ზემო წელის მიდამოებით საზღვრავენ. უფრო სამხრეთით მათ შეიძლება ჰქონდათ დაკავების მცდელობა, მაგრამ მტკიცებისათვის საჭირო მასალა მიუკვლეველია.

ისტორიულად ისაა ცნობილი, რომ ძვ.წ.ა. IV ათასწლეულში თუბალთა ცივილიზაციის სამხრეთ მეზობლად შუმერული კულტურა არსებობდა. ვინ იყვნენ შუმერები, უცნობია. არის მოსაზრება, რომ შუმერები საიდანაც მოვიდნენ. საიდან? ვერსია მრავალია, მათ შორის თუბალთა საცხოვრებელი არეალიდან, მთიანი მხარედან, ბარში ჩასახლების შესახებ.

მეცნიერები მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ დღემდე ცნობილი ძველი ცივილიზაციები შუმერულის საფუძველზე განვითარდნენ.

კიდევ ერთი ყურადსაღები ფაქტი. არც არქეოლოგია და არც წერილობით — ზეპირი ცნობები არაფერს ამბობენ შუმერების ბრძოლებზე მათ მეზობლებთან. რატომ? 1. შუმერები თავისი სიძლიერით ბევრად სჭარბობდნენ მეზობლებს და მათ ხელყოფას ვერავინ უბედავდა. 2. თავად შუმერები კმაყოფილდებოდნენ სასიცოცხლო არეალით და მის განვრცობაზე არ ფიქრობდნენ; 3. შუმერებს არა ჰყავდათ მეზობლები. რომელია სინამდვილესთან მიახლოებული?

ის, რაც კაცობრიობამ შუმერებზე შეიტყო, მცირეა ამ ცივილიზაციის ისტორიის დასადგენად.

XIX ს. ბოლოს ინტენსიურმა არქეოლოგიურმა საქმიანობამ შედეგად შუმერთა აღმოჩენა გამოიწვია. გათხარეს ქალაქები ლაგაში, ნიპური, ური. მიაკვლიეს ბიბლიაში აღწერილი წარღვნის შედეგებს. დაადგინეს, რომ შუმერები ძალზე დახელოვნებული მათემატიკოსები, ასტრონომები, ექიმები, მშენებლები ყოფილან. ფიქრობენ, რომ მათგან გადაიღეს ეგვიპტელებმა, ბაბილონელებმა, ასირიელებმა, ფინიკელებმა, ებრაელებმა, პელაზგებმა და ალბათ თუბალებმაც ცივილიზაციის ელემენტები.

ჰეროდოტეს ცნობით, შუამდინარეთის (შუმერების) პირამიდები უფრო მექსიკურს ჰგავს, ვიდრე ეგვიპტურს, ამას ემატება ცნობა შუმერების მიერ დიდი საზღვაო ლაშქრობის შესახებ დასავლეთით. სადამდე? აქედან ხომ არაა ამერიკაში, ინკებს შორის შემორჩენილი ცნობა იმის შესახებ, რომ მათ მოსვლამდე აქ ცხოვრობდა ხალხი, რომლებმაც შექმნეს პირამიდები?

შუმერებთან დაკავშირებით არსებული ყოველი ცნობა უადრესად საინტერესო და ბევრისმეტყველია. თუბალებთან მათი ურთიერთობის საკითხი კი სრულიად შეუსწავლელი. მხოლოდ ერთი შეიძლება ითქვას დიდი მიახლოებით: თუ მათ შეძლეს თავისი კვალის დატოვება შორეულ მხარეებში, გვერდით არსებულ თუბალთა სივრცეს გაველენის გარეშე არსებობა არ შეეძლო. ასევე, თუ არ არსებობს ინფორმაცია თუბალთა წინააღმდეგ სამხრეთიდან აგრესიისა, ეს შეიძლება ახლობლობითაც აიხსნას. ესაა დღეის მდგომარეობა, რა სიახლეებს მოიტანს მომავალი, უცნობია.

მროველი — ხორენაცი ერთ საკითხში ერთ პოზიციას ამჟღავნებენ. თუბალთა მრავალრიცხოვან ტომებს აგრესიის საფრთხე სამხრეთიდან ემუქრებოდათ და პირველი ვისთანაც დიდი ომი გადაიხადეს, იყვნენ ბაბილონელები.

არქეოლოგია ადასტურებს, რომ ძვ.წ.ა. IV ათასწლეულში ჩნდება ქალაქ-სახელმწიფოები. დასავლეთ თურქეთის ტერიტორიაზე მიაკვლიეს ძვ.წ.ა. VIII ათასწლეულის ქალაქურ დასახლებას. ამიტომ ძნელია იმის მტკიცება, საერთოდ როდიდან იწყება ქალაქური დასახლებების შექმნა. რეალურ ფაქტად ისაა მიჩნეული, რომ ძვ.წ.ა. IV ათასწლეულში არსებობდნენ ისეთი ქალაქ-სახელმწიფოები, როგორცაა ლაგაში, ური, ერიდუ, ურუქი, უმა, ნიპური და სხვა.

იმავე პერიოდში უნდა დაფუძნებულიყო ქალაქი ბაბილონი. მროველი ბაბილონის მშენებლად, ქამის შთამომავალ, ნიმროდს ასახელებს. „ბიბლია“-ს მონაცემებთან თანხმობაში ასეთი სურათი წარმოსდგება: წარღვნის შემდეგ ნოეს სამი ვაჟის შთამომავლობა დაიყო, სემი და სემიტები აღმოსავლეთით წავიდნენ. ქამი და ქამიტები სამხრეთით, არარატის მიდამოებში დარჩნენ იაფეტი და იაფეტიდები, სამხრეთში, შუამდინარეთში, ქამის შთამომავალმა ნიმროდმა დააფუძნა ქალაქი ბაბილონი და მოინდომა დიდი კოშკის აგება, რომლის წვერი ზეცას მისწვდებოდა. ამ მიზნით მან იძულებით თავი მოუყარა სხვა მხარეთა წარმომადგენლებს და დაიწყო მშენებლობა. ამ სხვებში იყო იაფეტიდი თარგამოსი. როცა ბაბილონის გოდოლი დაინგრა ან სხვანაირად, როცა შესაბამისი დრო დადგა, თარგამოსმა მშობლიურ მხარეს მაიშურა, ვანის ტბის ნაპირებთან დააფუძნა ქალაქი ტუშპა და აქედან მართავდა მთელ სანათესაოს.

ნათქვამია: ნიმროდი იყო პირველი მეფე, რომელმაც ძალის გამოყენება დაიწყო ქვეყანაზე. რას ნიშნავს ეს, თუ არა შესაძლო წინააღმდეგობას თუბალებსა და ქამიტებს შორის. ამას ემატებოდა ის ფაქტი, რომ ამ არეალში გამოჩნდნენ სემიტები, რომელთაც ქამიტები საბოლოო ანგარიშით განდევნეს წინა აზიიდან ეგვიპტემდე.

ხორენაცის მიხედვით ბაბილონიდან ჩრდილოეთით მიდის თორგომის ვაჟი ჰაიკი (მროველის მიხედვით თარგამოსის ვაჟი ჰაიოსი), იმორჩილებს იქ მაცხოვრებელ უცხოელებს და აარსებს თავისი სახელის ქალაქს. სხვაობა ორივე მონათხრობს შორის არსებითია, არის საერთოც.

მროველის მიხედვით ბაბილონელებმა მოინდომეს თუბალთა დამორჩილება. ჰაოსმა დახმარებისათვის ძმებს (თუბალთა სხვა ლიდრებს) მიმართა. არა მხოლოდ თუბალების, არამედ მათ დასავლეთით მაცხოვრებელი მეშენების დახმარებაც გახდა საჭირო, რათა ბაბილონელთა მძლავრი შემოტევა მოეგერიებინათ.

ხორენაცის მიხედვით ჰაიკი იმდენად მძლავრი პიროვნებაა, რომ შებრძოლების დროს ჰკლავს ბელს და ამარცხებს ბაბილონელებს. ბელს უწოდებდნენ ბაბილონის მთავარ ღმერთს, მრისხანე მარდუქს.

მიზანი არაა ხორენაცი — მროველის თვალსაზრისების ანალიზი და

შეფასება. საჭირო იყო იმის დადასტურება, რომ ორივე ავტორი აღნიშნავს ბაბილონელებსა და თუბალებს შორის ბრძოლების ფაქტს. ორივე მიუთითებს, რომ თუბალთა მოდგმას, იმ დროს, სამხრეთიდან ემუქრებოდა საშიშროება და საჭირო იყო გაერთიანება მტრის წინააღმდეგ.

ასევე ძვ.წ.ა. III ათასწლეულს განეკუთვნება თუბალების მძიმე ბრძოლები ასირიის მრისხანე მეფე სარგონ I წინააღმდეგ.

ორივე ეს ფაქტი ამართლებს, მროველის მიერ გადმოცემულ ისტორიას, ჰაოსისავეის სამეფოს უკეთესი ნახევარის მიკუთვნების აუცილებლობის შესახებ. უცნობია თუბალთა გაერთიანებული სამეფოს ისტორია. უცნობია რა მოხდა ძვ.წ. ა. VI — V ათასწლეულებში, ჩანს III ათასწლეულში უკვე სიტუაცია მათთვის სახარბიელო არაა. უფრო მეტი. თუბალებმა ასე თუ ისე შეინარჩუნეს, სემიტებთან და ქამიტებთან გაყრის დროს მიღებული ტერიტორიები. III ათასწლეულის II ნახევარში სემიტები შემობრუნდნენ სამხრეთ-დასავლეთით. ჯერ დაიწვეს ჩასახლება ქამიტებს შორის, შემდეგ კი ისინი საბოლოოდ განდევნეს აზიის კონტინენტიდან. ამიტომ ითქმება აფრიკელების ქამიტებიდან წარმოშობის შესახებ.

არის მეცნიერული ვარაუდი ადამიანის აფრიკიდან, კენიიდან გავრცელების შესახებ. ქამიტების სახით ხომ არ დაუბრუნდნენ ადამიანები აფრიკას? ვინ იცის.

ძვ.წ. ა. III ათასწლეულის ბოლო და II ათასწლეულის პირველი ნახევარი ის პერიოდია ისტორიისა, როცა უკვე არსებობს დამწერლობა და მოვლენები უფრო რეალური ასახვას პოულობენ. სირთულეს ქმნის დამწერლობის წაუკითხაობა ან წაკითხვის სიზუსტე. მკვდარ ენაზე შესრულებული დამწერლობის ძეგლები, იმ დროს მათ შემოქმედთა მაღალ კულტურაზე მეტყველებენ, მაგრამ კონკრეტულად რას გადმოსცემენ, — ეს გაუგებარია ან საკამათო. კარგია ეგვიპტურის მსგავსად თუ წარწერა ორენოვანია, რაც გაშიფვრის საფუძველს წარმოადგენს. მაგრამ თუ არა?

დანამდვილებით იმის თქმა შეუძლებელია, რომ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულის ბოლო დიდი რყევებით და ცვლილებებით ხასიათდება არსებული ცივილიზაციების არსებობაში. ირღვევა, იშლება ძველი და იქმნება ახალი.

ამ გარდაქმნათა პროცესს ვერც თუბალთა ტომობრივი გაერთიანება ან მოღვმა ასცდა. თუ ჩრდილოეთის მხარეს 7 ახალი სამეფო გაჩნდა, სამხრეთით ჰაოსიანთა ერთიანი სამეფოც განიცდის რღვევად დაყოფას. აქაც მიმდინარეობს ტომთა გაერთიანება – რღვევის, ერთის ჰეგემონიის მეორეთი ცვლის პროცესი.

ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ იკვეთება თუბალთა და მეშეხთა მჭიდრო კავშირების, მათი ურთიერთობის და ურთიერთშეღწევის სურათები.

თუბალ-მუშახი

წინასწარ ითქმება, რომ არ არსებობს ძველი წელთა აღრიცხვის II და მით უფრო III ათასწლეულის ეთნოსების, ტომების, სახელმწიფოების და საერთოდ საზოგადოების განვითარების მწყობრი ისტორია. არის ცალკეული ფაქტები, მონაცემთა ერთობლიობა, რომელთა ერთიან ისტორიად გადმოცემა თითქმის შეუძლებელია. არ მომხდარა ამ საერთო ინფორმაციის დალაგება დროში. ამდენად ყოველი ცდა, მხოლოდ მიახლოებაა სინამდვილესთან.

თუბალთა შესახებ ინფორმაციის გადმოცემისას იყო ნათქვამი მეშეხთა შესახებაც. მხოლოდ გაკვრით მხოლოდ ის, რომ შესაძლებელია მეშეხები ადრე ფლობდნენ იმ ტერიტორიებს, რომელიც შემდეგ თუბალთა სამკვიდრო გახდა. რომ ეს ცვლილება შეიძლება იყო თანდათანობითი, მოსახლეობის გამრავლების კვალობაზე, შეიძლება ძალისმიერი მეთოდებიც იყო გამოყენებული. არაფერია ნათქვამი მეშეხთა განფენის არეალის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებითაც ბევრია სარწმუნო და ისეთი, რომელზეც იტყვიან: ზღაპარია, სისულელეა და ა.შ.

თვითეულმა უნდა გადაწყვიტოს რა სჯობს: 1. სიჩუმე. რაც აკადემიური მეცნიერების მიერ საყოველთაოდ აღიარებული არაა, იმაზე მსჯელობა ავტორს უხერხულობას უქმნის. ღირს თავის სასაცილო მდგომარეობაში ჩაგდება? 2. თუ არსებობს რაღაც ინფორმაცია, რაიმე მონაცემები, მოხდეს მათი ობიექტური შეფასება, ლოგიკური ისტორიის უქმნის მცდელობა?

უაზრო უძრობას, რომანტიული მოძრაობა სჯობს.

თუბალთა მოდგმა შეძლებისდაგვარად დახასიათდა ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში. II ათასწლეულის დასაწყისისათვის მწირი ინფორმაციული სურათი ასე წარმოსდგება: 1. ჰაოსიანი თუბალების სამხრეთში ჩნდება მძლავრი ასურეთის იმპერია და იწყება გარდამავალი ხასიათის ხანგრძლივი ომი პირველობისათვის. ამ ბრძოლებში პერიოდულად ერთვება გაძლიერებული ეგვიპტე; 2. აღმოსავლეთით იწყება ელამურ და სპარსულ ტომთა გაერთიანებების ჩამოყალიბება, რაც მომავალში დიდ საფრთხეს ქმნის; 3. ჰაოსიანელი თუბალების ჩრდილოეთით ასეთივე საფრთხის ქვეშ დგებიან ბარდოსელი თუბალები; 4. სამწუხაროდ პრაქტიკულად არ არსებობს ცნობები მოვაცნელი და ჰერელი თუბალების შესახებ; 5. მათგან ჩრდილოეთის მაცხოვრებელი ლეკოსელი თუბალები ინარჩუნებენ კავკასიონის აღმოსავლეთს და მდ. თერგიდან კასპიის ზღვამდე ტერიტორიას მტკიცედ ფლობენ. ჩრდილოეთით მათი საზღვრების დადგენის მცდელობაც არა ყოფილა. შეიძლება არქეოლოგიური მასალაა მოსაძიებელი? შეიძლება იქ მესაქონლეობა მონადირეობას მოსდევდნენ ძირითადად და არქეოლოგიური ძეგლებიც არ არსებობს? მომავალი კვლევა-ძიება გასცემს პასუხს ამ კითხვებს; 6. ლეკოსელების დასავლეთით დიდი სივრცე, ლეონტი მროველის ცნობით, კავკასიანებს შეხვდათ. კავკასიანები, კავკასოსები და კავკონები სხვადასხვანაირი მხოლოდ ფორმაა, სახელია. ისინი უძველესი დროიდან ფლობდნენ კავკასიონის ცენტრალურ ნაწილს. მათი ეთნარქის მიხედვით ეწოდა მთაგრეხილს კავკასიონი. დიდი მიგრაციების დროს, ჩრდილოეთში გადასვლის დროს, მათი ტომების ერთობა დაირღვა. კავკასიანთა ნაწილი დასავლეთით წავიდა, მეშეხთა დიდ ტალღას შეუერთდა და ახალი საცხოვრისის დამკვიდრება იწყო. კავკასიონების ეს ნაწილი გზაში დაიყო. ერთი ნაწილი დარჩა აზიაში და მომავალი პაფლაგონიის ტერიტორია დაიკავა მდ. ჰალისის დასავლეთით. მეორე ნაწილი გადავიდა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და ულუმბოს (ოლიმპოს) მთის კალთებზე დაესახლა. (ცნობა კავკონთა სამ ადგილას მოსახლეობის შესახებ სხვანაირად ძნელია აიხსნას). კავკასიონის მიდამოებში დარჩენილი კავკონები (კავკასიანები) მდ. თერგიდან მოყოლებული ზღვამდე ფლობდნენ კავკასიონის ჩრდილოეთს. არის აზრი, რომ კავკონები, სხვანაირად მათ მთის იბერებსაც

უწოდებდნენ უცხოელი ავტორები, მოგვიანებით, არა მხოლოდ ეგროსელ თუბალთა ჩრდილოეთს ფლობდნენ, არა მხოლოდ კავკასიონის ჩრდილოეთით სახლობდნენ, არამედ კავკასიონის მთიანეთის ნაწილსაც ინარჩუნებდნენ. კერძოდ ფროსველები, ჭართლელები, დვალეები, დიგორელები, ბასიანელები კავკასიანური წარმოშობის ტომები იყვნენ.

ქართლოსიანი თუბალები თუმცა ინარჩუნებდნენ ადრე დაკავებულ ტერიტორიას, მაგრამ მათი შიდა ერთიანობა უკვე დარღვეული იყო, მროველის მიერ დახატული სურათი ქართლოსის შვილთა შორის ტერიტორიების დაყოფისა, სხვა არაფერია თუ არა ტომობრივი გამიჯვნის პროცესი. ქართუს (ქართ-კარდუხები) ერთობა, რასაც ადგილი ჰქონდა III ათასწლეულის დროს, II ათასწლეულის პირველ ნახევარში იცვლება ტომობრივი დაქსაქსულობით. ქართლოსი თუ ცენტრალიზებული სახელმწიფოს მეფეა, შემდეგ უკვე ხდება ამ ინსტიტუტის შეცვლა ცალკეული კუთხეების მამასახლისებით.

ეგროსელ თუბალთა შორისაც არაა შენარჩუნებული ძველებური ერთიანობა. ეგროსელებს ენობრივად, ორგანიზაციულად, შეიძლება რელიგიურადაც გამოეყოფიან სანიგ-სვანები. და მაინც ეგროსელები ინარჩუნებენ საერთო სიძლიერესა და სახელმწიფოებრივ ერთიანობას. სიძლიერე და ერთიანობა, შემორჩენილი ინფორმაციის მიხედვით, კოლხეთის ლეგენდარულ მეფე აიეტის სახელს უკავშირდება.

ინფორმაციული ზღვა არსებობს აიეტისა და მასთან არგონავტების სტუმრობა-ლაშქრობის, აიეტის ბადიშთა და შვილების, განსაკუთრებით მედეას შესახებ. ძველი პელაზგიურ-ბერძნული ლეგენდებისა და მითების მნიშვნელოვანი ნაწილი ბევრ საინტერესოს და უეჭველად ისტორიულს შეიცავს.

პირველ რიგში, ვინ იყო აიეტი, როგორ შეიძლებაოდა, რომ იგი ერთდროულად ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ქალაქ-სახელმწიფო კორინთოსა და კოლხეთის სახელმწიფოს მეფე ყოფილიყო?

ნინაისტორია ასე გამოიყურება:

თუბალების დასავლეთით მცირე აზია, ეგეოსის ზღვის კუნძულები, ბაკანეთის ნახევარკუნძული, აპენინებისა და პირინეის ნახევარკუნძულები, ხმელთაშუა ზღვის კუნძულები ერთი მოდგმის სასიცოცხლო არეალს წარმოადგენდა. ამ მოდგმის ტომებში მუშეხებს მნიშვნელოვანი

ადგილი ეკავათ. მათი ნათესაობა იკვეთება არა მხოლოდ თუბალებთან, არამედ ეტრუსკებთან, ეგეოსის აუზის მაცხოვრებლებთან. ბევრ ცნობილ მკვლევარს მიაჩნია ისინი ერთი ძირიდან მომდინარე ტომებად. განსაკუთრებულ ინტერესს მაინც ბალკანეთში პე-ლაზ-გებისა და აზიაში (შავი ზღვისპირეთში) ლაზ-ებ (ლაზ-გების) ნათესაობის საკითხი იწვევს. ძველი ბერძნების მეშვეობით შემორჩენილი მითოლოგიური, ისტორიული, გეოგრაფიული ცნობები უაღრესად აქტუალურს ხდის ამ საკითხთა კრებულს.

როდიდანაა მეშახთა მოსახლეობა ეგეოსურ სივრცეში – უცნობია. მიაჩნიათ რომ ძვ.წ.ა. III ათასწლეული ე.წ. მინოსური კულტურის აყვავებისა და დაცემის პერიოდებია. მას ადრემინოსურ პერიოდს უწოდებენ. ეს დრო ქალაქ-სახელმწიფოების აღმოცენებითა და აყვავებით ხასიათდება. მეშახური ელემენტების გამოცალკავება და ანალიზი არც არავის მოუხდენია და ეგებ არც იყო საჭირო.

მხოლოდ ერთია დასამახსოვრებელი. ამ დროს ხდება დიდი მითოლოგიურ-კულტურული ცვლილება. არსებულ წამყვან ღმერთთა წყვილს, უსაზღვრო დრონის ღმერთ კრონის და ქალღმერთ რეაკიბელას ცვლის კუნძულ კრეტადან მოსული ზევსისა (ჭექაქუხილის ღმერთი) და ჰერას (ჰაერის ქალღმერთის) წყვილი. ამას თან ახლავს მცირე აზიიდან და ეგოესის ზღვის კუნძულებიდან მოსული ღმერთების ამადლება და ოლიმპოს მთაზე დამკვიდრება.

რეალურ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იგი იონიელთა გამოჩენით ხასიათდება. იონელები იჭრებიან პელაზგურ სამყაროში, მაგრამ მნიშვნელოვან ცვლილებებს ვერ იწვევენ და თანაცხოვრების წესზე გადადიან.

ეს ორი პროცესი ორგანულ ურთიერთკავშირში უნდა იქნას განხილული. ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილება ზეციურს განაპირობებდა. პელაზგიური ელემენტი და კულტურა კვლავ წამყვანი რჩებოდა.

ძვ.წ.ა. III ათასწლეულის ბოლო და II ათასწლეულის პირველი ნახევარი შუამინოსური კულტურის პერიოდადაა მიჩნეული. ესაა ე.წ. კრეტა-მიკენის კულტურის აყვავების პერიოდი. ამ პერიოდის ჩარჩოებში მოიაზრება კოლხური სახელმწიფოს სიძლიერე, საკუთრივ აიეტიის ზეობა და არგონავტთა იქ ლაშქრობა-მოგზაურობა.

ითქვა, რომ აზიაში იაფეტიისა და იაფეტიდების ისტორია ევროპაში იაპეტის სახით გამოვლინდება. იაპეტის მემკვიდრეებია პრომეთე, ეპიმეთე, მენეტიოსი და ატლანტი. მითოლოგიაში ისინი ღმერთებად კი არა ტიტანებად მოიხსრებიან. ამით ხაზი აქვს გასმული ზევსის თაობის უპირატესობას.

პრომეთეს ვაჟია დევკალიონი, რომელიც პელაზგთა მამამთავარია. როდესაც ზევსმა პრომეთე კავკასიონის მთებში მაღალ კლდეს მიაჯაჭვა, დევკალიონი ყოველ წელს ჩამოდიოდა მამის სანახავად და სამკურნალოდ. ეს თავის მხრივ მითითებაა პელაზგებისა და კოლხების (მუშეხებისა და ევროსელი თუბალების) მჭიდრო კავშირზე და ურთიერთობის სინშირზე. უფრო მეტი, მითოლოგია, ღმერთების მეფე ზევსის აღმზრდელ-მასწავლებლებს შორის კოლხ კორბანტებსაც მოიხსრებს. ძალზე ბევრი და საყურადღებოა ამ ცნობაში. კირბების (დღევანდელი გაგებით წიგნების) შემქმნელი კორ-აბანტები (ტყავზე წერის ოსტატები) კოლხები არიან. ამავე დროს კუნძულ მაკრისზე მომავალი მაკრონების პირველ საცხოვრებელზე (დღევანდელი კ. ევბეა), აბანტთა ტომი სახლობდა. რა საერთო იყო კოლხ კორ-აბანტებსა და მაკრისელ აბანტებს შორის?

დევკალიონს, თავის მხრივ, ატლანტის ასულ ელექტრასაგან ჰყავდა დარდანი, იასიონი და ასული ჰარმონია. ხოლო, როცა მეორე ცოლი, უცხოტომელი ჰირა მოიყვანა, მას თან გერები მოყვნენ ელინი და ამფიქტიონი... ელინის ვაჟი იყო ელოსი, ეოლელთა მამამთავარი.

დარდანი, მამის მემკვიდრე, გახდა ქალაქ-სახელმწიფოს კორინთოს პირველი მეფე... მისი ძმა იასიონი კი ქალაქ ორქომენის მეფე. მათი ნახევარძმები, დევკალიონის გერები, ელინი მაგნესიის მეფე, ხოლო ამფიქტიონი თერმოპილესი. გამოვიდა, რომ დევკალიონის შვილებმა მდიდარი მხარე დაიკავეს, გერებმა კი ღარიბი...

გადმოცემა გვამცნობს, რომ ღარიბებმა შურის ნიადაგზე მოკლეს იასიონი. იასონის ვაჟი, კორიბანტების მამამთავარი გააქციეს და მან თავი კუნძულ მაკრისს (ევბეას) შუაფარა.

ამის შემდეგ ძმებმა განდევნეს ქალაქ-სახელმწიფო თებეს დამაარსებელი მეფე კადმოსი და კორინთოს მეფე დარდანს მიადგნენ. დარდანი იძულებული გახდა თავისი ქონებით და ახლობლებით სრუტეს გადასულიყო და აზიაში დამკვიდრებულიყო.

ისტორიის მიხედვით, დარდანი აზიაში თევკრების ტომის მეფეს ჩაესიდა, მარმარილოს ზღვის მხარეს იღის მთებში დაეფუძნა, დაარსა ქალაქი დარდანი და გახდა მათი მეფე. დარდანს ახალი ცოლი ბატეია-საგან ეყოლა ვაჟი ერისთონი. თავის მხრივ ერისთონს ასტიოქესგან ეყოლა ორი ვაჟი, ილი და ტროსი.

ერისთონის შემდეგ გაძეფდა ილი, მაგრამ უშვილო დარჩა. თავის მხრივ ტროსის კილიროესგან ეყოლა ორი ვაჟი. უფროსს ძმის სახელი უწოდა-ილი. მეფე ილიმ როცა ნახა, რომ უშვილოდ გადაშენება ეწერა, ძმას ტროსს დაუთმო მეფობა და თავად აღმოსავლეთით გაემგზავრა... უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი თანმზღებლებთან ერთად წავიდოდა.

აღმოსავლეთში წასული ილი ეგროსელებს შორის მოხვდა, იქაური მეფის ასული, გრძნეულ-მკურნალი, პერიმედე შეირთო. პერიმედესთან, ნამკურნალებ იღის ეყოლა ვაჟი მერმერო. სხვის სამეფოში მყოფმა მეფე ილი-მ, როცა შეიტყო, რომ კორინთოს მეფე სიზიფი გარდაიცვალა და უმეფობის ხანა დადგა, მიაშურა საპელაზგიოს. ილიმ შეძლო კორინთოს დაუფლება და დარდანიდების სამეფო დინასტიის გაგრძელება.

იღის შემდეგ კორინთოში მეფობდა მისი ვაჟი მერმერო, შემდეგ კი აიეტი...

ქალაქ-სახელმწიფო საპელაზგოში ბევრი იყო. პელაზგებმა დაარსეს ქალაქები აქტე (შემდეგ მას ათენა ეწოდა), თებე, ორქიომენი, ტირინფი, მიკენი და სხვ. კორინთო თავისი მღებარეობით, მნიშვნელობით, სიმდიდრით გამორჩეული იყო, აქ იყო პელაზგების (ბევრად გვიან ძველი ბერძნების) რელიგიური ცენტრი... ამ სამეფოს ეკუთვნოდა დელფოს სამისნო, რომელიც ყველა მეფის მოსალოცი იყო პერიოდულად. მასვე ეკუთვნოდა ომფალოს ქვა, რომელიც მსოფლიო ცენტრის აღმნიშვნელი იყო. ვისაც კორინთო ეკუთვნოდა, ის აკონტროლებდა საპელაზგოს (პელაზგისი-სის) ცენტრალურ ნაწილს. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ აიეტსაც იძულებით დაათმობინეს სამეფო და იძულებული გახადეს ეგროსელების მხარეში (კოლხეთში) გადასახლებულიყო. ისედაც ბუნებრივია, რომ თავად აიეტს, მის შთამომავლობას სურდათ და შეეცდებოდნენ კორინთოში მეფობის დაბრუნებას.

ასეთი შესაძლებლობა არგონავტების ლაშქრობა-სტუმრობის დროს გაჩნდა.

არგონავტების, ეგროსელთა მხარეში (კოლხეთში, კოლხიდაში), მოგზაურობის ისტორია ფართოდაა განხილული და საყოველთაოდ ცნობილი მსოფლიო საზოგადოებისათვის. ამავე დროს იგი აღრეულია და დაუღეაგებელი. ათასწლეულების მანძილზე იგი მიჩნეული იყო არარეალურ, გამოგონილ ფაქტად, ამბების ზღაპრულ ფერებში გადმოცემა, ამაგრებდა ასეთ მიდგომას. გენრიხ შლიმანის მიღწევებმა რაღწერობის განცდა დაუბრუნეს ტროას ომის და მის წინარე მოვლენებს. არავის უარუყვია, რომ არგონავტების შვილები ტროას ათწლიან ომში მონაწილეობდნენ. შესაბამისად, ვინც ირწმუნა ტროას ომის ისტორიულობა, იმან აიეტის ეგროსული (კოლხურ-კოლხიდური) სამეფოს ისტორიულობაც აღიარა. და მაინც დაუდგენელია როდის უნდა მომხდარიყო ყოველივე? ისტორიის ძირითადი სამი კითხვიდან: სად, როდის, რა, სწორედ ეს კითხვაა პასუხგაუცემი.

მსოფლიოში აღიარებული ავტორიტეტები მიიჩნევენ, რომ ტროას ომი ძვ.წ.ა. XIII-XII ს. უნდა მომხდარიყო... რამდენადაც ომის მონაწილეთა მამები არგონავტები იყვნენ, სავარაუდოდ ამ ორ მოვლენას შორის დრო ერთი თაობით განისაზღვრება, საშუალოდ 30 წელი. შესაბამისად, მიჩნეულია, რომ არგონავტთა ლაშქრობაც იმავე პერიოდში იქნებოდა, მაგრამ ვინც არგონავტთა ლაშქრობასა და ტროას ომს ძვ.წ.ა. XIII-XII ს. განსაზღვრავს, არ ითვალისწინებს ორ მნიშვნელოვან გარემოებას: 1. ქ. ტროას ომი ბრინჯაოს იარაღებით მიმდინარეობს. ასევე არც არგონავტებმა და არც ეგროსელებმა (კოლხებმა) რკინის იარაღი და საერთოდ რკინა არ იციან. არა და, როგორც მეცნიერები ირწმუნებიან ძვ.წ.ა. XV საუკუნიდან რკინა ცნობილი მეტალი ხდება. ამასთან რკინის გამომგონებელი ხალიბები, ჰომეროსის თქმით ჰალიძონები, ტროელების მხარეს იბრძვიან, მაგრამ ბრინჯაოს იარაღებით; 2. ჰომეროსი როცა ჩამოთვლის მებრძოლ მხარეთა შემადგენლობას (მათ გემებს) არსად ასახელებს ნამდვილი ბერძნების უშუალო წინაპრებს, — დორეელებს. არა და ძვ.წ.ა. XIII ს. ხდება დორეელთა შესევა ბალკანეთში, მათგან პელაზგების ამოხოცვა ან განდევნა. ტროას ომი რომ იმავე საუკუნეში ან უფრო გვიან მომხდარიყო, ბუნებრივია ეს მოვლენა აისახებოდა „ილიადაში“.

და კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი. აღიარებულია, რომ

ძვ.წ.ა. XV ს. ბალკანეთში და ეგეოსის აუზის ზოგ კუნძულებზე უკვე არიან აქაველები (ახეელები). მათი ტომია მირმინდონელები (ჭიანჭველების), რომელთაც ლეგენდარული გმირი აქილეუსი მეფობს. ამავე დროს აქაველები ჯერ არა ჩანან კუნძულ კრეტაზე. ეს კუნძული მათ XVს. დაიკავეს. აქედან გამომდინარე, სავარაუდოდ ტროას ომი და არგონავტთა ლაშქრობაც ძვ.წ.ა. XVI-XV საუკუნეების მიჯნაზე უნდა შემდგარიყო. შეიძლება ადრე, მაგრამ არა გვიან.

თუ ასეთი მსჯელობა მისაღებია, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ არტონავტები ეგროსელებს (კოლხებს, გნებათ კოლხიდლებს) ძვ.წ.ა. XVIIს. ეწვეოდნენ. მიზეზი ასეთია:

საპელაზგოში, ოქროს საწმისი მიიჩნეოდა ხელისუფლების სიმბოლოდ. შემორჩენილია ცნობა, რომ აგამემნონ-მენელაეს მამა და ბიძა ერთურთს მტრობდნენ მეფობის გულისთვის. მათ ერთად დაღუპეს მამა პელოპი (ვის გამოც საპელაზგოს სამხრეთ ნაწილს პელოპონესი ეწოდა), დის ქმარი, მიკენის მეფე სფენელა, დის შვილი და ბოლოს ათრეის დარჩა მიკენში მეფობა. ფიესტი შეუწნდა ძმის ცოლს და მისი დახმარებით ათრეის წაჰკვარეს ძალაუფლების სიმბოლო ოქროს საწმისი. ასევე ოქროს საწმისი ჰქონდათ ჩრდილოეთ საპელაზგოს მეფეებს. ისინი მორიგეობით იღებდნენ ოქროს საწმისს, მას აფარებდნენ შესაწირავად შერჩეულ ვერძს და ვადის დადგომის დროს, ვერძს ღმერთებს შესწირავდნენ, ხოლო საწმისი მორიგ მეფესთან გადადიოდა. ამ რიტუალს ძალაუფლების სიმბოლოს გარდა რელიგიური დანიშნულებაც ჰქონდა. ოქროსსაწმისიანი ვერძის შეწირვა, წასულთა სულებს საიქიოში ადგილს უმკვიდრებდა. სანამ შეწირვის ცერემონია არ შედგებოდა მიცველებულები იტანჯებოდნენ. რა ეწერა, რა ეხატა ოქროს საწმისს, უცნობია, მკვლევარებს ათასი მოსაზრება აქვთ, ზოგი ჭკვიანური, ზოგიც ისეთი ბრიყვეული, თითქოს ოქროს საწმისი ცხვრის ტყავი იყო, რითაც მდინარეში ოქროს მარცვლებს აგროვებდნენ. ამ აზრის მიმდევრები არც უფიქრდებიან, ცხვრის ტყავის წასაღებად ვინ წამოვიდოდა ბალკანეთიდან კავკასიაში. რა იქ სხვა ცხვარი არ იყო? და ა.შ. უფრო საფიქრებელია, რომ ოქროს საწმისის მორიგეობით ფლობა, მეფეთა შორის მშვიდობისა და ერთობის სიმბოლოვაც წარმოადგენდა.

არგონავტთა მოგზაურობას ეგრისელთა მხარეში, წინ ასეთი

ამბავი უსწრებდა. ლაშქრობამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე საპელაზგიოში ცუდი საქმე მოხდა. ქალაქ ორქომენში მეფობდა ელინის ჩამომავალი ათამანტი. ცოლმა იგი მიატოვა. დარჩა ქალ-ვაჟი. ვაჟი ფრიქსე, გოგო-ჰელე. ათამანტმა ახალი ცოლი მოიყვანა. უცხოტომელი იყო. ქალმა გერების თავიდან მოშორება მოინდომა. მიაღწია იმას, რომ სათესლე ხორბალი პირად მსახურებს ჩუმად მოახარშინა და დაათესინა. მოსავალი არ მოვიდა, დაიწყო შიმშილობა. ქალმა თავისი მსახური მიაღვლინა დელფოში, „მიზეზის გასარკვევად“. მსახურმა პასუხი მოიტანა: ღმერთების რისხვის მოსახსნელად მეფის შვილები უნდა შეწიროთო. ბავშვების ერთგულმა მსახურებმა ფრიქსე და ჰელე სამეფოდან გააპარეს და ძალაუფლების სიმბოლო ოქროს საწმისიანი ვერძი გააყოლეს. გზაში ჰელე ზღვაში დაიხრჩო (ამიტომ ეწოდა ჰელესპონტი), ფრიქსემ კი ბოლოს ეგროსელების (კოლხები) მხარეს მიაღწია. მეფე აიეტი, ადრე იყო რა კორინთოს მეფე, დელფოს მიდამოების მფლობელი, ისეთივე უფლებამოსილი იყო ოქროს საწმისზე, როგორც ათამანტი ან ნებისმიერი პელაზგი მეფე. აიეტმა ვერძი ღმერთებს შესწირა (ამ მხარეში პელაზგიური ღმერთები მბრძანებლობდნენ. თავად აიეტი მზის ღმერთის, ჰელიოსის შვილად ითვლებოდა. ჰელიოსის უმცროსი და ეოსი აცნობებდა ხოლმე აიეტს აისის დადგომას. თუ დღესაც ბევრი ცდილობს თავი მეფის თუ არა თავად-აზნაურის ჩამომავლად მიანც წარმოიდგინოს. ათასობით წლების წინ მეფენი ღმერთების ჩამომავლებად თვლიდნენ საკუთარ წარმომავლობას. გასაკვირია?), ოქროს საწმისი კი დაიტოვა.

პელაზგებისათვის ოქროს საწმისის დაკარგვა საერთო უბედურების მომასწავებელი იყო. მათ ევალებოდათ დაკარგულის დაბრუნება, რათა მიცვალებულებს იმ ქვეყნად გზა გასხნოდათ. ევალებოდათ, მაგრამ ვერ შეძლეს მიზნის აღსრულება.

დრო გადიოდა, მეფე აიეტის კარზე ფრიქსე დაეაჟაკცდა, მეფის უფროსი ქალიშვილი ქალკიოპე ცოლად შეირთო და ოთხი ვაჟიც ეყოლათ: არგო, მელასი, ფრონტისი და კიტისორე. როცა ბიჭები დაეაჟაკცდნენ, საპელაზგოში გაემგზავრნენ, რათა მამის, (ფრიქსეს) კუთვნილი სამეფო ტახტი დაეკავებინათ ორქომენში.

საპელაზგოში წამოიზარდა ახალი თაობა, რომელთაც ევალებოდათ

და სურდათ დაკარგული ოქროს საწმისის დაბურნება, მაგრამ არც გზა იცოდნენ და ვერც ისეთ გრძელ გემს აგებდნენ, რომელიც ბოსფორის სრუტის დინებას (4-6 კმ.საათში) გადალახავდა.

გადმოცემის თანახმად იმ დროს, მხოლოდ კრეტელებს და კოლხებს შეეძლოთ ასეთი სწრაფმავალი გრძელი გემების აგება. ბედად კოლხეთში აღზრდილი ფრიქსეს შვილები აღმოჩნდნენ ლაშქრობის მოსურნე ვაჟკაცთა შორის. გემი არგომ ააგო და სახელიც მისი ეწოდა.

აიეტთან ჩამოსულ პელაზგებს შორის იონელებიც იყვნენ. საერთო ძალითაც ვერაფერს მიაღწევდნენ არგონავტები, რომ არა აიეტის უმცროსი ქალიშვილის, მედეას დახმარება. იგი იმ პირობით მიეხმარა მოსულებს, თუ მას დაეხმარებოდნენ კორინთოს მეფობის დაბრუნებაში. მართალია მთელი ეს ისტორია ზღაპრულ ფერებშია დახატული, მაგრამ არსი ესაა: კორინთოში მეფობის დაბრუნება. მედეამ თავის გაწირვით მიზანს მიაღწია. თუმცა თვითონ ვერ გამეფდა, მაგრამ მეფობა თავის შვილებს მაინც დაუმკვიდრა, როგორც კორინთოში, ასევე ორქომენში.

არგონავტების კოლხეთში (კოლხიდაში, ეგროსელებში) ლაშქრობის ამ მოკლე ისტორიაში რა არის შეუძლებელი? ამიტომ ძველ მითებსა და ლეგენდებს თუ ზღაპრულ ჩენჩოს ჩამოაცილებენ, ბევრ ისტორიულ სინამდვილეს იხილავენ.

ამ შემთხვევაში კი არსებითია იმის აღიარება, რომ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში დაფუძნებულ ეგროსელთა სამეფო საუკუნეების მანძილზე განაგრძობდა არსებობას, მეფე აიეტის დროს იგი დიდ სიძლიერეს აღწევდა, მაგრამ შემდეგაც ინარჩუნებდა სასიცოცხლო სივრცეს.

ეგროსელთა სამეფო (კოლხეთი, კოლხიდა), სავარაუდოდ თუბალ-მუშეხთა შერეულ მოსახლეობას აერთიანებდა. თუ მკვლევარები ძვ.წ.ა. III ათასწლეულიდან ვარაუდობენ ეგროსული ერთიანი ენის დაყოფის პროცესს ეგრულად და სვანურად, II ათასწლეულის მეორე ნახევარში მათ ლახურ-ჭანური უნდა დამატებოდათ ე.წ. ზღვის ხალხების შემოსევების და მუშეხ-მუშქთა (უკვე მუშქთა) აღმოსავლეთით გადანაცვლების გამო.

თავის მხრივ თუბალთა შორის პარალელურად ორი დიდი ტომთა გაერთიანება ყალიბდება. ერთია ე.წ. დიაუხი. ეს ტომები ძირითადად ამიერ და იმიერ ტაოს ტერიტორიას მოიცავდნენ. ამიტომაც უწოდებენ ხშირად მას ტაოხს. დიაუხი-ტაოხი. ეს გაერთიანება, თავისი მეფით სათავეში,

მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა და როლს ასრულებდა თუბალთა სივრცეში, სანამ უფრო ძლიერი ურარტუს მსხვერპლი გახდებოდა.

ურარტუს, ისევე, როგორც ბევრი სხვა სამეფოს, ისტორია მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შემდეგ გახდა ცნობილი. აღმოჩენილმა ასირიულმა და ურარტულმა წარწერებმა ნათელი მოჰფინეს საუკუნეებში დაკარგული მძლავრი სამეფოს წარსულს. როგორც ჩვეულებრივ ხდება, ამ სამეფოს მოსახლეობის საკუთარ წინაპრებად გამოცხადებას, მსურველები არ მოჰკლებია. დანამდვილებით კი მხოლოდ ის დადასტურდა, რომ აქ მაცხოვრებელი ტომები თუბალები იყვნენ. ჰაოსიანი, მაგრამ თუბალები და არა სხვა ვინმე.

აღმოჩნდა რომ ვანის ტბის მიდამოებში მცხოვრებმა ტომებმა შექმნეს მძლავრი გაერთიანება, რომელსაც „ბიანი“-ს ეძახდნენ. ასურელები კი მას ურარტუს (ურარტის) უწოდებდნენ. ცნობები ძვ.წ.ა. XIV ს. განეკუთვნება.

იმ დროიდან მოყოლებული, რვა საუკუნის მანძილზე ეს სამეფო წამყვან ძალას წარმოადგენდა რეგიონში.

მკვლევარები ფიქრობენ, რომ ურარტული ენა ხურიტულის მსგავსია. ამასთან, არ იციან როგორია ხურიტული. იმასაც ამტკიცებენ, რომ ძველქართული ხურიტულიდან მომდინარე და ურარტულის მონათესავეა. აზრი ბევრნაირია გამოთქმული. სინამდვილე დაუდგენელია.

ცნობილია, რომ ძვ.წ.ა. IXს-დან ურარტუ ძლიერდება. VIII საუკუნე ძლიერების ხანაა. მისმა მეფეებმა (სარდური, იმფუინი, მენუა, არგიშთი II) ასურეთი დაასუსტეს... არგიშთი I წარწერაში ლაპარაკია ასურეთის დამორჩილებაზე.

ურარტუ ბრძოლებს მხოლოდ სამხრეთის მიმართულებით როდი აწარმოებდა, გადმოცემის თანახმად მენუამ შეძლო დიაუხის დამორჩილება. მისი ტერიტორია კულხას (კოლხას, კოლხეთის, ეგრისის) ტომთა გაერთიანებასთან გაიყო. მის მეფეს ხარკი დაადო. არგიშთი I დროს ურარტელებმა მდ. არაქსი გადმოლახეს. აქ იქნა დაარსებული ერებუნის (დღევანდელი ერევანის) ციხე. იმავე დროს დალაშქრეს ჯავახეთი. მისი შვილის, სარდური II დროს ურარტუმ სევანის ტბის მიდამოები დაიმორჩილა.

სარდური II შვილის ურსა (რუსა) I დროს მოხდა ჩრდილო კაკაკა-

სიიდან კიმერელების შემოსევა. ურარტუ სუსტდება და მალე (ძვ.წ.ა. 714წ) სარგონ II ქვეყანას აოხრებს.

სარგონ II ასურეთის მრისხანე მბრძანებელი, კარგი სარდალი და ეშმაკი დიპლომატი ყოფილა... იგი არა მხოლოდ იარაღის ძალით მოქმედებდა მეზობლების წინააღმდეგ, ურარტუს დასუსტების მიზნით მან მოინდომა ორივე ფრიგიის მეფე მითას წაჩხუბება ურარტელებთან. ამავე დროს, ურარტუს სამხრეთით არსებული თუბალი ტომების მცირე ქვეყნის ე.წ. ბიტ-ბურუტას (დედაქალაქი ტილ-გარიმი) მეფედ ცნო ჰელი (ჰულლი). ხოლო მისი ვაჟი ამრი (ამბარისი) სიძედ გაიხადა. უფრო მეტი, როდესაც ამრი გამეფდა, სარგიონმა სიძეს ჰულაკუ (კილიკია) გადასცა, როგორც ქალიშვილის მზითევი.

სარგონ II, ამ მცდელობას გაეთიშა თუბალ-მეშეხების სამოკავშირეო ერთობა, შედეგი არ მოყვა. ურარტუს მეფე ურსა (რუსა), ბიტ-ბურუტას მეფე ამრი და ორივე ფრიგიის მეფე მითა (მიდასი) ასურეთის საწინააღმდეგოდ გაერთიანდნენ. სარგონმა გაიგო მათი შეკავშირების შესახებ, დაასწრო და ისინი ცალკ-ცალკე დაამარცხა.

განსაკუთრებით სავალალო იყო ურარტუს აოხრება. უტყუარადაა მიჩნეული, რომ ურარტელების ღმერთთა პანთეონს ხალდი ედგა სათავეში. აქედან ურარტელებს ხალდეელებსაც უწოდებდნენ. ხალდის საკულტო ქალაქი მუცაცირი (მუსასირი) ურმიის ტბის სამხრეთ დასავლეთით, განთქმული იყო თავისი სიძლიდრით. მას ჰაოსიან თუბალთა ტომები პატივს არ აკლებდნენ. მოღწეული ცნობის თანახმად, სარგონმა შეძლო ამ რელიგიური ცენტრის განადგურება და იქიდან ტონობით ოქრო-ვერცხლის გატანა.

დიდი მცდელობის მიუხედავად ვერც ერთი მოკავშირეთაგანი, სარგონის ამ დამანგრეველ ლაშქრობის შემდეგ წელში ვერ გაიმართა.

არც კავკასიონს ჩრდილოეთით განფენილ თუბალებს შეხვდათ უკეთესი ბედი. ძვ.წ.ა. XIII საუკუნემდე მათ წარმატებით მოიგერიეს ისტორიულად უცნობი მტრების შემოსევა. მროველი აღნიშნავდა, რომ ლეკოს, კავკასიანებმა ეს სამხრეთელი თუბალების საერთო დაზმარებით მოახერხეს. ვინ იყვნენ ის მძლავრი თავდამსხმელები? მხოლოდ ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას; შეიძლება ეს ის დორიელები იყვნენ, რომლებიც შემდეგ ბალკანეთში შეიჭრნენ? შეიძლება ჩრდილოეთ კავკა-

სიისკენ ისინი წინ ვერ წავიდნენ და დასავლეთს შეუტყეს, ბალკანეთი დაიკავეს, იქ მცხოვრებელი ტომები განდევნეს და ამით მცირე აზიის ქვეყნებიც დაასუსტეს? ზღვის ხალხების შემოსევამ ხომ არა მხოლოდ ხეთის ქვეყანა დასცა, არამედ ეგვიპტესაც უწია.

ისტორიულად ცნობილი ისაა, რომ ძვ.წ.ა. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში, დიდი ცვლილებები ხდება მეშხთა სასიცოცხლო არეალში. ძვ.წ.ა. XIIIს. ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე დორიულ ტომთა დიდი მასა შეიჭრა.. პელაზგები, იონელები, ახელები მათ დაიმორჩილეს, გაწყვიტეს ან განდევნეს.. მათ ასევე დაიკავეს ეგეოსის აუზის კუნძულები. დენილთა დიდი მასა (კარიელები, ლელეგები, ლიკიელები, და სხვა..) მცირე აზიას მიაწყდა.. მათ დასცეს ხეთის სამეფო, შეიჭრნენ სირია, ფინიკია, პალესტინაში. ზღვით შეძლეს ეგვიპტემდე მიღწევა. ზღვის ხალხებმა თუბალების დასავლეთით მაცხოვრებელი მეშხები თავიანთ საბრძოლო რიგებში ჩააყენეს.. მეშხებმა (ახლა უკვე ასირიულად მუსკებმა, მუშქების სახელით ცნობილმა ტომებმა) თუბალებს წაართვეს ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო ტერიტორიები და ასურეთის იმპერიას უშუალოდ გაუმეზობლდნენ. შედეგმაც არ დააგვიანა. შემორჩენილია ასურეთის მრისხანე მეფე ტიგლათ პილესარ I წერილობითი ცნობა. ძვ.წ. ა. 1100 წლის ამ წერილობით ძეგლში ლაპარაკია 20 ათასი მუსკის მიერ, ხუთი მეფის სარდლობით, კუმუხის მხარის დაკავებაზე.

ცხადია, მუშხთა მიერ (მუშქ-მუსკები) სამხრეთით ლაშქრობა ერთეული გამონაკლისი არ იქნებოდა. ლაშქრობების დროს მათ ფინიკიას უწიეს. სხვა სიკეთესთან ერთად ფინიკიელებისაგან ანბანური დამწერლობა შეითვისეს და ხელი შეუწყეს, რომ ფინიკიელებთან ერთად, ეს მსოფლიო მიღწევა არ დაიკარგა. ძველი ბერძენი ავტორები აღნიშნავენ, რომ ასოთი დამწერლობა მათ მუშქებისაგან (მეშხ-მესხებისაგან) ისწავლეს.

მეშხთა მიერ თუბალთა ტერიტორიების დასავლეთი ნაწილის დაკავება მხოლოდ უკიდურეს სამხრეთში მოხდა თუ ეს პროცესი კაკასიის რეგიონსაც შეეხო, გამოსარკვევია.. ყოველ შემთხვევაში, არ ივარგებდა განხილვის გარეშე იმ ცნობის უარყოფა, რომლის თანახმად, ბევრად გვიან, იბერები და ალბანელები თავს ბალკანეთის ცენტრალური ნაწილიდან (თესალიიდან) წამოსულებად თვლიდნენ. ასევე არაა

ბოლომდე ახსნილი მეშენების ნაწილის (ლაზების) ეგროსელთა შორის დამკვიდრების ისტორია. არც ისაა დანამდვილებით ცნობილი მეშენური (მესხური) ტომი და აქაველები (ახეელები) ჩრდილო კავკასიაში როდის და როგორ მოხვდნენ.

რაც შეეხება დასავლეთს, მეშენთა გადასახლება მცირე აზიიდან აფრიკის ჩრდილოეთში, აპენინის ნახევარკუნძულზე (ეტრუსკები) თესალიიდან გადასვლა, სრულიად შეუსწავლელი საკითხია. ასევე არავინ დაინტერესებულა ძველ ლეგენდა — მითებში გაბნეული ინფორმაციის ანალიზით თუ რას ნიშნავდა აიეტის ძმის მეფობა ტავრის მთების მხარეს, აიეტის ერთი დის (კირკეა, ცირცეა) წარმოჩენა რომაელთა შორეულ წინაპრად, ხოლო მეორე დის (პასიფაე) კრეტის ლეგენდარული მეფე მონოსის მეუღლედ.. განა, როცა ტროელები მოწინააღმდეგეს კრეტელი არიადნასა და კოლხი მედეას მოტაცებაზე მიუთითებენ და ამით მენელაეს მეუღლე ელენას მოტაცებას ამართლებენ, როგორც საპასუხო ქმედებას, ეს ღრმა, დაფარული ინფორმაციის შემცველი ფაქტები არაა? ამ მხრივაც ჭეშმარიტების დადგენას ბევრი აკლია.

თუბალ-მეშენების ისტორია ისეთი დიდია, ძველია და ბევრის მომცველი რომ მის, თუნდაც მოკლე და არსებით მიმოხილვაზე ფიქრიც კი ზედმეტია. ამიტომ აქ მხოლოდ ერთ შემადგენელზე იყო მსჯელობა; იმ დროიდან მოყოლებული, რაც „ბიბლიაში“ თუბალ-მეშენის ხსენება მოხდა, მათ არეალში არ დაფიქსირებულა ისეთი პროცესი, რომელიც გნებავთ თუბალთა და გნებავთ მეშენთა გენეტიკურ-ფსიქიკურ და ენობრივ ცვლილებას გამოიწვევდა.

სომეხთა წარმომავლობისათვის

სომეხებისათვის (ქართულად), ჰაიეს-ებისათვის (სომხურად), არმენებისათვის (დანარჩენი მსოფლიოსათვის) იმდენ მკვლევარს უმოღვაწია, რომ კიდევ ერთი პატარა ცნობა ბევრს ვერაფერს შემატებს. ამ საკითხით ისეთი სახელოვანი მეცნიერები დაინტერესებულან, რომელთა ავტორიტეტი მსოფლიო საზოგადოებრიობამ კარგად იცის. მათი ჩამოთვლის ცდაც კი დიდ ძალისხმევასთანაა დაკავშირებული. აღარაფერი ითქმის საკუთრივ სომეხ თუ გასომხებულ მეცნიერებზე.

ტენდენციაა.. რაც უფრო მეტი მოყვარული თუ მსახური კლიოსი, შესჭიდება ერის წარმომავლობის საკითხს, მით უფრო მეტი თვალსაზრისი, მეტი ვერსია ყალიბდებოდა. უკვე ითქვა, რომ 19ს. ბოლომდე უცილო ჭეშმარიტებად იყო მიჩნეული მოვსეს ხორენაცის კონცეფცია სომეხების, თოგარმას (თარგამოსის) სახლეულობის წარმომადგენლის ჰაიკ-ისაგან (ჰაოსისაგან) წარმომავლობის შესახებ.. მოოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან განსაკუთრებით ინტენსიური ზღემა კვლევა და საკითხის გაგების ვარიანტებიც მატულობს.

განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა ვერსია, რომლის მიხედვით სომეხების წინაპრები წინა აზიაში მივიდნენ ძვ.წ.ა. XII საუკუნეში, არიან ინდოევროპელები, საუკნეების განმავლობაში ცხოვრობდნენ ხეთებთან და ამ სამეფოს დანგრევის შემდეგ ცალკე გამოჩნდნენ ისტორიაში. ბევრი მკვლევარი მიემხრო ვერსიას სომეხების წინაპრების ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით თრაკიიდან გადმოსახლების შესახებ.. ბრიგების ტომი დასახლდა წინა აზიაში, მიიღო ფრიგიელების სახელი (ბრიგები-ფრიგები) და შემდეგ აღმოსავლეთით წაწევის დროს გადამწყვეტი როლი შეასრულა სომეხი ერის ჩამოყალიბებაში.

ერთი პერიოდი ძალზე პოპულარული იყო ე.წ. ჰაიასააცციის ვარიანტი.. ამტკიცებდნენ, რომ ხეთების არეალში აღმოჩენილ წარწერაში, საუბარია ჰაიასას ქვეყანაზე. თანაც ეს ქვეყანა სადღაცა ტრაპეზუნტის მიდამოებში მდებარეობდა, ე.ი. შავ ზღვასთან ახლოს და აქედან გამომდინარე მრავალმხრივი შესაძლებლობით.. იმასაც კი არ უწევდნენ ანგარიშს, რომ მკვლევართა ერთი ნაწილის დაანგარისებით ძველი კოლხეთის (კოლხიდის) სამეფო, (აიეტის სამეფო) მდ. ჭოროხის ხეობაში მოიაზრებოდა და არა მდ. რიონისა.

თვალსაზრისი სომხების (ჰაია-სების, არმენიელების) ჩამოყალიბების შესახებ მრავალნაირად დაფიქსირდა.. თუ XIX ს. ბოლომდე სომეხი ერი აფეტიშებდა ზორენაცის ნათქვამს, ახლა მისი კონცეფცია საერთოდ თუ არა ძირითადად უკუგდებულა.

მეორე ძირითადი ნაკადი მიგრაციული ვარიანტებისა, ასევე მოძველებულად და მიუღებლად მიჩნეული... შეიძლება იმიტომაც, რომ ვერ შეჯერდნენ: ვისი მიგრაცია მოხდა, თრაკიელების, ბრიგების, ლუვიელების, არიელების, ფრიგიელების თუ სხვა. ვის შეერივნენ მოსულები ხურიტებს, ურარტელებს, ხათებს თუ სხვას ვისმე. როდის მოხდა შერევა, შერწყმა, შედუღება. ვისი ენა იყო წამყვანი და ა.შ.

ვერც კონცეფციათა მესამე ძირითადმა ნაკადმა ჰპოვა ერთმნიშვნელოვანი აღიარება... ძნელი აღმოჩნდა იმის დასაბუთება, რომ არმენიის ზეგანია ინდოევროპელთა, არიელთა წარმოშობის ცენტრი. ამას ემატებოდა ისეთი „სიბრძნე“, როგორცაა ხეთური ენის რუსულის მსგავსად აღიარება და ამ ენის არ მცოდნეთა მიერ გაშიფრული წარწერების სიზუსტე. უფრო მეტი, როცა გერმანიაში სომხური (არმენიული) ენა ინდოევროპულად აღიარეს, ფსევდო მეცნიერული კვლევა პოლიტიკურ სპეკულაციებში გადაიზარდა.

უკვე იყო ნათქვამი, რომ საბჭოთა იმპერიაში არარუსი ერების ისტორიის ძირითად საკითხებს მოსკოვი „იკვლევდა“ და შესაბამის რეკომენდაციებს სხვა ეთნოსებს აძალბებდა. სომეხი ეთნოსი გამონაკლისი ვერ იქნებოდა.

თქმა არ უნდა, იმპერიაში იყვნენ შეულახავი ავტორიტეტებიც, მაგრამ მთლიანობაში პრობლემატიკის დამუშავება იდეოლოგიური ბძოლის პრიზმაში ტყდებოდა. ცალკეული, თუნდაც დამსახურებული მეცნიერის დასახელება და მისი თვალსაზრისის განხილვა, დასმული ამოცანის ამოხსნას ხელს ვერ შეუწყობს და არცაა აუცილებელი.

ბოლოს მივიდნენ დასკვნამდე, ეთნოსის გენეზისის დასადგენად საჭიროა: 1. გენოგრაფიის (გენეტიკურ-ბიოლოგიური მასალის) ცოდნა; 2. გლოტოგრაფიის (ეთნოსის ენის წარმომავლობის, შემადგენელი პლასტების) ცოდნა და 3. მატერიალური კულტუროგრაფიის (არქეოლოგიური მასალის საერთო დონისა და თავისებურებების) ცოდნა.

სომეხი (და არა მხოლოდ სომეხი) ეთნოსის სამივე მიმართულ-

ბით შესწავლა გრძელი პროცესია. ამდენად, მსჯელობა ბევრ რამეზე შეიძლება, დასკვნა კი ნაადრევია. თუ გათვალისწინებული იქნა რეალობა, რომ თუნდაც არქეოლოგიურად საკითხის შესწავლა, თურქეთის ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილის გადახრას საჭიროებს, გასაგები გახდება სირთულე... ამას ემატება წერილობითი ცნობების სიმწირე. თავად სომეხ ეთნოსის ისტორია, მოვსეს ხორენაციმ, უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით შეუქმნა. შეუძლებელი გახდა მწყობრი ისტორიის გადმოცემა. მის მიერ დაწერილ ნაშრომში მოვლენები და ფაქტები ზოგჯერ დაულაგებელია დროში და ა.შ.

თქმა არ უნდა, კლიოს მსახურთა შორის კვლავ რჩებიან სომხების (არმენების) ეთნოგენეზის უკუგდებული ვარიანტების მოძხრეები. ძნელია ერთხელ აღიარებულის ისე დავიწყება, რომ მან თავი არ შეახსენოს.. მით უფრო, თუ კონცეფცია ბევრ საფუძვლიან არგუმენტს შეიცავს. დაუფიქრებლად რაიმეს მიღება ისეთივე შეცდომაა, როგორც მისი ხელაღებით უარყოფა.

მოვსეს ხორენაციის მიერ დაწერილი ისტორია უკრიტიკოდ იქნა გახიარებული და ლოცვასავით გაზეპირებული.. არა და იქ ისტორიული რეალობა ზღაპრულ ფერებში იყო გადმოცემული. ბოლოს კი არარეალურის უკუგდებას რეალურიც ზედ მიჰყვა.

უარყოფილი იქნა მიგრაციული თეორიის ბევრი ვარიანტი. ამ უარყოფის პროცესს ბევრი რეალური ფაქტი თუ მოვლენა შეეწირა.

დღეს, სომეხთა წარმომავლობის მისაღები თეორია: ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის ბოლოს, ბალკანეთიდან მცირე აზიაში გადასახლდნენ ჯერ ქაშქები, ადიღეველები მათ მიჰყვებიან მუშქები, ურუმელები. შემდეგ დაიძრა მიგრანტთა მეორე ტალღა თრაკიელებისა და ფრიგიელების. ძვ. წ. ა. IX საუკუნეში მათ შექმნეს ფრიგიის მძლავრი სამეფო. გადმოსახლებულები შეერივნენ ადგილობრივ მაცხოვრებელ ხურიტებს, ლუვიელებს და შერწყმის შედეგად წარმოიშვა სომეხი (არმენთა, ჰაიასთა) ეთნოსი.

ეთნოგენეზის უარყოფილ ვარიანტებს შორისაა კიმერიელთა და სკვითთა შესაძლო მონაწილეობა ამ პროცესში.

კიმერიელები, კლიოს მსახურთა (ისტორიკოსთა) დასკვნის თანახმად, შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებს

ფლობდნენ და მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. გადმოცემების თანახმად, მთელი მათი ცხოვრება ცხენზე და ცხენთან მიმდინარეობდა. პატარებს სამი წლის ასაკიდან მოყოლებული დამოუკიდებლად შეეძლო ცხენის მართვა. თაობები იზრდებოდნენ როგორც შეუდარებელი მოისარნი და მამაცი, მძლავრი მეომრები. ცხოვრებისა და აღზრდის ამ სისტემამ კიმერიულ მოდგმას თავისი დადი დაასვა. ჩამოყალიბდა კიმერიული ტიპი, წელს ზევით გოლიათურად განვითარებული და შედარებით მოკლე ქვედა კიდურებით.

კიმერიელების პარალელურად, შავი ზღვის ჩრდილოეთ მიწებს სკვითები ფლობდნენ. საარსებო სივრცის გაფართოების აუცილებლობამ, ეს ორი გაერთიანება მომთაბარე ტომებისა, შეჯახების გარდაუვალობამდე მიიყვანა.

კიმერიელები განიდევნენ და იძულებულნი, ჩრდილოეთ კავკასიაში მაცხოვრებელ თუბალ-კავკასოსის ტომებს დაერივნენ. შემორჩენილი ინფორმაციის თანახმად, კიმერიელები აზოვის ზღვის მხრიდან შეიჭრნენ, თუბალ-კავკასიანი ტომები გახლიჩეს ნაწილი აღმოსავლეთით განიდევნა, მეორე ნაწილი აზოვის ზღვის ლერწმიან-ჭაობიან სანაპიროს მიეჯახვა, ტამანის ნახევარკუნძულზე ჩაიკეტა.. ნაწილმა კავკასიონის მთებს შეაფარა თავი, ნაწილი კიმერიელებს შეუერთდა. დღემდე საკამათოა იქ დაფიქსირებულ ტომთა, მეოტებისა და სინდების გაერთიანებათა წარმომავლობა. დანადარები, ტორეტები, კერკეტები, ზიგებ-ჯიქები, იყვნენ ისინი თუბალები თუ არა?

ფაქტი კი ისაა, რომ ძვ.წ.ა. VIII ს. კიმერიელებმა გადალახეს კავკასიონის შავი ზღვისპირეთის მთები, ეგროსელი თუბალების დამარცხების შემდეგ, კოლხეთის (კოლხიდის, ეგროსის) სამეფო დაამხეს და აქედან წინა აზიას შეუტყეს.

აქვე უნდა ითქვას, რომ ეთნოსის თანამედროვე მეთოდებით შესწავლის გარეშე, კერძოდ, გენურ-ბიოლოგიური და გლოტოგრაფიული კვლევის გარეშე აღნიშნულ ტომთა რომელიმე ეთნოსისათვის მიკუთვნება, საბჭოთა კავშირის დროს, მხოლოდ პოლიტიკური მოსაზრებებით ხდებოდა... დღეს, შეცვლილ ვითარებასთან დაკავშირებით, ჩრდილოეთ კავკასიონელ ტომთა ეთნიკური რაობის განსაზღვრა მეცნიერულ მიღწევათა ნიადაგზე უნდა მოხდეს.

კიმერიელები კავკასიონის ჩრდილოეთიდან სკვითებს განერიდნენ. ამით მათი ღვეზა არ დამთავრებულა. სკვითები შემოპყვნენ გაქცეულებს, მაგრამ კავკასიონთან მათი ღვეზა შეწყვიტეს, წავიდნენ აღმოსავლეთით, მთების პარალელურად და დარუბანდის (ალბანეთის) კარით შეიჭრნენ თუბალი მოვაკანისა და ბარდოსის სამყაროში.

გამოვიდა, რომ თუბალთა სასიცოცხლო არეალს, სამი მხრიდან (ჩრდილოეთი, დასავლეთი და აღმოსავლეთი) ბევრად ძლიერი მოწინააღმდეგენი დაემუქრნენ. სამხრეთიდან ასურეთის იმპერია ისედაც გასაქანს არ აძლევდა. უკვე ითქვა, რომ სარგონ II ძვ.წ.ა. 714-713 წწ. სასტიკად დაამარცხა სიძე ამრი (ამბარისი), ფრიგიის მეფე მითა (მიდასი), ურარტუს მეფე ურსა (რუსა) და პრაქტიკულად ჩამოაცილა ისინი რეგიონში პირველობისათვის ბრძოლას.

ამ ბრძოლების დროს, სარგონმა, შემდეგ კი მისმა მემკვიდრე სინაქერიბმა (705-681წწ.) დაიკავეს და პროვინციად აქციეს მელიდისა და ტილ-გარიმის მიდამოები. ის ტერიტორიები, სადაც სომეხთა (ჰაიასთა, არმენთა) თავდაპირველი გენეზისი ივარაუდება.

ასურეთის თარემის შედეგი აღმოფხვრილი არ იყო, როცა ძვ.წ.ა. VIII ს. მეორე ნახევარში კიმერიელები შეიჭრნენ ეგროსელთა სამყოფელში, გადაქელეს დღევანდელი დასავლეთ საქართველო, 670-650 წწ. უწიეს დღევანდელ კაპადოკიას და ურარტუს სამეფოს დაემუქრნენ დასავლეთის მხრიდან.

დადასტურებულად მიიჩნევა, რომ კიმერიელთა დაპირისპირება ურარტუელებთან დაზავებითა და დასავლეთით მათი საერთო ლაშქრობით დამთავრდა. კიმერიელებმა მცირე აზია იავარყვეს. ფრიგია, მელიდე, ხალდეები დაიმორჩილეს. კიმერიელები ასურეთს შეეჯახნენ. მათ ბატონობას ბოლოს სკვითებმა დაუსვეს წერტილი. კიმერიელები გაიფანტნენ. საგრძნობი ნაწილი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერია და მომავალი სომეხი (არმიანთა) ეთნოსის ფორმირებაში მიიღო მონაწილეობა.

ითქვა, რომ სკვითები კიმერიელებს გამოეღვენენ, მაგრამ გეზი იცვალეს და კავკასიონის სამხრეთში დარუბანდის გასასვლელით შემოიჭრნენ. მიჩნეულია, რომ სკვითებმა ბარდოს-მოვაკანელ თუბალთა მიწები (დღევანდელი აზერბაიჯანი) დაიკავეს და აქედან შეუტყეს როგორც ურარტუს, ასევე ასურეთის იმპერიებს.

ურარტუს, ერთ დროს უძლეველი, სამეფო საუკუნოვანმა ბრძოლებმა დაასუსტეს და ძვ.წ.ა. VII ს. მეორე ნახევარში, პირველობისათვის ჭიდილს ჩამოაცილეს, ხოლო შემდეგ (ძვ.წ.ა. 635წ. ცნობით), მისი ძლიერება საბოლოოდ დასამარდა. ურარტუს სამეფო აღზევდა და დაეცა ისე, რომ ვერ შეძლო თუბალთა (ტაბალთა – ასირიულად) სამხრეთი ქვეყნების, მდ. ეფრატის ზემო წელზე და მიმდებარე მხარეს არსებული სუხმეს, ბიტბირუტას, მელიდ-კომანას დამორჩილება.

ურარტუს სამეფო საბოლოოდ 609 წ. გაანადგურა ახლად აღზევებულმა მიდიის სამეფომ. მიხეუელია, რომ ძვ.წ.ა. 590 წ. ურარტუს სამეფომ, ვანის ტბის მიდამოებში, არსებობა შეწყვიტა. მეფეებმა და არისტოკრატებმა დასავლეთით გადაინაცვლეს და მტკვარ-არაქსის სათავეებში გამაგრდნენ. შეცვლილ ვითარებაში, შეცვლილი ფორმებით განაგრძეს ბრძოლა წარსული დიდების აღდგენისათვის. აღექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობამ ამ ბრძოლასაც წერტილი დაუსვა. მათი ბოლო მეფე იარედოსის ძე აზომ ძლიერი მტრებისაგან გაცლა ამჯობინა, ჩრდილოეთით დაიხია და იბერიის (ქართლის) დამოუკიდებელ სამეფოს დაუდო სამანი.

მიდიის სამეფომ, ურარტუს დამორჩილების შემდეგ დასავლეთით ტერიტორიების დაპყრობა განაგრძო. გამოვიდა, რომ კიმერიელებმა თავისი ლაშქრობებით დიდი ტერიტორია გაათავისუფლა მომავალი დამპყრობლებისათვის. აღარ იყო კულხას ტომთა გაერთიანება, აღარ იყო დიაუხ-ტაოხი, აღარ არსებობდა ფრიგია. თუ ადრე ბიტ-ბრუტას მეფე ამრის ეკუთვნოდა კილიკია, ახლა პირიქით, კილიკია იერთებს ტილ-გარიმის მიდამოებს. მიდია მასთან მოკავშირეობს. სწორედ კილიკიის შუამავლობით დაიდო ზავი მიდიასა და ლიდიას შორის. საზღვარი მდ. ჰალისზე გადიოდა.

მიდიელებმა არა მხოლოდ დასავლეთი დალაშქრეს. უფრო მნიშვნელოვანი იყო მათ მიერ სკვითების დამარცხება და განდევნა. ჰეროდოტე აღნიშნავს, რომ მიდიელებმა სკვითები კაკკასიონის ჩრდილოეთით გააძევეს.

ამრიგად, მიდიელებმა დაიმორჩილეს ყოფილი ურარტუს სამეფო, იმ ნაწილის გამოკლებით, რომელიც ქართს ეკუთვნოდა. ქსენოფონტეს ცნობით, ტილ-გარიმი (ამრის ქვეყანა), რომელიც ურარტუს მოკავშირე იყო, ახლა უკვე მიდიაზე დამოკიდებული ხდება. შესაბამისად, თუბალ

ტომთა არეალი, დაყოფილი ცალკეულ ნაწილებად ჯერ კიდევ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში, I ათასწლეულის შუა ხანებში კიდევ უფრო წვრილ ერთეულებად დაყოფილი, დასუსტებული და მომხდურებზე დამოკიდებულია. კავკასიონის ჩრდილოეთს უკვე სავრომატები აკონტროლებენ, სამხრეთს კი მიდიელები.

ძვ.წ.ა. VI ს. მიდიას სპარსეთი ცვლის. კიროსმა 558-529 წწ. შეძლო მძლავრი სამეფოს შექმნა. მან დაიმორჩილა ყოფილი ურარტუს იმპერია და მიმდებარე მცირე სამეფოები. მისმა მემკვიდრეებმა დაპყრობითი ომები განაგრძეს და საბოლოო ანგარიშით უდიდესი იმპერია შექმნეს, ინდოეთიდან მოყოლებული ეგვიპტისა და ეგეოსის ზღვის კუნძულების ჩათვლით. შემდეგ ბრძოლა უკვე საკუთრივ საბერძნეთის (უკვე საბერძნეთის და არა საპელაზგიოს) დასაუფლებლად წარიმართა. სპარსეთი დიდი ხნით ბატონდება ან ინარჩუნებს ზეგავლენას ე.წ. ზაგროსის ზეგანზე.

დასამახსოვრებელია, რომ ურარტუს იმპერიის მთელ ტერიტორიას, სპარსულად ეწოდა არიანა-არმინა, ელაშურად არმინუა, ბერძნულად არმენია. სწორედ ბერძნულიდან გავრცელდა ჯერ ზეგანის სახელწოდება არმენიის მთები და შემდეგ ამ ტერიტორიის ერთი მცირე ნაწილში მაცხოვრებლებსაც არმიანები უწოდეს.

რათა საკითხს ნათელი მოეფინოს, გასახელებელია, რომ „ბიბლია“, უძველესი ტომების არსებობაზე მითითების დროს, ერთად ასახელებს იაფეტიდ თუბალებსა და მეშეხებს. ამასთან, უკვე ცნობილი ზორენაცი და მროველი აკონკრეტებენ თუბალების საცხოვრისის საზღვრებს. ზორენაცი აღწერს იაფეტიდი თარგამოსის (თორგომის) სახლეულის წევრის ჰაო-სის (ჰაიკის), მისთვის ცნობილ ისტორიას. მროველი თარგამოსის სახლეულობის რვა წარმომადგენლის შესახებ იძლევა ინფორმაციას. ამავე დროს, მროველი მიუთითებს თუბალთა დასავლეთით ნათესავი ტომების (მეშეხების) არსებობაზე.

თუბალ-მეშეხთა ასეთი თანაარსებობა ირღვევა ძვ.წ.ა. XIII ს. ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე, პელაზგისთა (პელაზგების) არეალში ბერძენთა წინაპრების, დორიელების, შეჭრა იწვევს დიდ მიგრაციულ ტალღას. კილიკიის აღმოსავლეთით თუბალებს უკვე მეშეხები (მუშქები) ავიწროებენ, უსახლდებიან და აქედან ცდილობენ სამხრეთით სირიის დაბლობისა და ფინიკიის დალაშქრვას.

ისმის კითხვა, თუ მთელი ათასი წლის მანძილზე თუბალებს მყარად ეპყრათ ეფფრატის ზემო ნაწილი, მათი დასახლებები ხმელთაშუა ზღვამდე ვრცელდებოდა, ახლა, როცა ამ მხარეს მუშქები დაეუფლნენ, მოხდა მოსახლეობის ძირეული ცვლილება თუ არა.

მკვლევარები, დაბეჯითებით მიუთითებენ მდ. ეფფრატის ზემო დინების დაბლობში სუხმეს (სუხმა) ტომის, ან ტომთა რაღაცა ერთობის არსებობაზე. სწორედ სუხმეს უკავშირებენ იქ მაცხოვრებელთა ქართული სახელწოდების დამკვიდრებას. გასაოცარი არაფერია. თუბალი ქართველი (უფრო ზუსტად, მომავალი ქართული ტომები), მათ სამხრეთით მაცხოვრებელ თუბალ სუხმელებს საბოლოოდ სომხებს უწოდებენ. არც ის იქნებოდა საოცრება, თუ დადასტურდებოდა, რომ სუხმეს უკავშირდება ქართული სამხრეთი, სამხარი ან პირიქით, ქართული სამხრეთიდან წარმოსდგება სომხეთი (სომხრეთი). ეს უფრო მათ შორეულ კავშირებზე მითითებაა. როცა თუბალთა ერთი ნაწილი სამხრეთელს უწოდებს მეორეს, ისევე, როგორც ხორენაცი ჰაოსიან თუბალთა ჩრდილოეთით მაცხოვრებლებს, მხოლოდ ჩრდილოელების სახელით მოიხსენიებს.

უფრო სხვა რამეა დასაფიქრებელი. ხორენაცი-მროველი ერთხმად ადასტურებენ, რომ ჰაი-კი (ჰაოსი) თუბალი იყო. შესაბამისად, ჰაო-სიანები თუბალებია. მეორე მხრივ, მკვლევარები დაბეჯითებით ამტკიცებენ რომ მეშეხები (მუშქები) არიან სომეხთა უშუალო წინაპრები ე.ი. ჰაოსიანები? და როგორ უნდა მომხდარიყო, რომ თორგომის (თარგამოსის) ჩამომავალ თუბალებს თვითსახელი ჰაოსიანი მუშქ (მეშეხ) იაფეტიდებისათვის გადაელოცათ? თავის მხრივ მეშქები (მეშეხები) რატომ დაირქმევდნენ სხვის თვითსახელს? ლოგიკა კარნახობს, რომ მეშეხთა (მუშქების) თუბალთა არეალში შეჭრის დროს, მოსახლეობის ძირეული ცვლილება არ მოხდებოდა. იაფეტიდ მეშეხებს, იაფეტიდი თუბალების მოსპობა, განდევნა არც დასჭირდებოდათ. ასურეთის ძმლაერი სამეფოსა და გნებავთ თუბალ ტომთა სხვა გაერთიანებების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს, მათ ერთობით შეეძლებოდათ თავის დაცვა.

კიდევ ერთი. მასობრივი მიგრაციების დროს მეშეხები (მუშქები) თუბალებს არა მხოლოდ უკიდურეს სამხრეთში შეეკრიბნენ, მაგრამ არსად ამ ნიადაგზე ინდოევროპული ენა არ დამკვიდრებულა.. როგორ

მოხდა ეს სამხრეთში? თუ მუშქები, როგორც რიგი მკვლევარებისა ადასტურებს, ინდოევროპელები არიან, მაშინ გასარკვევია როდის მოვიდნენ, როგორ და საიდან მოვიდნენ ისინი მეშეხ-თუბალთა საარსებო არეალში. ისიც დასადგენია, როგორ შეინარჩუნეს მათ ინდოევროპული ენა, რა ენაა ეს, ინდოევროპულის რომელ შტოს განეკუთვნება და ა.შ. მხოლოდ ის, რომ რომელიმე მაღალ ავტორიტეტთან მკვლევარს ასე „ჰკონია“, საკმარისი მტკიცებულება არ არის.

ცნობილია, რომ სკვითები და კიმერიელები, შეიძლება დორიელებიც და სხვა ტომებიც, ბევრად განსხვავდებიან გვიანი მიგრაციების დროს შემოსული ინდოევროპელი ტომებისაგან. საჭიროა მეტი დამაჯერებელი მტკიცებულებების მოძიება, ვიდრე რომელიმე ტომს მიაწერდნენ იმ ნიშნებს, რომელიც არ არსებობს. მაგრამ როცა ხეთურ დამწერლობას გაშიფრულად აღიარებენ და რუსულის მსგავსად მიიჩნევენ, იქ ბევრი რაიმეს გამრუდებაც მოსალოდნელია.

რაც შეეხება მუშქების საკითხს. ის, რაც ზორენაცი-მროველის ისტორიებშია ნათქვამი, ყველაფერი მისაღები არ არის, მაგრამ არც უკუსაგდები.. მით უფრო, როცა არქეოლოგია სხვა რაიმეს არ ცხადყოფს. თუ ძვ.წ. ა. III-II ათასწლეულის მანძილზე თუბალების დასავლეთი მეშეხებს ეკუთვნოდათ, თუ XIII საუკუნემდე იქ რაიმე რადიკალური ცვლილება არ მომხდარა, თუ ცნობილი ებრაელი ისტორიკოსი მიუთითებს თუბალ-მუშეხთა არა შინაარსობრივ, არამედ სახელის ცვლილებაზე, მაშინ ლოგიკურია დავეთანხმოთ დასკვნას, რომ თუბალი იცვლება თობალ-ტაბალად და ბოლოს იბერი ზდება, ხოლო მუშეხი იცვლება მუშქ-მუსკ-მესხოთ და კაპადოკიელთა წინაპრად სახელდება.

ფაქტია, რომ ზღვის ხალხების შემოსევის შედეგად თუბალთა არეალში იჭრებიან მეშეხები, მაგრამ ამას არ მოსდევს ძირეული ცვლილებები, იმ გაგებით, რომ ჰაო-სიანი თუბალები ინარჩუნებენ თვითსახელს.

მდგომარეობა იცვლება მას შემდეგ, რაც თუბალ-მუშეხთა (ტაბალ-მუსკთა) სამოსახლოს კიმერიელები და სკვითები, ინდოევროპული ტომები, არა მხოლოდ ესხმიან თავს, არამედ უსახლდებიან კიდევ.. კაკასიონის ჩრდილოეთში ეს პროცესი სავრომატების შემოსევასთან-

ნაა დაკავშირებული. კავკასიონის სამხრეთში სკვით-კიმერიელებთან. მხედველობაში მისაღებია, რომ მიდიელებმა სკვითები არა მხოლოდ დაამარცხეს, არამედ კვლავ ჩრდილოეთში განდევნეს.

მკვლევარები იგივეს ვერ ადასტურებენ კიმერიელთა მიმართ. დასკვნა ასეთია: დამარცხებული კიმერიელები, გაიფანტნენ და ადგილობრივ ტომებს ჩაესახლნენ. შესაბამისად, თუ ჰაოსიან თუბალებს ადრე მეშეხ-მუშქები ჩაუსახლდნენ და შერეული მოსახლეობა შექმნეს, ახლა უკვე ამ მოსახლეობას ინდოევროპული კიმერიელები დაემატნენ. ეს არ გამორიცხავს სკვითთა გარკვეული რაოდენობის შერევას.

კიდევ ერთი საკითხია დასახუსტებელი. კიროს-კამბესენ-დარიოსის იმპერიაში არიანა არმინა, არმენუა, არმენია დაერქვა ზეგანს, ტერიტორიას, სადაც ურარტუს იმპერია მოიაზრებოდა. ისევე, როგორც მეშეხ-მუშქ-მუსკ-მესხოის ქვეყანას დაერქვა კაპადოკია (ცხენების ქვეყანა) და ასურეთის ჰულაკუს საბოლოოდ კილიკია ეწოდა. თუ ასეთი განმარტება მისაღებია, მაშინ ნათელი ხდება, როგორ მოხვდა არმენიის ზეგანი ორ სპარსულ სატრაპოში და როგორ დაემატა მას არიან-ქართლი. უფრო ზუსტად, რატომ ეწოდა ურარტელების მიერ დიაუხისათვის ჩამოჭრილ მიწებს არიან-ქართლი.. საბოლოო ანგარიშით არმენიის ზეგანი რატომ დანაწილდა აქემენიდების იმპერიაში შემავალ XIII სატრაპოდ, არიან-ქართლად (ქართლის არიანად) და ზეგანის სამხრეთ-დასავლეთით არმენიად, სადაც მოიაზრებოდა სუხმეს ტომი, მოიაზრებოდა ბირ-ბირუტას ყოფილი სამეფო დედაქალაქით ტულგარიში. თავიდანვე უნდა განცალკევდეს არმენიის ზეგანი სხვაა და არმენი ეთნოსის ჩამოყალიბების არეალი სხვა მოცულობა – მონაცემი.

ცნობილია, რომ სპარსების მბრძანებელმა დარიოს I (521-486 წწ.) იმპერია სატრაპოებად დაჰყო, სადაც დაპყრობილი ქვეყნები (ხალხები) გარკვეული ნიშნით გააერთიანა. ვთქვათ, მე-19 სატრაპოში მოხვდნენ დასავლეთ თუბალური და მუშეხური წარმომავლობის ტომები. ასე რომ მე-13 სატრაპოში, არმიანა (არმენუა, არმენია) მოხვდა როგორც ტერიტორია, სადაც ყოფილი ურარტელები მოსახლეობდნენ. ეს სატრაპო ტერიტორია უშუალოდ შევიდა მეფის დაქვემდებარებაში. მაშინ, როცა უკვე არმიანებად წოდებული ჰაოსიანი-თუბალები გარკვეულ ავტონომიას ინარჩუნებდნენ. მათ ცენტრი მხოლოდ მმართველს უმტკიცებდა.

არმენიის ზეგანის სამივე ნაწილი, ისევე, როგორც ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიონი, ერთი მოდგმის ტომებით იყო დასახლებული. იყო ნათქვამი, რომ მდ. არაქსის სამხრეთი მიწები, ვანის, ურმის ტბებიდან მოყოლებული ხმელთაშუა ზღვამდე და კილიკიამდე ზორენაც-მროველის გადმოცემით თუბალებს ეკავათ, ჰაოსიან თუბალებს, მაგრამ თუბალებს და არა სხვა მოდგმის ტომებს. ძვ.წ.ა. XIII-XII სს. მათ მეშეხები ავიწროებენ, მაგრამ არც ისინი არიან სხვა მოდგმის. როგორც თუბალები, ასევე მეშეხები იაფეტები არიან.

ისტორია ცხადყოფს, რომ სწორედ იაფეტებმა შექმნეს მტკვარ-არაქსის კულტურა. ისინი უცვლელად იკავებდნენ ტერიტორიებს ვანი-ურმის ტბებიდან დასავლეთით ეგეოსის ზღვისა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩათვლით, კავკასიონიდან ხმელთაშუა ზღვამდე. შესაბამისად, სომხები, არმიანები, ჰაი-ოსები არსაიდან არ მოსულან. ყოველ შემთხვევაში მტკვარ-არაქსის ცივილიზაციის შემოქმედთა შორის ისინიც მოიაზრებიან. უფრო მეტი. ისტორია არ იცნობს ამ არეალში არა იაფეტ ტომთა გამოჩენას თუ არ ჩავთვლით ეგვიპტელთა და ასირიელთა რამდენიმე ლაშქრობას. მაგრამ ისინი ინდოევროპელებად ვერ მიიჩნევიან.

თავად თავგამოდებული დამცველები მიგრაციული თეორიის ვარიანტებისა, ბევრი მკითხაობის მიუხედავად, ვერაფერ სასიკეთოს ინდოევროპელების სასარგებლოდ ვერ ამტკიცებენ.

მიზანი არაა სომხების გენეზისის მკვლევართა კონცეფციების ანალიზი.. საკმარისად არიან ისტორიის ამ მიმართულების აღმწერნი. აქ მხოლოდ ის ითქმება, რომ ყოველგვარი მცდელობა „დაასაბუთონ“ სომხების წინაპრების გადმოსახლება ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთიდან საფუძველს მოკლებულია.

ვერც ერთი მსახური კლიოსი ვერ ადასტურებს ძვ.წ.ა. XIIIს-დე, მცირე აზიაში რომელიმე არა თუბალი, არა მეშეხი ტომის, ეთნოსის ყოფნას. მით უფრო ინდოევროპული წარმოშობისას. სხვა ამბავია, როცა არ იციან ენა, არ იციან მისი დამწერლობა და რაღაცა მიხვედრების დონეზე, რომელიმე ტომს, ტომთა გაერთიანებას, გნებავთ ეთნოსს ინდოევროპელად, სემიტად ან იაფეტად აცხადებენ.. როცა ხეთურ ენას რუსულის მსგავსად აღიარებენ, რა მეცნიერულ დასკვნებზე შეიძლება

მსჯელობა? როცა არ იციან ხურიტული ენა, როგორ შეიძლება იმის მტკიცება, რომელი ეთნოსია ამ ენის მატარებელი? ამიტომაც აზრთა დაპირისპირება თუ ვინ იყვნენ ფრიგიელები, პაფლაგონიელები, მუშქები და ა.შ. ამიტომაც, რომ ფრთხილ მოსაზრებას ერთ წარწერაში ხომ არ იკითხება ქაშქი ან აბეშლა, მოსდევს დაუსრულებელი „მეცნიერული“ მსჯელობა ძვ.წ.ა. III – II ათასწლეულებში, მცირე აზიაში, ადიღევ-ელების მოსახლეობის შესახებ საქმე იქამდეა მისული, რომ ლამის კავკასიონის დასავლეთი ნაწილი, სამხრეთი კავკასიონი ადიღეურ ტომთა უძველეს სამოსახლოდ გამოაცხადონ. თანაც ისე, რომ გვერდი აუარონ ისეთ ცნობილ ისტორიკოსს, როგორც ვ. ტატიშჩევი იყო. აქ გასაკვირი არაფერია. ვ. ტატიშჩევი პირდაპირ მიუთითებდა, რომ ადიღეველები თათრული ტომია. ისინი მონღოლებთან ერთად დამკვიდრდნენ ყირიმისა და აზოვის ზღვის ჩრდილოეთ მხარეში, მონღოლების წასვლის შემდეგ კი დაიკავეს მათ მიერ გამოთავისუფლებული ტერიტორიები ჩრდილოეთ კავკასიაში. ამის საწინააღმდეგო მტკიცებულებებზე დაყრდნობით თუბალ-მუშენთა ისტორიის გადასხვაფერება შეიძლება. მხოლოდ შეუძლებელია ისტორია სარწმუნო გახადო. საბჭოთა იმპერიაში კი სარწმუნო მხოლოდ ის იყო, რაც რუსი ეთნოსის განდიდებასა და კრემლის იდეოლოგებს აწყობდათ.

დროებით გვერდი აუაროთ ისეთ მტკიცებულებებს, როგორცაა ლუვიელების, ხეთების ინდოევროპულობა. ადგილმდებარეობის სახელწოდების გადატანა იქ მაცხოვრებლებზე, მაცხოვრებელთა ცალკე ეთნოსად გამოცხადება, ამ ეთნოსის ინდოევროპულად გამოცხადება, შეიძლება რომელიმე მკვლევარის ვარაუდი იყოს, მაგრამ არა უმეტეს. ვინმემ თუ იცის ვინ იყვნენ ლუვიელები, რა ტერიტორია ეკავათ, როგორ მოხვდნენ თუბალ-მუშენთა არიალში, როგორ შეინარჩუნეს ე.წ. ლუვიური ენა, მას მართლაც შეუძლია ამტკიცოს მათი დიდი როლი სომეხი ეთნოსის ფორმირებაში. მას შეუძლია არად ჩააგდოს ერის მიერ ისტორიის მამამთავრად გამოცხადებული ხორენაცის დებულება თორგომის სახლეულის წარმომადგენლის ჰაიკის შესახებ, სომეხების თუბალ-ჰაიო-სიანობის შესახებ და შექმნას ერის გენეზისის ათასი ვერსია.

ბევრი მცდელობის მიუხედავად, ვერავინ შეძლო იმის დამტკიცება,

რომ ძვ.წ.ა. XIII საუკუნემდე ე.წ. ზღვის ხალხების შემოსევამდე თუბალ-მუშენთა შორის ადგილი ჰქონდა უცხო ტომელებს (უცხო ეთნოსების) გამოჩენას.

ერთხმად ადასტურებენ კლიოს მოყვარულებიც და მსახურებიც, რომ ზღვის ხალხების შემოსევებმა დაუდეს საფუძველი მცირე აზიაში ახალი ტომების გამოჩენას.

ამ დებულების შემდეგ აზრი იყოფა. ვინ იყვნენ ახლად გამოჩენილი ტომები? იყვნენ ისინი ინდოევროპელები თუ არა?

ჯერ გავიხსენოთ. ანტიკური პერიოდის ავტორები, რიგ შემთხვევაში სომხებს (არმენიელებს) ფრიგიული წარმოშობისად მიიჩნევენ. რიგ შემთხვევაში თესალიიდან გამოსულებად. გასახსენებელია ისიც, რომ ზოგ ავტორს თესალიიდან (საპელაზგოდან) წამოსულებათ სომხებთან ერთად ალბანელები და იბერები მიაჩნდათ.

ვთქვათ. პეროდოტე, სომხებს ფრიგიელებს უკავშირებდა. სტრაბონი კი არგონავტებს. მათგან სხვაობით მოვსეს ხორენაცი სომხების (არმენიელების) წინაპრებად იაფეტის ჩამომავლებს (იაფეტიდებს) მიიჩნევდა. ეს იგივეა, სომხობა თუბალებიდან გამოჰყავდა.

ჭეშმარიტების დადგენის მსურველმა, ძნელია არ გაიხსენოს სტრაბონის ნათქვამი, რომ ჩრდილოეთით მცხოვრებ ტომებს, ზშირად ყველას ერთად სკვითებს ან ნომადებს უწოდებდნენ. ეს საჭიროა, რათა კავკასიონის ჩრდილოეთით დაფუძნებული თუბალები არ აირიოს სკვითებში, სარმატებში ან სხვა აღიარებულ ტომებში. ვთქვათ მროველი ყველას აერთიანებს ხაზარების სახელწოდების ქვეშ. ასევე მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული, რომ ასირიელები სასომხეთს (არმენიას) თორგომს ეძახდნენ. (შემდეგ თორგომიდან გამოჰყავდათ ტილ-გარიმი, ბიტ-ბიურტას სამეფოს დედაქალაქის სახელწოდება). უფრო მეტი, ცნობილი სომეხი ისტორიკოსები ბუზანდი და აგაფანგელი ასევე ახსენებენ თორგომის ქვეყანას ან სახელეულობას და ამ სახელწოდების ქვეშ, თავის სამშობლო არმენიას (ჰაიესტანს) გულისხმობენ.

ასევე საინტერესოა იმის გახსენებაც, რომ თუ აღიარებულ ავტორთა ნაწილი, ყოველ მხრივ ცდილობდა სომხების (ჰაიოსინების, არმენების) წინაპრები ბალკანეთიდან წამოსულებად მიეჩნიათ, მეორე ნაწილი პირიქით, კატეგორიულად უარყოფდა ამ ვარიანტს. ვთქვათ

პირველ ვარიანტს ემხრობოდა ცნობილი მკვლევარი ი. დიაკონოვი, მეორეს კი ბ. პიოტროვსკი. პირველი თავგამოდებით ცდილობდა სომხობა თრაკიულ-ფრიგიულ ჯგუფებთან დაეკავშირებინა. თანაც ეს ჯგუფი ბალკანეთიდან მოსულთა მეორე ტალღად წარმოედგინა. პირველი ტალღად კი აფხაზურ-ადიღური ტომებისაგან შეედგინა. თურმე, ამ ტალღის მონაწილე ქაშქებმა (ადიღებმა) თავისი ენა ისე მყარად გააავრცელეს, რომ როცა ისინი ჩრდილოეთით (კავკასიისაკენ) წავიდნენ, მათი ენა შენარჩუნებული იქნა ახლად მოსული ხალიბების მიერ. ამავე დროს, ამავე მხარეში, მცირე აზიის ჩრდილო-დასავლეთში ფრიგიულადაც ლაპარაკობდნენ, თუმცა ლიდიურის დიდ ზემოქმედებასაც განიცდიდნენ. მოკლედ ტომებისა და ენების მთელი ბუკეტი, მოსული ბალკანეთიდან (ევროპიდან). ამის საპირისპიროდ, მეორე ნაწილის მკაფიო და ავტორიტეტული წარმომადგენელი ბ. პიოტროვსკი უარყოფდა სომხების დასავლეთიდან მიგრირების ყოველგვარ შესაძლებლობას.

ჭეშმარიტების მაძიებელმა უნდა გაიხსენოს თავად ბალკანეთში მიმდინარე ისტორიული პროცესები. დღეს ეს ყოველივე საბერძნეთისა და ბერძნების უძველეს ისტორიას მიეწერება. არა და ნამდვილი ბერძნების წინაპრები ბალკანეთში მხოლოდ ძვ.წ.ა. XIIIს. გამოჩნდნენ დორიელების სახით. მანამდე იქ პელაზგები, შემდეგ იონელები და ბოლოს აქაველები (ახაელები) სახლობდნენ. პელაზგიური კულტურა, მითები, ლეგენდები საერთო იყო ყველასათვის. ქალაქ სახელმწიფოებად მაცხოვრებელი ტომები თუ ტომის ნაწილი, საერთო სულიერ-კულტურული და სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების ნაწილს წარმოადგენდა, საკუთარი გამოკვეთილი ავტონომიით, საერთო არსებობით და მნიშვნელოვანი დაქსაქსულობით.

ასეთი საზოგადოების ჩრდილოეთით, დაუშვავთ გამოჩნდა ერთიანი ძალა თრაკიელების, ბრიგებ-ფრიგების ან ნებისმიერი სხვა ტომების. ცხადია ეს ძალა აზიისაკენ სვლას კი არ დაიწყებდა, რომლის არც გზა და არც სიმიდრე არ იცოდა, არამედ იქვე გვერდით არსებულს მიეძალებოდა. ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ დორიელების შემოსევამდე, ძვ.წ.ა. XIII ს-მდე, ბალკანეთს თრაკიულ-ფრიგიელები ტურისტებივით არ გაივლიდნენ და მცირე აზიაში არ გადავიდოდნენ. ვერც ერთი მკვ-

ლევარი, ვერ ამტკიცებს, რომ თრაკიელ-ფრიგიელები XIII ს. ადრე, დორიელებზე ადრე გაივლიდნენ ბალკანეთის ნახევარკუნძულს და გადავიდოდნენ მცირე აზიაში. აღარაა საჭირო ყურადღების შეჩერება ე.წ. პირველ ტალღაზე, როცა ადილ-აფხაზები ბალკანეთიდან გადავიდოდნენ იმავე მცირე აზიაში. თუ ვინმეს სურს ასეთი ლეგენდის დაჯერება, მისი საქმეა.

რაც შეეხება ძვ.წ.ა. XIII ს. დაწყებულ ზღვის ხალხების ამოძრავებას და მათ აღმოსავლეთით ლაშქრობას. არავის უარყვია ის, რომ ზღვის ხალხების, ამოძრავება ბალკანეთში ბერძნების უშუალო წინაპრების, დორიელების მძლავრმა აგრესიამ განაპირობა. დორიელებმა გადაქელეს ადგილობრივთა წინააღმდეგობა, დაიმორჩილეს ადგილობრივები, ნაწილობრივ გააძევეს და სხვისი საცხოვრისი გაითავისეს. აქ არაა მსჯელობა დორიელთა შესვლის დადებით თუ უარყოფით შედეგებზე. მით უფრო, არაა მსჯელობა ახალ გაბატონებულთა იმ დადებითზე რაც მათ ისტორიულად შეასრულეს, როცა ძველი კი არ მოსპეს, არამედ შეითვისეს, კაცობრიობას შემოუნახეს და განავითარეს. აქ მსჯელობაა იმაზე, რომ თითქოს დორიელების შემდეგ უცხო ტომელები მიადგნენ იმავე ბალკანეთის ნახევარკუნძულს. ისინი მშვიდობიანად გაატარეს მცირე აზიისაკენ უკვე გაბატონებულმა დორიელებმა. ყოველ შემთხვევაში დორიელებსა (უკვე ძველ ბერძნებს) და თრაკიელ-ბრიგებს (ფრიგებს) შორის ბრძოლებზე და უკანასკნელთა ბრძოლით მცირე აზიაში გადასვლაზე ისტორია დუმს. საინტერესოა რატომ?

დასამახსოვრებელია ის ფაქტიც, რომ ზღვის ხალხების დიდი ნაწილი, კარიელების, ლიკიელების, ლელეგების სახით ჯერ კიდევ არგონავტთა ლაშქრობამდე და ტროას ომამდე სახლობდნენ მცირე აზიაში. ჰალიძონები (ხალიბები) დასახელებულ ტომებთან ერთად ტროელების მხარეს იბრძოდნენ (ჰომეროსის მოწმობით). ისიც ცნობილია, რომ ხალიბები თავს კუნძულ ევბეას სოფელ ხალიბიუმიდან წამოსულებად თვლიდნენ. რამდენი ხანი უნდა ეცხოვრათ მათ მცირე აზიაში, როგორ უნდა გამრავლებულიყვნენ, რომ ისტორიკოსს ეთქვა: ხალიბთა მხარე უსასრულოა.. ამას ემატებიან ცნობილი მაკრონები (მაკრისელები), რომელნიც კუნძულ ევბეას პირვანდელ სახელს მაკრისს ატარებდნენ.

ყოველივეს გახსენება არაა საჭირო. ისტორია ბევრ ინფორმაციას ინახავს, რომელიც ცხადყოფს, რომ არავითარი ბრიგების გადასახლება და ფრიგიელებად ქცევა არ მომხდარა. არავითარი ინდოევროპელები ამ ტერიტორიაზე არ გადმოსახლებულან და მით უფრო სომეხი ეთნოსის ფორმირებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. დიდი და მცირე ფრიგია იყო მეშეხთა (მუშქთა) შემოქმედება.

ისტორიის მოყვარულებს თუ მსახურებს კიდევ მოუწევთ დიდი გარჯა, რათა გაარკვიონ ჩახლართული ვარიანტები სომხების (არმ-იანების) არიელობის, ლუვიელობის, ბრიგიელობის და მსგავსი მტკიცებულებების სანდოობის შესახებ.

რაც შეეხება ცნობილი ივანოვ-გამყრელიძის კონცეფციას ინდო-ევროპული ენის პირველ სამშობლოდ იმ არეალის აღიარების შესახებ, სადაც სომეხი ეთნოსის ფორმირება უნდა მომხდარიყო, იგი თავიდანვე არ ატარებდა თეორიული მტკიცებულების ხასიათს და არც ყოფილა გაზიარებული.

ერთად-ერთი, რასაც ისტორიული წარსული ადასტურებს, ესაა სკვითებისა და კიმერიელების შემოსევა ძვ.წ.ა. VIII საუკუნეში. ამასთან, სკვითები შემოვიდნენ დარუბანდის (ალბანეთის) კარის გავლით, აღმოსავლეთიდან. ხანგრძლივი დამანგრეველი ბრძოლები აწარმოეს, ბევრსაც მიაღწიეს, მაგრამ ბოლოს მიდიელებთან დამარცხდნენ და უკან ჩრდილოეთში დაბრუნდნენ. მათგან სხვაობით კიმერიელები კოლხეთის გავლით შეიჭრნენ მცირე აზიაში, ბევრი უბედურება დაატრიალეს, ბევრი მოსპეს და თავადაც მოისპნენ. მოისპნენ იმ გაგებით, რომ ბოლოს დაიფანტნენ და ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ. კიმერიელები მოქმედებდნენ იმ არეალში, სადაც იყო ამრის (ამბარისის) სამეფო ბიტ-ბირუტა, დედაქალაქი ტილგარიში და სადაც მოსახლეობდნენ ჰაოსიანი თუბალები, სადაც უნდა მომხდარიყო მუშქების ბძოლები ასურეთის იმპერიის წინააღმდეგ და სავარაუდოდ, მუშქების (მეშეხების) შერევა თუბალებთან.

ინდოევროპელი კიმერიელები განსაკუთრებულ ჯგუფს წარმო-აგენდნენ. როცა სომხეთის ისტორიის სომეხი ავტორები აღნიშნავენ, ადგილობრივ ტომთა და მოსულთა შერწყმის დროს ფიზიკური გარეგ-ნობის, ცხოვრების წესის, ენის, სულიერი ყოფის ურთიერთგადაღების და შერეული მოსახლეობის გაჩენის შესახებ, მხედველობაში ბევრი

რამ აქვთ. კიმერიული გარეგნობის ადამიანები ბევრ ეთნოსში ფიქსირდებიან, მაგრამ ისე ნიშანდობლივად, როგორც სომხებში არა. ათასობით წლების მანძილზე მიმდინარეობდა შერწყმის პროცესი და მაინც შესამჩნევია სხვაობა.

არსებული ისტორიული მონაცემები სხვა რაიმეზე არ მიუთითებენ, თუ არა ინდოევროპული კიმერიელების შერწყმაზე იაფეტიდ ჰოსიანებთან. არავინ იცის მომავალში კვლევის რა ახალი მეთოდები გამოჩნდება, რას აღმოაჩენს ან გაშიფრავს კაცობრიობა, დღეს კი სხვა-ნაირი დასკვნის საფუძველი არაა... ასეთი დასკვნა მკვლევარებმა ჯერ კიდევ XIX ს. ბოლოს გააკეთეს და მისი დასაბუთებული უარყოფა არ მომხდარა: დღევანდელი სომეხი (არმიანელი) ეთნოსი იაფეტიდებისა და ინდოევროპელების შერწყმის ვარიანტია. შერწყმა დაიწყო ძვ.წ.ა. VIII ს. და ჩამოყალიბებული სახე მიიღო VII ს. ბოლოს. იაფეტიდმა ჰოსიანებმა შეინარჩუნეს არა მხოლოდ თვითსახელი, არამედ გარეგნობაც. ამავე დროს, ინდოევროპული ენა გაავრცელეს მოსულმა კიმერიელებმა. მათ ასევე შეინარჩუნეს გარეგნული ნიშნებიც.

ძვ.წ.ა. V საუკუნიდან აღარაა საუბარი თუბალ-მეშეხებზე არც კიმერიელებზე. სანაცვლოდ მტკიცედ დამკვიდრდა სახელი არმიანი მსოფლიოსათვის, სომეხი ქართველებისათვის და ჰაი-ასელი (ოსელი) თავისთვის.

დამთავრდა ამ მხარეში თუბალ-ტაბალების და მეშეხ-მუშქების კუთვნილების შესახებ დავა. ადრე მათ ხშირად აიგივებდნენ მუშქებთან (მესხებთან), ტიბარენებთან (იბერებთან). არმენის ტერმინის დამკვიდრებამ, ყოველივე მეორეხარისხოვანი გახადა. სანაცვლოდ წარმოიშვა სხვა პრობლემა. სპარსულ-ელამურ-ბერძნული არმენიის ზეგანი და არმიანიული ეთნოსი ერთი დასახელების ორი ფენომენია... არმიანი ეთნოსი თავდაპირველად მცირე ტერიტორიას იკავებდა, მაგრამ დიდი პრეტენზიის საფუძველს ქმნიდა. ისეთი ცნობილი ავტორები, როგორცაა ჰეროდოტე, ქსენოფონტე, სტრაბონი არაორაზროვნად მიუთითებდნენ არმიანი ეთნოსის საცხოვრებელი სივრცის სიმცირეზე. სტრაბონი დამატებით იმასაც აღნიშნავდა, რომ არმენებმა (არა თუბალებ-მუშქებმა და არა კიმერიელებმა), თავისი აგრესიული ხასიათით შეძლეს მეზობლების შევიწროება და დიდი ტერიტორიების დაპყრობა.

ყოველი დიდი პრობლემა აზრთა გაორებას იწვევს. თვით ისეთი ნათელი პრობლემაც, როგორცაა არმიანი ეთნოსის ჩამოყალიბება. ერთი ამ თარიღის ძვ.წ.ა. VII ს. განსაზღვრავენ, მეორე VI ს. მესამე V ს. არის II ს. მომხრეებიც. ვთქვათ ცნობილი ბ. პიოტროვსკი მიიჩნევს, რომ სომეხი ხალხის ფორმირება ძვ.წ.ა. VII ს. დაიწყო და მხოლოდ II ს. დასრულდა.

კიდევ ერთი საკითხი, რომლის დავიწყებაც არ შეიძლება ესაა ენა. თქმა, რომ სომეხმა კიმერიელებთან შერწყმის შედეგად შეიძინეს ინდოევროპული ენა, არასაკმარისია. საჭიროა იმის ცოდნაც, რა ენაზე მეტყველებდნენ მანამდე?

მოკლედ საკითხი ასე გამოიყურება. ბიბლიის თანახმად თუბალი და მეშეხი (თუბალები და მეშეხები) ერთი წარმომავლობისანი არიან. ორივე იაფეტიდებია, მაგრამ სხვადასხვა.. ეს ნიშნავს რომ ამ ორ მოდემას შორის მჭიდრო კავშირების გარდა არის არსებითი სხვაობაც. სხვაობას და გაუცხოებას იწვევს არა მხოლოდ ტერიტორიული განსხვავება, არამედ უმთავრესად ენა. ზედმეტია მსჯელობა იმაზე, რომ ენები თავდაპირველად დიალექტის დონეზე იქნებოდნენ დაცილებულნი, შემდეგ კი ცალკე ერთეულადაც ჩამოყალიბდებოდნენ.

ძვ.წ. ა. III ათასწლეულში, როდესაც იანგარიშება თუბალ თარგამოსის (თორგომის) სახლეულის გაყოფა ცალკე ერთეულებად, თვით-ეული მათგანი თუ ცალკე ენად საბოლოოდ ფორმირებული არ იყო, ყოველ შემთხვევაში მათ შორის დიდი სხვაობა იქნებოდა. უკვე იყო ნათქვამი, რომ მკვლევართა დასკვნის თანახმად, გაყოფის დროს, თავად ეგროსული ენა ორ დიალექტად ყალიბდებოდა (ეგრული და სვანური).

ყოველივე იმიტომ ითქვა, რომ დაზუსტდეს. თარგამოსის სახლეულების გაყოფის დროს ჰაოსიანი თუბალები თუმცა თუბალურად მეტყველებდნენ, მაგრამ განსხვავებულ დიალექტზე, ვიდრე ეგროსელები, ლეკოსელები და ა.შ. რამდენად დაშორდნენ ენები ერთი მეორეს, რამდენად გასაგები იყო სხვადასხვა თუბალური ლაპარაკი, ძნელი სათქმელია. რომ ბევრი ტერმინი, სიტყვა ერთნაირი დარჩებოდა, ესაც ბუნებრივია.

დროთა ვითარებაში, ჰაოსიანების გზა მეშეხებისას შეუერთდა. ძვ.წ.ა. XII საუკუნიდან მოყოლებული რა მისცეს მეშეხებმა ჰაოსიანებს, როგორი ზემოქმედება ჰქონდათ, ესეც უცნობია. ამ შერეულ

თუბალ-მეშხურ ენას კიმერიული დაემატა. სამხედრო ძალით გამარჯვებულ კიმერიელებს რომ ჰაოსიანებისათვის თავს ინდოევროპული ენა მოეხვიათ, არც ესაა გასაკვირი. ორი ენის შეხვედრა, ყოველთვის იწვევს ორივეს ცვლილებას. თუ მოხდა მათი შერწყმა, არაა გამორიცხული ერთმა მეორეს თავს რაღაცა ელემენტები მოახვია. სომხებთან მიმართებაში უცნობია კონკრეტულად რა ცვლილებები განიცადა თუბალ-მეშხურმა, რა მიიღო ინდოევროპულისაგან და რა უკუაგლო. ვითარებაში, როცა არ არსებობს ენა, რომლის ირგვლივ სადაო და დასაზუსტებელი არ რჩებოდა, ძნელია დანამდვილებით მტკიცება.

ეთნოსი, მისი სამეტყველო ენა მუდმივი ცვლილება-განვითარების პროცესშია. თუ ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში თარგამოსიანელთა საერთო ენა დიალექტებად დაყოფილი იყო, შემდეგ ისინი ცალკე ენებად ჩამოყალიბდნენ. ნიკო მარი თავის დროზე აღნიშნავდა, რომ დროთა ვითარებაში სომხურმაც განიცადა ცვლილება და ქართულმაც. ეს ბუნებრივია. ამის მიუხედავად, გარკვეული სიახლოვე მაინც რჩებოდა. ეთნოსების გენეტიკაში არის სიახლოვის, ძველი ერთობის გამოძახილი, გარდა ისტორიულ-გეოგრაფიული მეზობლობისა.

მკვლევართა მიერ აღიარებულია, რომ ძვ.წ.ა. V ს. უკვე ჩამოყალიბებულია სომხური (არმიანული, ჰაოსიანური) ეთნოსი, თავისი ახალი შემადგენლობით, ახალი ენით, ახალი შემართებით.

ამასთან დაკავშირებით ერთია დასაზუსტებელი. ჰეროდოტე, ძვ.წ.ა. V ს. მოღვაწე, აღწერს რა წინა აზიის ძირითად ტომთა განლაგებას, აღნიშნავს, რომ მეწამული ზღვიდან შავ ზღვამდე ტერიტორიას ოთხი ტომთა გაერთიანება (გნებავთ ეთნოსი) იკავებსო: სამხრეთით სპარსელები, მათ ჩრდილოეთით მიდიელები, შემდეგ სასპიერები და ბოლოს კოლხები...

აქედან ორი სახის დასკვნა გამომდინარეობს როცა არ ასახელებს სომხებს (არმიანების, ჰაოსიანებს): 1.სომეხი ეთნოსი არსებობს, მაგრამ იგი მოიაზრება სასპიერებს (თუბალებს ტაბალებს) შორის; 2. სომხები იმდენად მცირე და სუსტი ერთეულია, რომ მისი აღნიშვნა არა აუცილებელი.

ლოგიკურია რომ პირველ დასკვნაა მართებული. იმ დროს, სასპიერების სახელის ქვეშ იგულისხმებოდნენ, უკვე არმენიის ზეგანზე მაცხოვრებელი, ყველა ტომი, მათ შორის სომხები.

თუბალები ძვ. წ. ა. I ათასწლეული

ბიბლიური თუბალი და მეშეხთა ის ტომები, რომლებიც თავიდანვე, იკავებენ ვანიას და ურმიის ტბებიდან მოყოლებული, ტერიტორიებს ეგეოსის აუზისა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩათვლით.. ეს იაფეტური მოდგმის ტომები იყვნენ შემოქმედნი იმ დიდი ცივილიზაციისა, რომლის უძველესი ნაშთი ქალაქური დასახლების სახით ძვ.წ.ა. VIII ათასწლეულით განსაზღვრეს მკვლევარებმა.

დრონის მანძილზე თუბალებისა და მეშეხების დაშორებასაც ჰქონდა ადგილი, მჭიდრო ურთიერთობასაც, შერევასაც, ბრძოლებსაც. შედეგად ყალიბდებოდა სხვადასხვა ეთოსი. სივრცითი დაშორება, ხეობებში ჩაკეტვა ტომთა გაუცხოებასა და რიგ შემთხვევაში ურთიერთბრძოლებსაც იწვევდა. ისპობოდა ერთი ტომი, წინა პლანზე გამოდიოდა მეორე, იქმნებოდა ერთი გაერთიანება ტომებისა, იშლებოდა მეორე და გადიოდა საუკუნეები.

თუბალ-მუშეხთა ტომებს ახსოვდათ მრავალი ძლიერი უცხოელის შემოსევა და მტრის წინააღმდეგ საერთო თუ ცალკეული ერთეულის ბრძოლა. მიუხედავად მრავალი განსაცდელისა, ადგილი ჰქონდა ერთობის გრძნობის შენარჩუნებას.

ძვ.წ. ა. I ათასწლეულში, დიდი მიგრაციული პროცესების დროს გაართულდა სასიცოცხლო არეალის შენარჩუნება. გაკვრით ითქვა, რომ კავკასიონის ჩრდილოეთით, კიმერიელებისა და სკვითების შემდეგ სავრომატები გამოჩნდნენ. ისინი რბევით არ დაკმაყოფილებულან, დაიწყეს ჩასახლება.

შემორჩენილი ცნობების თანახმად კავკასიონის ჩრდილოეთი მხარის ვრცელი მიწები კავკასიანელების (კავკონების-ბერძნულად) და ლეკოსიანელებს ერგოთ. მათი წყალგამყოფი მდ. თერგი (დერგი ლომეკი) იყო. თერგიდან დასავლეთით კავკასიანებს ზღვამდე და აღმოსავლეთით ლეკოსიანებს ასევე ზღვამდე. სავრომატებმა კავკასოსის ტომთა გაერთიანება გახლიჩეს. ნაწილი აზოვის ზღვის სანაპიროს და ტამანის ნახევარკუნძულს მიეჯაჭვა (მეოტები და სინდები), ნაწილი კავკასიონის მთებს მიეჯაჭვა (დვალეები, ბასიანელები, დიგორელები), ნაწილმა ეგროსის ტომთა ახლოს ჰპოვა თავშესაფარი (კერკეტები, ზიქებ-ჯიქები, დანდარები, ტორეტები?), დიდი ნაწილი ლეკოსიანებს შეეხიზნა (ვაინახები: ჩეჩენ ინგუშები).

სავრომატები ორ ნაკადად შეიჭრნენ კავკასიონის ჩრდილოეთში. სირაკებისა და აორსების ტომთა გაერთიანებანი. აორსებს ჯერ ოვსების ტომის სახელით იცნობდნენ, შემდეგ ალანების ტომის დაწინაურების კვალობაზე – ალანებად.

კავკასიანების გარდა ლეკოსიანებსაც დიდი დარტყმა მიაყენეს სავრომატებმა. სამხრეთით მოვაკენელებისა და ბარდოსელების ტომები სპარსეთის იმპერიამ დაიქვემდებარა. უკეთესი ბედი არც ჰერებსა და ქართებს რგებიათ. შემორჩენილი ინფორმაციის თანახმად, მტრებმა დარიალის ხეობით ილაშქრეს სამხრეთში, აქედან მრავალ ათეული ათასი ტყვე ჩრდილოეთში გადარეკეს და მათგან იქ დასახლებები შექმნეს.

კავკასიონის სამხრეთში მტრებს გადარჩენილთაგან ალბანური, ქართლ-იბერიული ეთნოსების ჩამოყალიბება მოხდა. უფრო სამხრეთით სომხებ-არმენიელები, მათ შორის ვრცელ ტერიტორიას ურარტების ნაშთები, არიან – ქართვები, დასავლეთით კი ხალდეები იკავებდნენ. ლიხის მთასა და ზღვას შორის ეგრები, მათ ჩრდილოეთით მდინარემდე მცირე საზარეთისა (მდ. ყუბანამდე) და ანაპის კონცხის ჩათვლით ყოფილი ეგრისელები, შეცვლილი გაგებით ეგრები და სანიგები, ასეთი იყო ზოგადი სურათი თუბალთა განსახლებისა. თუბალთა დასავლეთი კვლავ მეშეხებს ეკავათ. გარდა იმ ნაწილისა, რომელიც თუბალებს ჩაუსახლდა და შერეული მოსახლეობა შექმნა, დანარჩენები, კაპადოკიელების, ხალიბების, პაფლაგონიელების სახელით განაგრძობდნენ არსებობას. ძვ.წ.ა. VII ს. მოყოლებული მათ ტერიტორიაზე მრავლად იქმნებოდა ბერძენთა სავაჭრო-სახელოსნო დასახლებები.

კავკასიონის სამხრეთით თუბალ-მეშეხთა ვრცელ ტერიტორიებს სპარსეთის იმპერია ფლობდა. იყვნენ უშუალო მორჩილებაში მყოფი, სპარსულ სატრაპოებში შემავალი და ნახევრად დამოუკიდებელი ტომები.

შემონახული წერილობითი ცნობების თანახმად სპარსელებს, კავკასიონის სამხრეთელთაგან არც იბერები ექვემდებარებოდნენ და არც ეგრები. ეს არ გამოორიცხავდა მათ გარკვეულ დამოკიდებულებას იმპერიაზე.

თუბალ-მეშეხთა ტომებისა და უკვე ეთნოსების მდგომარეობა

მკვეთრად შეიცვალა ძვ.წ.ა. IVს. მეორე ნახევარში ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობების შედეგად.

მიზანი არაა მაკედონელის ცხოვრება-მოღვაწეობა ბრძოლების აღწერა. ამიტომ ორიოდე წინადადებით: სპარსეთის იმპერია ინდოეთიდან საბერძნეთამდე უზარმაზარ ტერიტორიას და იქ მაცხოვრებელ ხალხებს ფლობდა: დაჟინებით ცდილობდა ბალკანეთის დაპყრობას. მკვლევართა დასკვნით პელაზგური ენა და დამწერლობა ძვ.წ.ა. IV საუკუნემდე არსებობდა, მაგრამ გაბატონებული მსგომარეობა უკვე ბერძნულს ეკავა და ამიტომ ითქმის: ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოები ვერ უმკლავდებოდნენ სპარსელთა შემოტევას. დაისვა მათი გაერთიანების და საერთო ძალით მტრის მოგერიების ამოცანა. მაკედონიის მეფე ფილიპე იყო ის ლიდერი, რომელმაც ეს ამოცანა იტვირთა. მას 30 ათასიანი ჯარი ჰყავდა აზიის ტერიტორიაზე გამზადებული და ომსაც დაიწყებდა, რომ არ მოეკლათ. მის მემკვიდრე ალექსანდრეს დაეკისრა საერთო ბერძნულ-მაკედონური ლაშქრობის ხელმძღვანელობა.¹ სპარსელებისაგან ჩაგრული ხალხები იმედით ხედებოდნენ ალექსანდრეს განმათავისუფლებელ ლაშქრობას და აქტიურად უჭერდნენ მხარს.

იმ დროს, ყოფილი ურარტუს, (არიანას-სპარსულად) ტერიტორია, არმენიის ზეგანი, სამ ნაწილად იყოფოდა. სამხრეთ-დასავლეთი უკვე არმიან, (სომეს, ჰაიასებს) ეკავათ. გადმოცემით, მათ სპარსელების მეფის მოხელე მართავდა. მეორე, სპარსული ნაწილის და გოგარენეს (სომხურად გუგარქის) მხარეს, დარიოს III კოდომანის დის ქმარი, ურარტუს მეფეთა ჩამომავალი მითრიდატე, დიდი მთავრის უფლებით, განაგებდ. გადმოცემა ამ მითრიდატეს ასახელებს ჰონტოს სამეფოს მითრიდატეების დინასტიის მამამთავრად. არიანას (ყოფილი ურარტუს სამეფოს) მესამე ნაწილი არიან ქართის სახელითაა ცნობილი. ითქვა, რომ ურარტუს მეფე მენუამ ქართს ჩამოაჭრა სამხრეთი ნაწილი და მიიერთა. როდესაც ურარტუს სამეფო განადგურდა, მისი მეფენი მტკვარ-არაქსის სათავეებისაკენ გადავიდნენ და იქიდან ცდილობდნენ დაკარგული პოზიციების დაბრუნებას.

1. ალექსანდრე მაკედონელი დაიბადა ძვ.წ.ა. 356 წ. გამეფდა 336 წ. იომა და იმეფა 13 წელი. გამეფებიდან 1 წელში ადადგინა დაშლილ ბერძენ-მაკედონელთა ერთობა. 2 წლის მანძილზე მოსპო სპარსეთის იმპერია, იქიდან ილაშქრა შუა-აზია-ინდოეთისაკენ. შექმნა მსოფლიო იმპორია. იმ ქვეყნად წავიდა 323 წ.

მაკედონელის ლაშქრობის დროისათვის არიან-ქართის მეფე იყო იარედოსი. მისი შემკვიდრე აზონ-ი განერიდა მაკედონელს, გადავიდა შიდა ქართში და იქ ახალი (ქართის, იბერიის) სამეფო დაარსა. გადმოცემის თანახმად, აზონის მიერ, სამეფო ცენტრი იქნა გადატანილი ჩრდილოეთით. ამასთან, აზონ-მა თავის გაველენას დაუმორჩილა ლიხის მთის დასავლეთით ეგრების ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, კავკასიონის ჩრდილოეთით ოვსების (აორსების) მიერ დაპყრობილი ტერიტორიები და მძლავრ სამეფოს დაუდო სამანი. ამასთან ურარტელმა აზონმა, არა მხოლოდ სამეფო ცენტრი გადაიტანა ჩრდილოეთით და ყოფილი მამასახლისის ძალაუფლება მოსპო, არამედ ურარტუელი რელიგიური გაცი-სა და გა-ემის კერებებიც თავს მოახვია ადგილობრივებს. რაც მთავარია, მცხეთაში და მის მიდამოებში ჩასახლდა ძველი ურარტელი არისტოკრატია და მსახურეული.

აზონ მეფისა და ახალი არისტოკრატის წინააღმდეგ ამხედრდნენ ადგილობრივი ძველი მაცხოვრებლები, ყოფილ მამასახლისთა ჩამომავალ ფარნავაზის მეთაურობით. მათ მიიმხრეს ეგრისის მთავარი, ჩრდილოეთით ოვსთა ნაწილი და აზონის ხელისუფლება დაამხეს. ფარნავაზმა ილაშქრა სამხრეთით, დაიბრუნა წართმეული ტერიტორიები და სამეფოს სამხრეთი საზღვარი მდ. არაქსის ზემო წელზე განაწესა.

იბერიის სამეფოს ეკავა ხუნანიდან (ქალაქ-ციხე ხუნანი მდებარეობდა განჯის დასავლეთით მდ. ძეგამის მტკვართან შესართავთან) სპერის ანუ შავ ზღვამდე. ლიხის მთის დასავლეთით ქართული წყარო მეფეს არ ასახელებს. კოლხეთში (ეგრისში) თუ ქსენოფონტეს მოწმომით აიეტის ჩამომავალი მეფობდა, ფარნავაზის დროს უკვე მთავრის ხელისუფლებაა. ამასთან, ეგრისის სამხრეთი ნაწილი (მდ. კელასურის სამხრეთი) ფარნავაზის სამეფოს შემადგენლობაში შედის. ფარნავაზმა სამეფო საერისთაობად დაყო და ეგრისის მთავარი ქუჯი ამ მხარის ერისთავად დაამტკიცა. ჩრდილოეთით ფარნავაზის სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა დვალეთი, ბასიანი, დიგორი, ჩემიას (ჩმის) ხეობა. ბარის ტერიტორიები კი ოვსებს მიეკუთვნათ.

აზონ-ფარნავაზის მიერ დაარსებულმა სამეფომ დიდ სიმძლავრეს მიაღწია და მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა თუბალ-მეშენთა მომავალი განვითარების საქმეში.

თუბალ-მეშენთა მეორე სახელმწიფოებრივი გაერთიანება სომხეთის

(უკვე არმიანი ეთნოსის) სამეფო გახდა... ითქვა სპარსეთის იმპერიის მიერ ყოფილი ურარტუს (არმიანს – სპარსულად, არმენუა – ელამურად, არმენია – ბერძნულად) დამორჩილებაზე.. როცა დარიოს I იმპერია სატრაპოებად დაჰყო, ცალკე ერთეულებად გამოეყო არმენია (სომხეთის ტერიტორია), არმენიის (არმიანს) ზეგანი, რომელიც უშუალოდ შევიდა სპარსეთის შემადგენლობაში და არიან ქართი..... არმენის (სომხეთი) სამეფო დარიოსის იმპერიის ნაწილი ხდება, იხდის ბეგარას და მონაწილეობს დაპყრობით ომებში. სომეხი მკვლევარები აღნიშნავენ საბერძნეთის წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლებში სომხების დიდი რაზმის მონაწილეობას. ძვ.წ.ა. 401წ. ბერძნულ დაქირავებული ჯარის მესოპოტამიიდან შავი ზღვისკენ მსვლელობის დროს, ჯარის სარდალმა ქსენოფონტემ აღწერა გზად შემხვედრი ტომების ცხოვრება. აქედანაა ცნობილი არმენიის ზეგანის რა ნაწილი ეკავათ იმ დროს არმიანებს (სომხებს, ჰაოსიანებს).

მთელი ყოფილი ურარტუ (არმიანა, არმენიის ზეგანი და სომხეთის (არმენიის) ქვეყანა ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის ნაწილი გახდა.

მსოფლიო იმპერია, ალექსანდრეს გარდაცვალების ძვ.წ.ა. 323 წ. შემდეგ დაიშალა. მაკედონელის სარდალი პტოლომეი, ჯარით ეგვიპტეში გადავიდა და იქ გამეფდა. მეორე სარდალმა ანტიოხემ, საკუთრივ მაკედონია-საბერძნეთი დაიკავა. მესამე სარდალმა წინა აზიაში სელევკიდების დინასტიას დაუდო სათავე.. სელევკიდებს წილად ხვდათ კაპადოკია, პონტო (ხალიბთა ქვეყანა), არმენია (სომხეთი), არმენიის ზეგანი, ატროპატენა, პერგამი. მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ არმენიამ (სომხეთმა) გარკვეული ავტონომია შეინარჩუნა. დამოუკიდებელი სამეფო გახდა იბერია, მაგრამ დაქვემდებარებული მოკავშირის ფორმით. სელევკიდების ძალაუფლების ქვეშ მყოფმა სომხეთმა (არმენიამ) ძვ. წ. ა. III ს. შემდგომ. ევფრატის მიმდებარე ტერიტორიების (სოფენა და კომაგენა) მიერთება. შემდეგ აქ მცირე ორი სომხური სამეფო ჩამოყალიბდა. ამ ტერიტორიების გამო დავა იყო იბერიის სამეფოსთან, რომელიც პრეტენზიას აცხადებდა სოფენა-აკილისენაზე.. საერთოდაც ცალკეული მცირე სამეფოების მდგომარეობა არა მყარი იყო. ყოველი მსხვილი ერთეული ცდილობდა სუსტი მეზობლის დაუფლებას.

სელევკიდების გავლენა მთელ ვრცელ ტერიტორიაზე და ჩამოთვლილ სამეფოებზე ვრცელდებოდა. ურთიერთობა სამეფოებს შორის კი

ცვალებადი იყო, იმის მიხედვით, რომელი მოიპოვებდა უპირატესობას. ასე მაგალითად. სომხეთის სამეფო ანტიოქოს III (223-187წწ.) ექვემდებარებოდა. სოფენა თავის მხრივ სასომხეთს. ამის და მიუხედავად ანტიოქ III ძვ.წ.ა. 212 წ. თავს დაესხა სოფენას, დაამარცხა მისი მეფე ქსერქსე, შემდეგ დაუზავდა, და ანტიოხიდა მიათხოვა და ზურგი გაიმავრა. აქედან ანტიოქ-ოსი შეესია პართიას, შუა აზიას და ინლოეთს უწია. აღმოსავლეთით ლაშქრობის შემდეგ ანტიოქ III დასავლეთს მიუბრუნდა. მისმა და ანტიოხიდამ ქმარი და მეფე ქსერქსე მოწამლა ძმის ბრძანებით. სოფენა ანტიოქმა დაიკავა. შემდეგ მას საკუთრივ არმენია (სომხეთი) და კომაგენა მიაყოლა. არის ცნობა რომ ამ ტერიტორიების მმართველებად განაწესა საკუთარი მხედართმთავრები არტაქსი და ზარიადრი. განდიდებული ანტიოქ III ძვ. წ. ა. 192 წ. ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გადავიდა და საბერძნეთის დაკავება მოისურვა. აქ იგი შეეჯახა ძლიერების გზაზე მდგარ რომის ჯარებს.. რომაელებთან ბრძოლაში ანტიოქ III დამარცხდა. მისი ჯარების დევნის დროს რომაელები პირველად გადავიდნენ აზიის ტერიტორიაზე და ძვ.წ.ა. 190 წ. მაგნესიასთან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხეს მოწინააღმდეგე. არის ცნობა, რომ სარდლები არტაქსი და ზარიადრი წინასწარ შეუთანხმდნენ რომელებს, იკისრეს მოკავშირეობა და ანტიოქის III მარცხის შემდეგ თავი დამოუკიდებელ მეფეებად გამოაცხადეს. არტაქსი საკუთრივ სასომხეთში (არმენიაში) გაემეფდა, ზარიადრი კი სოფენაში.

ახალმა სამეფოებმა დრო და ვითარება სწორედ შეაფასეს და მეზობელი ტერიტორიების დაპყრობა დაიწყეს. ერთი მომენტი გასათვალისწინებელი, რომელმაც მათი წარმატება განაპირობა. ისტორიულ ფაქტადაა მიჩნეული, რომ კიმერიელები უკან კავკასიონის ჩრდილოეთში არ დაბრუნებულან. მარცხის შემდეგ ისინი დაიფანტნენ და ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ. რამდენი იყვნენ და თუბალთა ტომებს რა ტერიტორიაზე ჩაუსახლდნენ, ზუსტი ცნობა არ არსებობს. არის მხოლოდ მითითება, რომ არმენიის ზეგანზე არტაქსს და ზარიადრის ლაშქრობების დროს „ძირითადად“ ახალი სომხური (ჰაიასური, არმენიული) მოსახლეობა ხვდებოდა, რაც მეზობლების ტერიტორიების მითვისებას აადვილებდა. მტკიცება მკითხაობას დაემსგავსება, მაგრამ ვარაუდი შეიძლება, რომ მოსულები თუბალ-მუშხებს

მხოლოდ იმ სივრცეში არ შეერეოდნენ, სადაც თავდაპირველად გაჩნდა ახალი ეთნოსი ძველი სახელით და ახალი ენით. ჰაოსიანი თუბალები, მეშეხებთან (მუშქებთან) შერეული მოსახლეობით და ენით შედარებით იოლად შეეგუებოდნენ ინდოევროპულ ენას. საფიქრალია, რომ მოსახლეობისა და მეტყველების სიტყვებში ნოციერი ნიადაგი შექმნა ახალი სამეფოების ტერიტორიული ზრდისათვის. არ დარჩენილა მეზობელი, რომელსაც სომხებმა (არმენებმა) ტერიტორიები არ წაგლიჯეს, ამიტომაც მიუთითებდა სტრაბონი სომხების აგრესიულ ბუნებაზე. შეიძლება გარეგნობასთან, ენასთან ერთად კიმერიელებმა ჰაოსიანი თუბალ-მეშეხებს (სომხებს) აგრესიულობაც გადასცეს.

სომხების წარმატებებს ბევრად შეუწყო ხელი მეშეხების საარსებო სივრცეში ახალი, ძლიერი პონტოს სამეფოს ჩამოყალიბებამ. სომხებთან (უკვე არა თუბალ-მეშეხ-კიმერიელებთან) სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის ნიადაგზე ისარგებლეს პონტოელებმაც. მათ საერთო ძალით შეუტიეს მეზობელ ქვეყნებს და ბევრსაც მიაღწიეს. ცნობილია მათი საერთო მოქმედება ჩრდილოეთით იბერიისა და კოლხეთის, კაპადოკიისა და მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ.

მეშეხები კვ. წ. ა. I სთასწლუელი

მეშეხების არეალი ძალზე დიდ ტერიტორიას მოიცავდა. დიდი მცდელობის მიუხედავად, დაუდგენელია მათი საზღვრები. ეს ალბათ შეუძლებელიცაა, რადგან დროში და სივრცეში ცვლილებები მუდმივი იყო. ისაც არაა დადგენილი ცნობილ ტომთაგან, გნებავთ სამეფოებისაგან, რომელი განეკუთვნებოდა მეშეხებს, რომელი მოიცავდა შერეულ მოსახლეობას. მკვეთრად გამიჯნული არც თუბალ-მეშეხები იყვნენ.

აპოლონიუს როდოსელი როცა აღნიშნავს, რომ ხალიბთა მხარე უსაზღვროა, გულისხმობს დასავლეთის და აღმოსავლეთის მაცხოვრებლებს. დასავლეთის ხალიბები მდ. ჰალისის აუზში, პაფლაგონიაში, კაპადოკიაში მოსახლეობდნენ. აღმოსავლეთის ხალიბები ხალდეების ტომთა გაერთიანებაში შედიოდნენ. ერთი თვალსაზრისით ხალიბები ვანის ტბის მიდამოებს უწევდნენ.

მოვსეს ხორენაცის მიხედვით, ხალდეები პონტოელი ჭანებია. თავად პონტოს ქვეყანად, კაპადოკიის ჩრდილოეთით, პონტოს (სპერის, შავი) ზღვის მხარე იგულისხმებოდა. ამიტომ მიუთითებდა სტრაბონი, რომ კაპადოკიელები ზღვამდე და მდ. ჰალისამდე ერთ ენაზე ლაპარაკობენ. მიჩნეული იყო, რომ კაპადოკიელები და კატაონები ეწოდათ ტიბარენებს... ისტორიული ხალიბების, ტიბარენების, კოლხების, მოსინიკების, მაკრონების, დრილების, ტაონების ტომთა მხარე, კაპადოკიად ბევრი ცხენების ქვეყნად) სპარსელების ბატონობის დროს გადაინათლა. კაპადოკია თავის მხრივ ორ ნაწილად გაიყო: საკუთრივ კაპადოკია და მისი ჩრდილოეთი ნაწილი-პონტო.

მითრედატე პონტოელის ომების აღმწერელი მემნონი (ახ. წ. ა. I — II სს) ამბობდა, რომ პონტოს შიდა ტერიტორია ლაზებითა და სანიგებითა დასახლებულიო. ერთი შეხედვით ძალზე დიდი შეუსაბამობაა. მთლიანი კაპადოკია თუ ერთ ენაზე ლაპარაკობდა, როგორც სტრაბონი ამბობს მაშინ, ჩამოთვლელი ტომები, რაც მთავარია ლაზები და სანიგები თუ ერთ ენაზე არ ლაპარაკობდნენ, მათ ერთი მეორის თავისუფლად გაგება მაინც შეეძლოთ. კიდევ ერთი მომენტი. ლაზები თავისი წარმომავლობით მეშეხებია, სანიგები კი თუბალები. თუ გავითვალისწინებთ, რომ პონტოს სამეფო ძალზე დიდ ტერიტორიას ფლობდა, იყო შიდა რაიონები, მიერთებული ან დაპყრობილი მხარეები, მაშინ გასაგები

ხდება, როგორ შეიძლება მომხდარიყო, რომ ლაზები და სანიგები ერთად შეადგენდნენ პონტოს შიდა ნაწილს.

იგივე სტრაბონი, რომელსაც მეტად დაეჯერება, აღნიშნავს, რომ ხალდებს და სანებს, ადრე მაკრონები ერქვათო. ხალიბ-ხალდებს ასევე მიიჩნევენ პაფლაგონიელებად.

მეშეხები ძველ ებრაულად და „ბიბლიის“ მონამბობით ერქვა ტომთა იმ დიდ რაოდენობას (არა გაერთიანებას, არამედ რაოდენობას), რომელნიც სამხრეთ ევროპული ან ხმელთაშუა ზღვის პირის რასის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ და მცირე აზიასა და ბალკანეთ-ეგეოსის აუზის სივრცეს ფარავდნენ. სხვანაირად ვერ მიუთითებდა ჰომეროსი კრეტელების (კუნძულ კრეტას მაცხოვრებლების), ეტრუსკების, პელაზგების, ტროელების, კოლხების ახლობლობაზე. სხვანაირად ვერ გაამართლებდნენ ტროელები ტურფა ელენეს წაყვანით, შურისძიებას კრეტელი არიადნასა და კოლხი მედეას მოტაცებისათვის. სხვანაირად როგორ და რატომ გახდებოდნენ კრეტელი და კოლხი კურეტები – კორიბანტები ღმერთების მეფის, ზევსის აღმზრდელ-მასწავლებლები.

მეშეხთა მთლიან მოდგმას თუ არა, მის აღმოსავლეთ ნაწილს ასურეთის მეფეები მუსკებს უწოდებდნენ. მუსკებ-მუშქები იყვნენ დიდი და მცირე ფრიგიის მაცხოვრებლები. უფრო გვიან უწოდეს მათ მესხოი და კაპადოკიელები.

კაპადოკია, პაფლაგონია, პონტო გეოგრაფიული სახელებია და არა ეთნოსის აღმნიშვნელი. ასევე, ქალაქებია ამისოსი, ამასია, ტრაპიზონი, სინოპი (სინუპე ლაზურად წყლის უპე), გაბიურა, კოტიორა, კერასუნტი, სტამენა, ცელა, ქაბეირა, გენეტი, თემისკირა, ფარნაკია და სხვ. ხალიბებს, ლაზებს, მუშქებს ისტორიულ სიღრმეში მეშეხები ეწოდებოდათ. მეშეხებიდან დღეს მესხები და ლაზებია შემორჩენილი, მაგრამ ხომ იყო გრძელი წარსული?

დიდი კოლხეთის, სხვანაირად პონტოს სამეფო ქალაქ ამასიაში დაბადებულ-აღზრდილი სტრაბონი მიუთითებს, რომ მესხების (მუშქ-მუსკ-მეშეხების დიდი ნაწილის) ქვეყანა ბოლოს დანაწილდა მეზობლებს შორის. ნაწილი დარჩათ კოლხებს, მეორე ნაწილი მიიერთეს თუბალ-სასპეირ-იბერებმა, ხოლო მესამე ნაწილს არმენიელები (უკვე

არა ჰაოსიანი თუბალები, არა თუბალ-მუშქები, არამედ არმენიელები) დაეუფლნენ.

მანამდე კი, კაპადოკიის შავი (სპერიის, პონტოს) ზღვისპირა ნაწილს პონტოს ქვეყანა და პონტოს სამეფო ეწოდებოდა. მოსახლეობა ერთი ძირიდან წამოსული ტომებისაგან შედგებოდა. რომ არ იყოს დამკვიდრებული პონტოს სამეფო, მას თავისუფლად შეესატყვისებოდა – კოლხეთის დიდი სამეფო, რადგან იგი ვრცელდებოდა მდ. ჰალისიდან მდ. ყუბანის ზღვასთან მარცხენა შესართავამდე. რაც იგივეა, ანაპის კონცხამდე, იმ ადგილამდე, სადაც, მროველის თქმით, მიედინება „...მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“, სადაც „წარსწუთების წუერი კავკასიისა“.

ცნობილი პონტოს სამეფო მეშეხ-მუშქ-ლავ ტომთა გაერთიანებამ შექმნა. მათ ხშირად ერთად ხალიბებსაც უწოდებენ, კოლხებსაც და ლახებსაც, მთავარია, რომ არსი ამ მხრივ არ იცვლება. ამ ტომების შესახებ ბევრი ცნობებიცაა შემორჩენილი, ბევრიც თქმულა და კიდევაც ითქმება. უძველესი ძვ.წ.ა. III (სხვა დაანგარიშებით V) ათასწლეულის მდგომარეობის შესახებ ცნობაა. ზღაპრული სახით შემორჩენილ თქმულებაში არგონავტების შესახებ, მითითებაა, რომ კოლხეთის მეფის აიეტის ძმა ტავრის მხარის მეფე იყო. ისტორიის მამად წოდებული ჰეროდოტე კი აღნიშნავს, რომ ყველა ტომების მებრძოლები ხის მუზარადს ატარებდნენ, ხალიბების გარდა. ხალიბებს სპილენძის მუზარადები ჰქონდათ. ეს მცირე ცნობა უდიდესი ინფორმაციის შემცველია.

ძვ.წ.ა. VI-IV სს. ეს მხარე სპარსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. ადგილობრივებთან ერთად ბევრგან ბერძენი კოლონიზტებიც ცხოვრობდნენ. თუ იყო ქიშპი მოსულებსა და ადგილობრივებს შორის, იყო ერთობაც და შერეული მოსახლეობა ყალიბდებოდა. როგორც წესი ბერძნები, არაბერძნულ დასახლებას ბარბაროსულს უწოდებდნენ და მოსახლეობასაც ასეთებად თვლიდნენ, სინამდვილეში რომელი მხარე იყო უფრო ჩამორჩენილი?

როდესაც მაკედონელ-ბერძენთა ლაშქარმა (მათში ბარბაროსული რაზმებიც მონაწილეობდნენ) დაამხო სპარსეთის ბატონობა, პონტოს მხარემ დამოუკიდებლობა მოიპოვა... მეფე მითრიდატემ (ძვ.წ.ა. 337-302 წწ.) აღიარა ალექსანდრე მაკედონელის ჰეგემონობა.

ალექსანდრეს შემდეგ ძვ.წ.ა. 323 წ. პონტოს მხარე ეკმენს ერგო. ეგ-მენი ძალაუფლების ნიადაგზე დაუპირისპირდა ანტიგონეს და ამ ბრძო-ლას შეეწირა. მითრიდატემ მორჩილება ახლა ანტიგონეს გამოუცხადა. მითრიდატეს დარჩა მემკვიდრე მითრიდატე. მან შემლო თავი დაეცვა მოწინააღმდეგისაგან და 296 წ. ძვ.წ.ა. მეფედ აღიარეს კიდევც.

წარმატებული იყო მისი მემკვიდრეების მოღვაწეობაც. მითრიდატე I შემდეგ მეფობდა არიობარზანი (ძვ.წ.ა. 266-256 წწ.) იგი მითრიდატე II შეცვალა. (ძვ.წ.ა. 256-210 წწ.) ასე ჩაეყარა საფუძველი მითრიდატების დინასტიას.

მცირე ცნობა: სტრაბონი იუწყება, რომ ალექსანდრე მაკედონელის დროს მოხდა კაპადოკიის გაყოფა. დიდ ნაწილს უწოდეს დიდი კაპადოკია, მცირე ნაწილს პონტოს ზღვის ნაპირის კაპადოკია ანუ პონტო. მითრიდატების დინასტია მცირე ანუ ზღვის მხარეს კაპადოკიას ანუ პონტოს ფლობდნენ, მაგრამ მუდმივად ცდილობდნენ ტავრის მთების მხარის კაპადოკიის მიერთებას.

უფრო მცირე: ყოველი აღზევებული ყოველთვის ცდილობდა თავისი წარსული უფრო ცნობილი აღზევებულებისათვის დაეკავშირებინათ. ძველ დროში მიღებული იყო მეფეს თავი ღმერთის შვილად „ეღიარებინა“ თავადი მეფის შვილობას იჩემებდა, გლეხი თავადისას.¹ უკვე ითქვა, რომ აიეტი ჰელიოსის (მზის ღმერთის) შვილად ითვლებოდა. ალექსანდრე მაკედონელმა თავი ეგვიპტური ღმერთის ამონის შვილად გამოაცხადა. მითრიდატების დინასტია, იმ დროს, იმ მხარეში აღიარებული სინათლის ღმერთის — მითრას შვილები იყვნენ.

მეორე ვერსია, მითრიდატების სპარსეთის სატრაპ მითრიდატესთან დაკავშირებისა, ნაკლებ ეფექტურია.

პონტოს მეფე მითრიდატებმა შემდეგ დამოუკიდებლობის დაცვა და დიდი იმპერიის შექმნა.

1. ეს ტენდენცია დღესაც მოქმედებს. ბევრი ცდილობს თავი დიგვაროვან ადამიანებს დაუკავშიროს, გვარი დაამკვლოს, განადიდოს და ამ გზით „განდიდდეს“. დავიწყებულია რუსთველის შეგონება: ათასად გვარი დაფასდა, ათი ათასად გმირობა...

მითრიდატე VI და ტიგრან II

ყოველი დროის უდიდეს სომეხ (არმიან) მეფე ტიგრან II შესახებ ძალზე ბევრის თქმა შეიძლება. შეუძლებელია მისი სიდიდის შესახებ მსჯელობა მითრიდატე პონტოელისაგან განყენებულად.

უდიდესი იყო, როგორც მეფე და პიროვნება, მითრიდატე VI. მასზე, როგორც მეფეზე, ნაკლოვანი იქნება მსჯელობა, ტიგრან II მოწვევითილად.

ერთი თუბალი თავისი ფესვებით, მეორე მეშეხი, პირველი უკვე არმიანი (სომეხი), მეორე, მოკლედ პონტოელი, ისტორიამ დააკავშირა. უდიდესნი იყვნენ ერთად და უბედურნი ცალ-ცალკე.

მითრიდატე VI, ევპატორად (კეთილშობილად) წოდებული და ღმერთ დიონისედ აღიარებული, დაიბადა პონტოს სამეფოს დედაქალაქ ამასიაში (მეორე ვერსიით ქალაქ სინუპეში), მეფე მითრიდატე V, მემკვიდრედ — ძვ.წ.ა. 132 წ.

იმ დროს, რომი უკვე იწყებს აზიის დაპყრობას. ეს მხარე კი დაყოფილია წვრილ სამეფოებად (არმენია, პონტო, სირია, კილიკია, პერგამონი, კაპადოკია, პაფლაგონია, გალატია, ბითინია) და მიმდინარეობს ბრძოლა პირველობისათვის. რომაელებს მორჩილება გამოუცხადა ყველამ, პონტოს სამეფოს გარდა. შესაბამისად, რომი ქვეშევრდომებს მხარს უჭერს, პონტოს წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ძვ.წ.ა. 120 წ. მითრიდატეს მამა შეთქმულებმა მოკლეს. ძალაუფლებას დაეუფლა დედა ლაოდიკე. სამწუხაროდ, ოჯახის წევრების ღალატი და მოკვლა, ხელისუფლების მიტაცების მიზნით, უცნაურობას არ წარმოადგენდა. ჟამთა ამწერნი გვამცნობენ, რომ დედოფალმა ლაოდიკემ რამდენჯერმე სცადა შვილის თავიდან მოცილება. ერთგულმა ქვეშევრდომებმა ყმაწვილი გადამალეს და ის დედისგან მივიწყებული იზრდებოდა მთებში. ამბობენ, იყო ტანმალალი, სწრაფი, ირემს გაქცეულს იჭერდა და ნადირობით ირჩენდა თავს. ამავე დროს ბევრს სწავლობდა (იცოდა 22 ენა. თავის იმპერიაში თარჯიმანისათვის არასოდეს მიუმართავს) და რაც მთავარია, ყოველდღე სვამდა საწამლავს, ორგანიზმის გასაუმჯობესებლად.

ოცი წლის იყო მითრიდატე, როცა სასახლის კარზე გადატრიალებამოაწყვეს და გამეფდა. ამ დროს სამეფოს დაკარგული ჰქონდა, რისი დაკარგვაც დედოფალს მოესწრო.

დიდი სომხეთი ტიგრან II მეფობის დროს

მითრიდატემ გაატარა რეფორმები, შექმნა ძლიერი ჯარი და არა მხოლოდ დაკარგული დაიბრუნა.

კავკასიის სამხრეთით განდევნილი სკვითები შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთ სივრცეებს დაუბრუნებდნენ და კვლავ სამიმ ძალად იქცნენ. ძვ.წ.ა. 110 წლისათვის სკვითები მეზობელ ოლბიის, ხერსონესისა და ბოსფორის სამეფოებს დაქცევას უქადაგებდნენ. ხერსონელები და ბოსფორელები აჯანყდნენ და დახმარება პონტოს სამეფოს სთხოვეს. პონტოელებმა სკვითები დაამარცხეს, ასევე დაამარცხეს ძვ.წ.ა. 107 წ. ე.წ. სავმაკის მონათა აჯანყების მონაწილენი და ბოლოს ეს მხარე მითრიდატეს დაუქვემდებარეს. მითრიდატე ბოსფორის მეფედ იქნა აღიარებული. მოგვიანებით კი, გამგებლად მისი ვაჟი მახარე დაადგინეს.

ამავე დროს, მითრიდატეს ჯარებმა, აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მაცხოვრებელი ტომები დაიმორჩილეს. საბოლოო ანგარიშით ყირიმის ნახევარკუნძული, მდ. დონისა და მდ. ყუბანს შორის ტერიტორია, აზოვის ზღვის მიმდებარე მიწები პონტოს სამეფოს მიუერთეს.

კიდევ ერთი უცნაური ამბავია ახალგაზრდა მითრიდატესთან დაკავშირებული. იცოდა რა, რომ გაძლიერებულ რომთან შეჯახება გარდაუვალი იქნებოდა, მოინდომა წინასწარ შეესწავლა ის ქვეყნები, რომელთა ტერიტორიაზეც ბრძოლები მოუწევდა. თავის მაგივრად დატოვა მცირეწლოვანი პირშო მახარე გამგებლად კი ცოლი ლაოდიკე. თვითონ საიდუმლოდ წავიდა უცხო ქვეყნების დასაზვერად. დედოფალმა სასახლის ინტრიგებს ვერ გაუძლო, მიატოვა შვილი მახარე და მიჰყო ხელი დროსტარებას. მითრიდატეს შეატყობინეს დედოფლის მოღალატური ქცევის შესახებ. იგი მოულოდნელად დაბრუნდა სინოპში (სინუპში). ამბობენ, დედოფალმა და მისმა კუროებმა საწამლავით სავსე თასი მიართვეს. მითრიდატემ ღვინო მოსინჯა და იგრძნო საწამლავი. მისი სხეული, მიჩვეული საწამლავს, გადარჩა. იმავე თასიდან მეფემ დედოფალს და მის ახლობელებს შეასვა ღვინო. ყველანი დაიხოცნენ.

მითრიდატემ ყირიმის შემდეგ კოლხეთი დაიმორჩილა. (ამ შემთხვევაში, კოლხეთი, როგორც ეგროსის წილხვედრი მხარე). ასევე დაიმორჩილა ე.წ. მცირე სომხეთი (არმენია). რაც შეეხება დიდ სომხეთს მიდია, პართია, იბერიასთან ერთად და უკვე ალბანეთის სამეფოსთან

ერთად, მოკავშირეებად გაიხადა. იბერიასთან, კოლხეთის მხრიდან, საზღვარი აღმოსავლეთით გადასწია. ააგებინა სასაზღვრო ციხე-ახალციხე.. ცნობილია, რომ ახალციხეში ინახავდა სამეფო განძს.

საკუთრივ კოლხეთში მითრიდატემ მმართველად უმცროსი ძმა, ისიც მითრიდატე დაადგინა, რამდენიმე ხნის შემდეგ ძმამ მოინდომა კოლხეთის ჩამოცილება პონტოსაგან, ცალკე სამეფოს შექმნა. მითრიდატემ ძმას გაუგო ღალატი, დაატყვევა და ოქროს ბოკილები დაადო.

ბრძოლა კაპადოკია, ბითინია, გალატიისათვის დიდ ძაღისხმევას მოითხოვდა. მითრიდატემ ქალიშვილი კლეოპატრა მიათხოვა სომხეთის (არმენიის) მეფე ტიგრან მეორეს და ერთგული მოკავშირე გაიჩინა. თავის მხრივ სომხეთის მეფესაც აწყობდა გაძლიერებულ პონტოს (დიდი კოლხეთის) სამეფოსთან მტკიცე კავშირის არსებობა. მოკავშირეობით ორივემ ისარგებლა.

ძვ.წ.ა. II-I საუკუნეებში, გაძლიერებული რომის იმპერია, დაჟინებით ცდილობდა აზიის კონტინენტზე ფეხის მოკიდებას, იგი ძირითადად დიპლომატიის გამოყენებით, ბევრჯერ ძალით აღწევდა სასურველს. ვითარებაში, როცა მცირე აზიის ქვეყნები ერთი-მეორეს არ ინდობდნენ, ხშირად შუამავლად რომს მიმართავდნენ. ამით დაპირისპირებულთა დასუსტება და ხელში ჩაგდება ადვილდებოდა და რომი წარმატებით იყენებდა ამ მეთოდს.

მითრიდატეს დიდი კოლხეთის სამეფო, გაძლიერებულ სომხეთთან (არმენიასთან) ერთად და სხვა სამეფოთა მოკავშირეობის ვითარებაში, დიდ ძალას წარმოადგენდა და დიდი ხნის მანძილზე წარმატებით ექიმპებოდა რომის იმპერიას.

ტიგრან II, უდიდესი სომეხ (არმიან) მეფეთა შორის, ბევრ ჭირ და ღზინ გამოვლილი იყო. ძვ. წ. ა. 140 წ. დაბადებული, მხოლოდ ძვ.წ.ა. 95 წ. გამეფდა. მისი მამა, ტიგრან I, იძულებული იყო ყმაწვილი შვილი, პართიის მეფე მითრიდატე II კარზე ჰყოლოდა მძევლად. მამის გარდაცვალების შემდეგ, იმავე პართიელების ნებართვით გამეფდა.

იმ დროს რომში გაურკვეველობა სუფევდა. მოსალოდნელი იყო სამოქალაქო ომის დაწყება დამსახურებულ მარიუსსა და ახალგაზრდა სულას მომხრეთა შორის. ამავე დროს მითრიდატე პონტოელი (კოლხი) წარმატებით ეომებოდა რომის ჯარებს.

გამეფებისთანავე ტიგრან II, სოფენა დაიკავა და სამეფო გააფართოვა. მისი შემდგომი მოქმედება მითრიდატესთან შეთანხმებას მოითხოვდა.

მითრიდატეს სურდა დიდი კაპადოკიის მიერთება ისე, რომ ამას რომთან ომი არ მოჰყოლოდა. ტიგრანს შეუთანხმდა ქალიშვილი კლეოპატრა მიათხოვა, მოკავშირეობა ნათესაობით განამტკიცა. დათქვეს კაპადოკიას თავს ტიგრანი დაესხმოდა, დოვლათს გაიტანდა, ტყვეთა დიდ რაოდენობას სასომხეთში (არმენიაში) გადაასახლებდა, დაცლილ ტერიტორიას კი მითრიდატე დაიკავებდა. ძვ. წ. ა. 94 წ. გამეფებიდან მეორე წელს, შეთანხმებული აღასრულეს.

ორი აგრესორის შეთანხმების შემდეგი ნაწილი, დაპყრობთა სერიას ითვალისწინებდა. ტიგრანს უნდა ემოქმედა სამხრეთით. შუა მდინარეთი, სირია, ფინიკია, პალესტინა და ვინ იცის კიდევ რას შეიძლებდა. მითრიდატე თავის მხრივ მცირე აზიას, ეგეოსის ზღვის კუნძულებს, ბალკანეთის ნახევარკუნძულს დაიპყრობდა. ჩრდილოეთი მას უკვე დაპყრობილი ჰქონდა.

შეთანხმებული მოქმედებით სიძე-სიმამრმა ბევრს მიაღწიეს. ძვ.წ.ა. 88 წ. ტიგრანმა დალაშქრა პართია, აიღო მეფეთა რეზიდენცია ეკატანი, შეუტია სირიას და წარმატებასაც. თავის მხრივ მითრიდატემ დაიკავა მცირე აზია, კუნძულები და საბერძნეთის დროებით დაკავებაც შეძლო. რომ არა რომის სიძლიერე და უპირატესობა, ეს ორი მტაცებელი კიდევ ბევრ სასწაულს მოახდენდა.

რომის სარდლებმა ჯერ ლუკულმა, შემდეგ პომპეუსმა მოახერხეს მითრიდატე-ტიგრანის კავშირის მოშლა. დალატი თვით მამა-შვილებში დათესეს (მითრიდატეს უღალატა შვილებმა მახარემ და ფარნაკმა, ტიგრანს – შვილმა ტიგრანმა და ა.შ) და ბოლოს ცალ-ცალკე დაამარცხეს.

მითრიდატემ ძვ.წ.ა. 63 წ., განდევნილმა, დაასრულა სიცოცხლე. ტიგრანმა, ძვ. წ. ა. 55 წ., როგორც დიდებული იყო მათი მოღვაწეობა, ისე ტრაგიკული აღსასრული.

ძველი წელთა აღრიცხვის პერიოდი თუბალ-მეშეხებმა წარუმატებლად დაასრულეს. სიძლიერის ზენიტში მყოფი რომის მსოფლიო იმპერია სხვა სამეფოთა წინსვლას ვერ ეგუებოდა. გამონაკლისი ვერც სომხები (არმიანები) იქნებოდნენ და ვერც პონტოელები (ხალიბ-ხალდები, ლაზები, კოლხები, ეგრისელები).

დროთა ათვლის მიჯნაზე

ძვ. წ. ა. II საუკუნეში რომის იმპერიის გამოჩენამ მცირე აზიის ფარგლებში, იქ არსებული ვითარება დაარღვია და ბოლოს ძალთა თანაფარდობის შეცვლა გამოიწვია.

კოლხეთის (პონტოს) და სომხეთის (არმენიის) დიდ იმპერიათა რღვევა-დაცემამ, კარდინალურად შეცვალა მცირე აზიაში დამყარებული წესრიგი.

მითრიდატეს იმპერია დაიშალა. საბერძნეთი, ეგეოსის ზღვის კუნძულები, მცირე აზია რომის ძლიერებას დაექვემდებარა. მითრიდატეს დროს ყირიმის ნახევარკუნძული, კავკასიონის ჩრდილოეთი, ეგრისის მხარე, დიდი კოლხეთის სამეფოში შედიოდნენ. მითრიდატეს უფროსი ვაჟის მახარეს მცდელობა, მამის გავლენისაგან განთავისუფლებულიყო და ცალკე სამეფო შეექმნა, მარცხით დამთავრდა, მეფის მოღალატე შვილმა სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა. ასევე მარცხიანი გამოდგა მეორე ვაჟის ფარნაკის ბრძოლა მამის იმპერიის აღსადგენად. დასაწყისში მან ერთგვარ წარმატებასაც მიაღწია, მაგრამ რომმა მოძლიერება არ აცალა. იულიუს კეისარმა დაამარცხა და გაფანტა ფარნაკის მოუშნადებელი, გაუწვრთნელი ჯარი. ცნობილი გამოთქმა „მიველ, ვნახე, გავიმარჯვე“ სწორედ ფარნაკთან ბრძოლის შედეგზე იყო ნათქვამი.

მითრიდატეს იმპერია დაიშალა, შემადგენელმა ტომებმა მიიღეს დამოუკიდებლობა და დაიწყეს საკუთარი სამეფო-სამთავროების შექმნა. სწორედ ამ დროიდან ხდებიან ცნობილნი ადრე იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი ტომები.

არსებითად ასეთივე ბედი ეწია დიდი სომხეთის იმპერიასაც. ტიგრან II მიერ დაპყრობილმა და განმარცხულმა მეზობლებმა ვერ მოასწრეს დამოუკიდებლობის მოპოვება და ფეხზე წამოდგომა, რომ რომის იმპერიის კლანჭებში აღმოჩნდნენ.

ტიგრან II დიდი მეფე იყო და ბევრიც შეიძლო. მისმა სახელმწიფომ არაბთა სამოსახლოებს უწია, აღმოსავლეთით პართია დაასუსტა, დასავლეთით ხმელთაშუა ზღვას მიეზღინა, ჩრდილოეთით ალბანეთსა და იბერიას გაუმეზობლდა. მითრიდატეს მოკავშირეობა იცავდა ალბანეთ-იბერიას ტიგრანის დაპყრობითი სწრაფვისაგან. არ დაიცვა მხოლოდ კაპადოკია.

ითქვა, რომ მითრიდატესთან შეთანხმებით, ტიგრანმა ძვ.წ.ა. 94 წ. დალაშქრა დიდი კაპადოკია და იქიდან დაახლოებით 200 ათასი ტყვე, ახალი დედაქალაქის ტიგრანოკერტის მიდამოებში დაასახლა. ახალ ვითარებაში ძვ.წ.ა. 74 წ. ტიგრანმა მეორედ ილაშქრა კაპადოკიაში. ცნობილი ჟამთააღმწერლის აპანეს მოწმობით, ტიგრანმა 300 ათასი ტყვე წაიყვანა სასომხეთში (არმენიაში).

ასევე ცნობილია, რომ ტიგრანი, ყველა დაპყრობილი ქვეყნიდან ტყვეებს მიერეკებოდა და სამეფოს მოსახლეობას ზრდიდა. ამავ დროს იგი ხელს უწყობდა ებრაელების, ბერძნების ნებაყოფლობით დასახლებას არმენიის ტერიტორიაზე.

მეფე ტიგრანის ასეთი, გადასახლებითი პოლიტიკა არაფრით განსხვავდებოდა სხვა დამპყრობთა ქცევისაგან. მოსახლეობის აყრა და სხვა ადგილებში ჩასახლება, საკუთარი სამეფოს გაძლიერების მიღებული ფორმა იყო. ტიგრანმა მას მხოლოდ რელიგიურობა დაუმატა. არის შემონახული გადმოცემა, რომ ტიგრანი ზოროასტრიზმის რომელიდაც მიმდინარეობას ემხრობოდა და ქვეშევრდომებშიც მის გავრცელებას ლამობდა. მოსახლეობის რელიგიური ერთობა ხდებოდა სახელმწიფოებრივი ერთიანობის საფუძველი, რელიგიური ერთობა ენობრივი, ეთნიკური სხვაობის დაძლევის, გადასახლებულთა გასომხების (გაარმიანების) უტყუარ მეთოდს წარმოადგენდა. ეს მეთოდი საუკუნეთა მანძილზე ემსახურებოდა ეთნოსს.

არიან ეთნოსები, რომელთაც სჩვევიათ საკუთარი ელემენტების გაუცხოება რაიმე ნიშნით (რელიგია, წარმომავლობა, ადათ-წესები და ა.შ) არიან ეთნოსები, რომლებიც პირიქით, ცდილობენ სხვა ეთნოსთა სასურველი ელემენტების საკუთარი ეთნოსისათვის მიკუთვნებას. ისტორიული განვითარების თავისებურებანი აყალიბებენ ეთნოსში ამა თუ იმ მიდგომას.

სომეხ მეფეთა და განსაკუთრებით ტიგრან II დაპყრობითმა ომებმა, მოსახლეობის მასობრივმა გადასახლებამ არმიანის (არიანას, არმენუას) ზეგანზე, მათი რელიგიის ცვლის, საბოლოო გაარმიანების (გასომხების) პრაქტიკამ, ათქმევინა სტრაბონს ეთნოსის აგრესიული ბუნების შესახებ დასკვნა.

სომეხ (არმიან, ჰაისიან) მეფეთა დაპყრობა, გადასახლება, შერე-

ვის პროცესმა ტიგრან II დროს ეთნოსის საბოლოო ფორმირებას და ტერიტორიული სივრცის განსაზღვრას შეუწყო ხელი. შეიძლება ეს აფიქრებინებდა მკვლევართა ნაწილს, როცა ამტკიცებდნენ, რომ ეთნოსის ჩამოაყალიბების პროცესი ძვ.წ.ა. VII – II საუკუნეებში მოხდაო. ვინ იცის.

ანთროპოლოგების მიერ დადგენილად ითვლება, რომ ცენტრალურ კავკასიაში და არმენიის მთიანეთში ერთნაირი მონაცემების ხალხი ცხოვრობს. არის დასკვნა, რომ კავკასიაში ევროპული რასის ორი ტიპი არსებობდა. სომხები (არმიანები) მათი ხანგრძლივი შერევის ნაყოფს წარმოადგენდნენ. უფრო მეტი, არის მოსაზრება, რომ შემდგომი დროის მოვლენებს, თურქების, არაბების ამ მხარეში პერიოდულ ბატონობას, არსებითი ცვლილება არ მოუხდენია სომხების (არმიანების) წინააზიური ტიპის განვითარებაზე.

თუ დღეს სომხები (არმიანები) ე.წ. კავკასიურ და წინააზიურ ტიპებს განეკუთვნებიან ანთროპოლოგიურად, ეს იმ ისტორიული პროცესების შედეგია, რომელიც ძველი წელთა აღრიცხვის დამთავრების დრონისათვის დასრულებული იყო.

ანთროპოლოგებშიც არაა აზრთა სრული ერთობა მოსახლეობის ტიპებად დაყოფისა და დახასიათების დროს. არსებითია, რომ ვერავინ უარყო ეთნოსის მიკუთვნება კავკასიურ ტიპთან. ეს შეუძლებელიცაა, რადგან ხორენაცი-მროველის მტკიცებით კავკასია, მცირე აზია იყო თარგამოსიანთა (თორგომის სახლეულობის) სამოსახლო. ეს გრძელდებოდა დასაბამიდან მიმდინარე. სხვანაირად „ბიბლიაში“ არ დასახელდებოდა თუბალ-კაენთა (მიწათმოქმედთა) მოდგმა. ამ მხრივ სომეხთა (არმიანთა) წარმომავლობა სრულიად გარკვეულია და ეთნოსს არ სჭირდება ფესვების ძიება.

მეორე მხრივ, ბევრის მონდომებისა და ძიების მიუხედავად, არ დასტურდება ინდოევროპელთა (ე.წ. არიელების, ლუვიელების, ბრიგების და ა.შ) შემოსვლა თუბალთა (ჰაოსიან-თუბალთა), გნებავთ თარგამოსიანთა სასიცოცხლო არეალში და აქ მათი ჩასახლება. ისტორია ამ მხრივ მხოლოდ კიმერიელთა ჩასახლებას ადასტურებს. სხვა ამბავია თუ მკვლევართა ნაწილს კიმერიული კუთვნილება არ აწყობთ და ჯიუტად ცდილობენ რაიმე სხვა, თუნდაც უცხოპლანეტელობის

დასაბუთებას. ყოველ შემთხვევაში, როცა ტიგრან II კაპადოკიაში ორჯერ ილაშქრა, იქ ბრიგებ-ფრიგები ვერ ნახა. რატომ?

განმეორებით უნდა აღინიშნოს, რომ კიმერიელები დახელოვნებული მხედრები და უბადლო მებრძოლები იყვნენ. ქართველი მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ სიტყვა „გიმირი“, კიმერიელების ასურული სახელიდან „გიმრი“-დან მომდინარეობს. ანთროპოლოგიურადაც, კავკასიურთან ერთად კიმერიული ტიპი სჭარბობს სომეხ (არმიანულ) ეთნოსში, სხვანაირად ვერც მოხდებოდა. ჰაოსიან თუბალებს თავდაპირველად მათი მონათესავე მეშეხები (მუშქები) შეერივნენ ძვ.წ.ა. XII ს. წ. ა. VII ს. იწყება კიმერიელთა ჩასახლება სომხეთის (არმიანის) ზეგანზე. ამ საკითხზე მსჯელობა ჯერ კიდევ XIX ს. ბოლოს დაიწყო და დღემდე გრძელდება. დღეს, თუ ვინმეს სურს უკეთესი წინაპრების მოძებნა და განსაკუთრებულობის, გამორჩეულობის დემონსტრირება, ასპარეზი ვრცელა.

უპრიანია აქვე ითქვას, რომ დიდი ხანია დროა დამთავრდეს ხმაური სომხების (არმიანების) განსაკუთრებულობის, მეზობლებზე უპირატესობის და მსგავსი ვარიანტების ირგვლივ. ისტორია ადასტურებს, რომ ნებისმიერ ეთნოსს ჰქონია გაძლიერების, მსოფლიო ასპარეზზე, საკუთარი შესაძლებლობების გამოჩენის, მეზობლებთან შედარებით წარმატების, მათზე ზეობის და შედარებით დაცემის, სხვაზე დაქვემდებარების, სასოწარკვეთის პერიოდები.

ობიექტურად განწყობილი მკვლევარი (მოყვარული თუ მსახური კლიოსი), ვერ უარყოფს ფაქტს, რომ ძვ.წ.ა. I საუკუნეში, ტიგრან II მეფობის დროს სომხეთის (არმიანების) სახელმწიფო მსოფლიო მნიშვნელობის იმპერიად გადაიქცა. ასევე ვერავინ უარყოფს იმ აზრსაც, რომ ტიგრან II მეფობის ბოლო წლებში, იმპერია დაიშალა და ორი დიდი მტაცებლის პართიისა და რომის საბრძოლო პაექრობის ობიექტი გახდა.

ჭეშმარიტად, არაფერია უცვლელი მზისქვეშეთში, ცვლილების გარდა. როგორ წარმოიდგენდა დიდი ტიგრან II, რომ მისი სამეფო სხვათა საჯიჯგნი გახდებოდა. არა და, მან თითქოს შეძლო რომის იმპერიასთან და მის სარდალ პომპეუსთან ურთიერთობის მოგვარება.

ცნობილი ფაქტია, რომ საერთაშორისო ასპარეზზე შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ტიგრან II არა მხოლოდ ერთგულ მოკავშირეს,

მფარველსა და ნათესავს (მითრიდატეს) უღალატა, არამედ პომპეუსსაც ეახლა მორჩილების ნიშნად. რომაელმა ტიგრანი მიიღო, „მიეფერა“ და სომხეთის მეფედაც დატოვა. ტიგრანის მოღალატე შვილ ტიგრანს კი სოფენაში მეფობა უწყალობა. როცა უკანასკნელმა მამის ღალატის საფასური იცოტვა, იგი საერთოდ შინა პატიმრობაში აიყვანა.

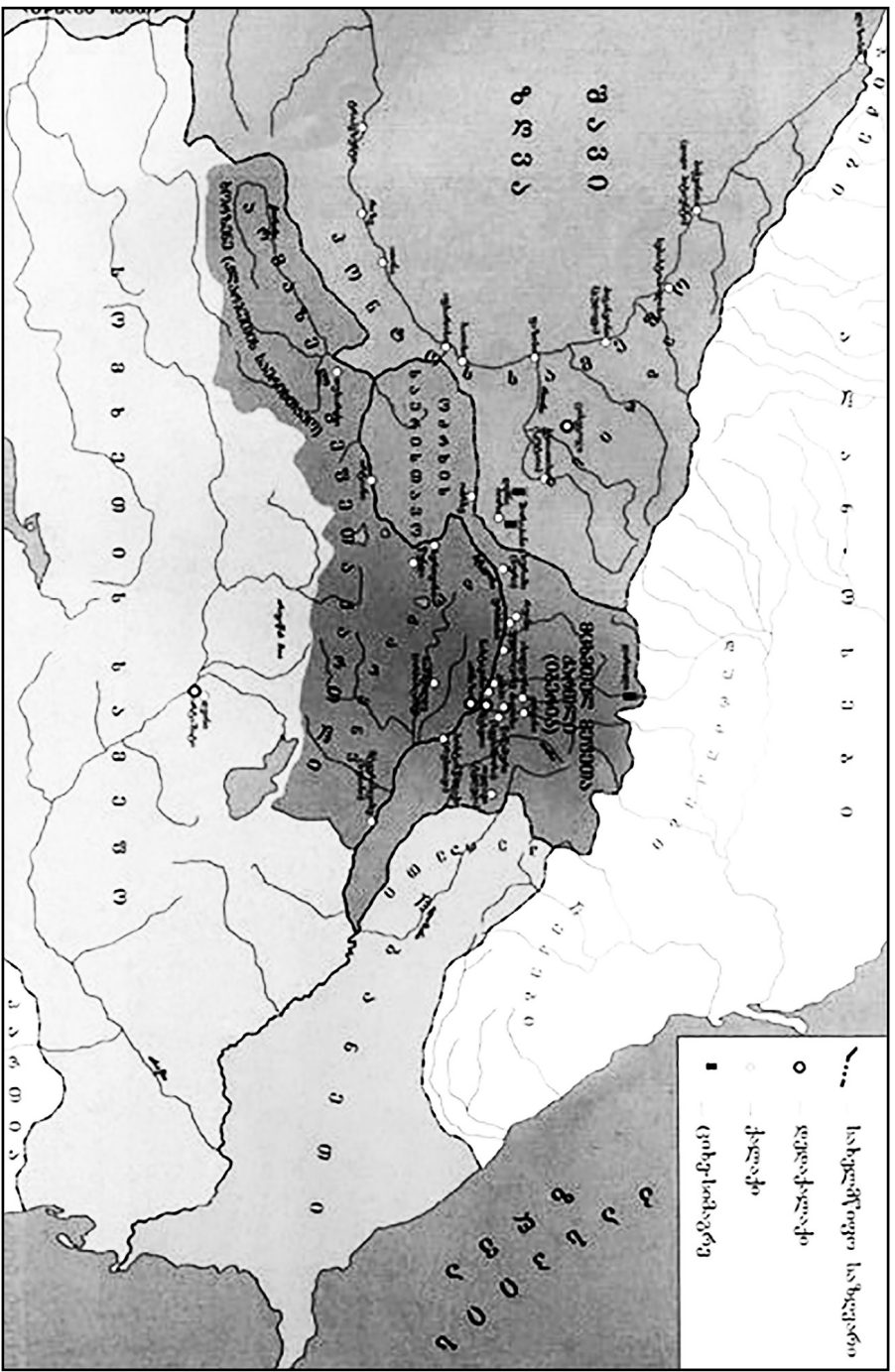
რომის იმპერიასთან დადებული „დიდი ზავით“ არმენია (სომხეთი) და ერთ დროს უძლეველი ტიგრან II კარგადა ყველა მონაპოვარ – დაპყრობილ ტერიტორიას, იხდიდა დიდ კონტრიბუციას და რომის უმცროს მეგობრად ცხადდებოდა.

სომხეთის (არმენიის) დასუსტებით დაუყოვნებლივ ისარგებლეს ადრე დაჩაგრულმა პარტიელებმა. მათ ტერიტორიის გარკვეული ნაწილი წაგლიჯეს მეტოქეს. სომხეთ (არმენია) პარტიის შუღლით, ისარგებლეს რომაელებმა. მათ ტიგრანის მხარე დაიჭირეს, პარტიელებისაგან წაღებული ტერიტორიები დაუბრუნეს, მეფეთა-მეფის ტიტული აღუდგინეს და თითქოს სომხეთის (არმენიის) იმპერიის დანაკარგების კომპენსაცია მოახდინეს.

პოლიტიკაში არ არსებობენ მეგობრები და მტრები. არიან მოკავშირენი და მოწინააღმდეგენი, ამიტომ უამრავია მაგალითი, როცა იცვლება მტერ-მეგობრობის ურთიერთობა. ასე მოიქცა პარტიის იმდროინდელი მეფე ფრაატ III. მიხვდა რა, რომ სომხეთ (არმენია) — რომის კავშირს ვერ აჯობებდა, გადაწყვიტა მათი კავშირის გაწყვეტა და ტიგრანთან მჭიდრო ურთიერთობის დამყარება.

ბოლოს, ძვ.წ.ა. 55წ. დიდი ტიგრან II ამ ქვეყანას დაემშვიდობა, როგორც მეფეთა-მეფე და რომის იმპერიის ერთგული „მეგობარი“ აღმოსავლეთში. ეს ფაქტი ამაგრებს იმ მკვლევართა დასკვნას, რომლებიც მიიჩნევენ, რომ მარცხის მიუხედავად სასომხეთი (არმენია) რჩებოდა მსოფლიო მნიშვნელობის იმპერიად რომისა და პარტიის შემდეგ.

საქართველო და მისი მეზობლები ძველი ავლთაიციტების I საუკუნეში

თუბალ – მეშხე

ძველი წელთა აღრიცხვის დასასრულისათვის უკვე აღარ იყო თუბალ-მეშხეთა ერთობა. აღარ შერჩათ ერთობა ცალკე აღებულ თუბალებს და მეშხეებს. გრძელი ისტორიული გზა განვლეს, საკუთარი სამყარო შეცვალეს და თავადაც სახე და სახელი იცვალეს.

ძვ.წ.ა. III ათასწლეულის ჩათვლით ითქმებოდა თუბალთა მოდგმა. პარალელურად გაჩნდა სახელწოდება თარგამოსიანელები, თორგომის სახლუელობა. შემდეგ სახლუელობა დაიყო შემადგენელ ელემენტებად. ათასწლეულის ბოლოს უკვე ცალკე იყო თუბალ, თარგამოსიანელ ჰაოსის (ჰაიკის) სამეფო, ცალკე ეგროსის, ქართლოსის, ჰეროსის, ლეკოსის, მოვაკოსის, ბარდოსის და კავკასიოსის სამეფოები.

პარალელურად მიმდინარეობდა მეშხეთა მოდგმის დაყოფა პელაზგებად მინიელებად, ტროელებად, ლიკიელებად, კარიელებად, ლელეგებად, ჰალიდიანებად, მუშქებად და სხვ.

ამავე დროს, ადგილი ჰქონდა თუბალ-მეშხეთა შერეული მოსახლეობის გაჩენას. იყო მტრობა და მოყვრობა ცალკეულ ტომთა შორის, ჩნდებოდნენ და ქრებოდნენ ტომთა გაერთიანებანი, ხდებოდა სამეფოების შექმნა და რღვევა. იცვლებოდა მათი სამყარო და იცვლებოდნენ თავად.

ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში თუბალთა მთავარი მოწინააღმდეგე ასურეთის მძლავრი სამეფო იყო. სწორედ მათ უწოდეს თუბალებს ტაბალები. მოგვიანებით მათვე უწოდეს მეშხეებს მუსკები (მუშქები). ბაბილონის სამეფოს აგრესიისაგან თუბალ-მეშხეები თავს ერთად იცავდნენ. ასურეთის წინააღმდეგ უკვე თუბალები ცალკე მოქმედებდნენ. საერთო ძალით გაუძკლავდნენ თუბალები ჩრდილოეთ კავკასიაში გამოჩენილ მოთარეშე მტრებს ძვ. წ. ა. II ათასწლეულში, ასევე ცალკე ეომებოდნენ მეშხეები ასურეთს, უკვე მუშქების სახელით. ცალკე შეძლეს მათ გამკლავება იონელებთან, აქაველებთან (ახეელებთან), მაგრამ ღორიელებს წინ ვეღარ აღუდგნენ, დამარცხდნენ და თავის შველის მიზნით ძველ სამშობლოს, მცირე აზიას მიაწყდნენ.

ძვ. წ. ა. I ათასწლეულში იმატა მომხდურთა ძლიერებამ. ჩრდილოეთ კავკასიაში კიმერიელების, სკვითების, სარმატების მოძალებამ დაარღვია არსებული წესრიგი. ლეკოსიანებმა კავკასიონის მისად-

გომებისაკენ დაიხიეს. კავკასიანები დაიფანტნენ, ნაწილი ტამანის ნახევარკუნძულს მიეძალა, ნაწილი ეგროსელებს გაუმეზობლდა. შეიძლება ჩაესახლა კიდევ, როგორც ეს კერკეტები, უფრო გვიან კი ჯიქების მისამართითაა ცნობილი. იყვნენ თუ არა სინდები, ტორეტები, კერკეტები, ჯიქები კავკასიანები? ეს საკითხი დიდ დაკვირვებას მოითხოვს. ყოველ შემთხვევაში მათი ადილეური მოღგმის ტომებად წარმოღგენა ყოვლად დაუსაბუთებელია. არ შეიძლება რუსული პოლიტიკური მიზანშეწონილობა, მეცნიერულ ჭეშმარიტებად აღიარონ.

თუბალთა ერთობა დაირღვა და ძვ. წ. ა. ბოლოს უკვე ცალკე ეთნოსებად მოიაზრებიან ეგროსელები, ვაინახები, ლეკები, ალბანელებად ჩამოყალიბებული მოვაკნელ-ბარდოსელები, ჰერები, იბერები და სომხები (არმენები).

გადიოდა დრო და იცვლებოდა იაფეტიდ თარგამოსიანელთა საერთო დასახელება. თუბალები, ტაბალები, თობალები, სასპერები, და ბოლოს იბერები. ცნობილი ებრაელი მეისტორიე იოსებ ფლავიუსი კიდევ აღნიშნავდა, ბიბლიურ თუბალებს ახლა იბერები ეწოდებოდათ. ძველი წელთა აღრიცხვის დასასრულისათვის უკვე იბერები, თუმცა იბერებად იგულისხმებოდნენ ქართვების, სომხების, ეგრისელების და უკვე შერეული მოსახლეობის ნაწილი. ასევე იცვლებოდა ბიბლიურ მეშენთა სახელწოდება. მეშენი, მუსკი, მუშქი, კაპადოკიელთა წინაპარი, იგივე იოსებ ფლავიუსის მტკიცებით. ესაც მეშენთა მხოლოდ ნაწილზე ითქმებოდა, რადგან აღარსად ჩანდნენ პელაზგები, ფრიგიელები, ჰალიდონები და ა.შ.

ძვ. წ. ა. I საუკუნის მეორე ნახევარში დამარცხდა და დაიშალა კოლხეთის დიდი იმპერია. მხედველობაშია არა ლეგენდარული აიეტის სამეფო, არამედ პონტოს სამეფოდ წოდებული მითრიდატეს იმპერია. არ უნდა იქნეს დავიწყებული ცნობა, რომ კილიკიის ჩრდილოეთით ზღვამდე და მდ. ჰალის – თერმოდონტის აუზების ჩათვლით ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენო. პონტო, კაპადოკიის მხოლოდ ჩრდილოეთ ნაწილს უწოდეს. პონტოს სამეფოში კი შედიოდა ტერიტორია მდ. ჰალისიდან მიყოლებული ძველი ლაზიკის ჩათვლით. ძველი ლაზიკა კი მდებარეობდა ლაიას, (ლაიაშის, დღევანდელი კრასნოდარის მხარის მდ. ნოგოფსუხოს) ზღვასთან შეერთების მახლობლად. სწორედ აქამდე

სდია ცნობილმა გენიუს პომპეუსმა დამარცხებულ მითრიდატეს. აქ ქალაქი გაამაგრა და მას ნიკოფსია (თუ ნიკეფსია) უწოდა. აქვე იყო ეგრისელების გარე ციხე, გალენა ჯიხა (დღევანდელი გელენჯიკი). დაიყო მითრიდატეს სამეფო და ცალკე სამეფოების წარმოშობა – დაცემის დრო დადგა.

ძველი ერთიანობის დაშლა და ცალკეული ტომების გამოჩენა ისტორიულ ასპარეზზე მოხდა უკვე ეგრისელთა, უკვე ლეკოსელთა, ქართველთა, სომეხთა შორის. მკვლევარები ერთიანი მოვაკნელებისა და ბარდოსელების არეალში დაახლოებით 26 ტომს ასახელებენ. მხოლოდ, ეს ტომები მთლიანობაში, უკვე ალბან ეთნოსს ქმნიან.

ახალი წელთა აღრიცხვის დასაწყისისათვის თუბალ-მეშეხთა არეალში მრავალი მანამდე უცნობი ტომი ხდება ცნობადი. ეს არ ნიშნავს ამ ტომების მოსვლას გარედან, თუნდაც მთებიდან ბარში ჩამოსვლას, როგორც ზოგიერთ მკვლევარს წარმოუდგენია. ეს ტომები იყვნენ და ადრე ცნობილ გაერთიანებებში შედიოდნენ, შეიცვალა ვითარება, ძალთა თანაფარდობა, ამოქმედდნენ დამოუკიდებლად და დამოუკიდებლად გახდნენ ცნობადნი.

სხვანაირად, თუ გავითვალისწინებთ ეგრისის „კუთხილ“ სივრცეში აფშილების, აბაზგების, მისიმილიანების, სანიგების გამოჩენას, ისიც უნდა დასაბუთოდეს საიდან მოვიდნენ და რა გზით მოიპოვეს უპირატესობა. ისაც უნდა იქნას ახსნილი, როგორ მოხდა, რომ ჰენიოზები დღევანდელი აჭარის, აფხაზეთის და რუსეთის კრასნოდარის მხარეში გამოჩნდნენ ერთდროულად, ვინ იყვნენ, საიდან მოვიდნენ და ა.შ.

გარკვეული ახსნა მოეძებნება ლაზების მასობრივ გამოჩენას, მათ მიერ ვრცელი ტერიტორიის დაკავებას, ამით ეგროსის მხარე პრაქტიკულად სამ ნაწილად დაიყო: სამხრეთის დაიკავეს ლაზებმა, შუა ნაწილი ეგრებმა (უფრო გვიან ეგრების ნაწილს ეწოდათ მეგრები, მეორე ნაწილს აფხაზები), ჩრდილოეთი სვანებმა.

დიდი ცვლილებები მოხდა სომხების (არმენების) ცხოვრებაშიც.

ტიგრან II უმღეო

პომპეუსთან განცდილი მარცხის მიუხედავად სომხეთი კვლავ მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდა. ტიგრანმა მოახერხა და ტერიტორია შეინარჩუნა. მართალია მაშინ დამპყრობით ომებს ვეღარ აწარმოებდა, მაგრამ ცოტა არ იყო დასაცავი. ტიგრანის შემდეგ მისი მემკვიდრე არტავაზ II (55-39 წწ. ძვ.წ.ა.) გამეფდა. ძნელი იყო მისი მდგომარეობა. ერთი მხრივ რომაელები, რომლებიც უკვე ფლობდნენ მდ. ეფრატის მარჯვენა მხარის ტერიტორიას და პართიის დაპყრობას ლამობდნენ, მოითხოვდნენ სომხეთისაგან ერთგულ მოკავშირეობას. მეორე მხრივ პართიელები ლამობდნენ სომხეთის სამეფოს მიმხრობას. ცხადი იყო, რომ პართია – რომის ჭიდილს იმ მოიგებდა, ვის მხარესაც სომხეთი (არმენია) დაიკავებდა ისიც ცხადია, რომ სომხებს არც ერთი სურდათ მეგობრად და არც მეორე. მაგრამ როცა პართიელებმა მათი ქვეყანა დაიკავეს, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინეს. არტავაზდ მეფემ არა მხოლოდ „მეგობრობა იკისრა“ პართიელებთან, არამედ ქალიშვილიც მისცა სარძლოდ. ერთობლივი მოქმედებით მათ სირია და ფინიკია დაიკავეს.

გამარჯვების შედეგებით სომხეთს არ უსარგებლია. მალევე (ძვ.წ.ა. 36წ) ანტონიუსის სარდლობით რომაელებმა სომხეთის გავლით (გადაქეღვით) შეუტყეს პართიას. ამ შერკინებისას რომაელები დამარცხდნენ. ანტონიუსმა მარცხის მიზეზად არტავაზდ მეფე გამოაცხადა, დაიკავა სასომხეთი, მეფე დაატყვევა და ბოლოს ეგვიპტეში კლეოპატრას აჩუქა, როგორც ძვირფასი ნივთი.

ცნობილია, რომ ანტონიუსი-ოქტავიანესთან ჭიდილშიც, დამარცხდა და თავი მიოიკლა. ოქტავიანემ თავი აგეუსტუსად (იმპერატორად) გამოაცხადა. ძვ.წ.ა. 30 წლიდან ახ. წ. ა. 14 წმამდე ოქტავიანემ ბევრი შეიძლო და შეცვალა.

შეიცვალა სომხეთის მდგომარეობაც. აქ არტავაზდის ნაცვლად მისი ენერგიული მემკვიდრე არტაშესი გამეფდა. პართიის დახმარებით არტასემმა სომხეთის ქვეყანა რომაელებისაგან გაწმინდა. აღმშენებლობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმპერატორი აღმოსავლეთში უმთავრესი მოკავშირის დაკარგვას იოლად ვერ შეურიგდებოდა და არც შერიგებია. გაგრძელდა პართია-რომის ბრძოლები სომხეთის დასაუფლებლად.

ჯერ კიდევ ძვ. წ. ა. 36 წ. ანტონიუსმა იძულებით განამტკიცა მეგობრობა ალბანეთ-იბერიასთან. ამ მეგობრობით რომმაც ისარგებლა და იბერიაშიც. იბერია ჩრდილოეთიდან ხერგავდა და საფრთხეს უქმნიდა პართია-სომხეთს. ამავე დროს ჩაკეტილი იყო კავკასიონის გადმოსასვლელები. არა და სარმატულ-ალანური სამხედრო ძალა ყოველთვის მზად იყო რბევა-ძრცვა მოეწყო სამხრეთის მდიდარ ქვეყნებში. ალანების საერთო სახელით ცნობილი ტომები მომთაბარე ცხოვრებას მისდევდნენ და იბერიის თანხმობით, სამხრეთში საშოვარზე ლაშქრობასაც სიამოვნებით ასრულებდნენ.

ახალ ვითარებაში რომის იმპერიის მომხრე იბერია ძლიერდებოდა და საშიშ ძალად ყალიბდებოდა.

იმპერატორმა ავგუსტუსმა ჭკვიანურად ჩაიფიქრა სომხეთის სამეფო ტახტზე სომეხი და ერთგული კანდიდატის გამეფება. შესაბამისი ბრძანების თანახმად, ნიჭიერი სარდალი ტიბერიუსი დაიძრა აღმოსავლეთით. მას თან რომში მძევლად მყოფი მეფის ძმა ტიგრანი ახლდა. ძვ.წ.ა. 20 წ. მეფე არტაშეს II შეთქმულებმა მოკლეს და ნაცვლად ტიგრან III გამეფდა. რამდენიმე წლის შემდეგ ტიგრან III პართიისკენ გადაიხარა. რომმა შესაბამისი ღონისძიებები გაატარა და ტახტზე ახლა ტიგრან IV დასვა. როცა ტიგრან IV მოკლეს, იგი გარედან მოწვეულმა კაბადოკიელმა ზენონმა, არტაშესის სახელით შეცვალა.

სომხეთის სამეფო ტახტისათვის ბრძოლაში აქტიურად ჩაერთო მოძლიერებული იბერია. თუ ადრე იბერები რომის დამხმარე ფუნქციას ასრულებდნენ, ახ. წ. ა. I ს. დასაწყისიდანვე საკუთარი მიზნებისათვის ბრძოლა დაიწყეს. რომის ინტერესებით შემოფარგვლა წარსულს ჩაბარდა. იბერია უკვე პართიის ჩამომორებასა და სომხეთის მიერთებას ლამობდა. შესაბამისი დრო 35 წ. დადგა. იმპერატორი ტიბერიუსი დათანხმდა სომხეთის სამეფო ტახტზე იბერიის მეფე მითრიდატეს შვილი მითრიდატე დაესვა, თუ სანაცვლოდ პართიის წინააღმდეგ რომში დახმარებას მიიღებდა. მითრიდატეს მეორე ვაჟი ფარსმანი შეიჭრა სომხეთში, დედაქალაქი არტაქსატი აიღო. პართიის მეფის შვილი არშაკი, რომელიც სომხეთში მეფობდა, მოკლეს და მითრიდ-

ატე გაამეფეს.¹

იბერების და პირველ რიგში მითრიდატეს მეფობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. 37 წ. ტიბერიუსი კალიგულამ შეცვალა. მან სომხეთის მეფე დაიბარა რომში და დააპატიმრა. იმპერატორს არც მოკავშირე იბერიის გაძლიერება აწეობდა და თან არც სომხებს ენდობოდა.

კალიგულას აღვირახსნილი ცხოვრება დღემდე უხამსობის მწვერვალად რჩება. ცნობილია რომ დებიც კი ცოლებივით ჰყავდა და შეიძლება დედაც.

41 წ. კალიგულა, მამის (გერმანიკის) ძმა კლავდიუსმა შეცვალა (41 – 54 წწ). კლავდიუსმა აღადგინა სიძარითლე და მითრიდატე კვლავ სომხეთის ტახტს დაუბრუნა.

მოსწრებული ნათქვამია: ძალაუფლება რყვნის ადამიანს, აბსოლუტური ძალაუფლება კი აბსოლუტურად რყვნისო.

პოლიტიკამ არ იცის ახლობლობ-ნათესაობა. იბერიის მეფე ფარსმან I, ძმა მითრიდატე არ დაინდო. შზაკრობით მითრიდატე ჩამოაგდეს და ფარსმანის ურჩი ვაჟი რადამისტი გაამეფეს.

ძალე პართიამ ძალა მოიცა და მეფე ვოლოგემ (ვალარშ) I (51-80 წწ) სომხეთის ტახტზე ტირიდატი (თრდატი) დასვა რომისა და პართიის ჭიდილი 63 წ. შეთანხმებით დასრულდა. სომხეთში იმეფებდა პართიის სამეფო ოჯახის წარმომადგენელი, თუმცა ფორმალურად იგი რომის მორჩილი იქნებოდა და მეფესაც იმპერატორი დაამტკიცებდა.

ამ ხელშეკრულებით პართია — სომხეთის ურთიერთობა განმტკიცდა და ორივემ მოიგო. სასომხეთმა პართიის ხელშეწყობით იბერიის სამეფოს სამხრეთ მხარეს შეუტია.

გასაკვირველი არაა, რომ ჰაოსიანებს და ქართლოსიანებს შორის იყო მუდმივი მეზობლობა, რომელიც არ გამორიცხავდა მცდელობას, გაძლიერებულიყო მეორის ხარჯზე, იყო მსჯელობა, რა ტერიტორიაზე მოხდა სომეხი (არმენი და არა თარგამოსიან – ჰაოსიან თუბალთა) ეთნოსის ფორმირება და მეთოდურად როგორ გაფართოვდა მეზობლების

1. მითრიდატე – თუბალ-მეშეხებს შორის ეტყობა გავრცელებული სახელი იყო. აქედან უნდა იყოს ნაწარმოები სომხური სამეფო სახელი თრდატი. ძირი კი სინათლის ღმერთ მითრას უკავშირდება. პონტოს სამეფოსა და კაპადოკიაში მითრა მთავარი ღმერთი იყო. კაპადოკიელები (მუშქ-მესხები) კი სომხეთ-იბერიის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მას აღიარებდა.

შევიწროების გზით.

იბერია არ იყო წინააღმდეგი შეძლების მიხედვით გაერფართოვებინა სამფლობელო. I-II საუკუნეში მან ბევრს მიადწია. განსაკუთრებით ფარსმან II მეფობის დროს. იბერია რომის იმპერიის მთავარი მეგობარ-მოკავშირე გახდა. აღმოსავლეთში, მეფე ფარსმან II რომში, კაპიტოლიუმის წინ, ქანდაკება დაუდგეს, როგორც ახლო მეგობარს.

პართია-სომხეთის გააქტიურებას მოჰყვა ათწლიანი (54-64 წწ.) ომი რომის იმპერიასთან, 57-60 წწ. რომაელები სომხეთში შეიჭრნენ. აიღეს და დაანგრეს არტაშატი, შემდეგ კი ტიგრანოკერტი. 60 წ. თრდატის ნაცვლად, სამეფო ტახტზე ტიგრან VI დასვეს. ათწლიანი ბრძოლა 64 წ. ზავით დამთავრდა. ტახტი თრდატს ერგო, ოღონდ იგი იმპერატორმა ნერონმა დაამტკიცა. ამასთან ნერონმა მისცა ფული და ოსტატები არტაშატის აღსადგენად. ამ პატივის სანაცვლოდ ცოტა ხნით არტაშატს ნერონია უწოდეს.

პართიელი არშაკიდების წარმომადგენლის, თრდატ I, სომხეთში გამეფებით დაიწყო არშაკუნიანთა დინასტია. ქვეყანაში მდგომარეობა დროებით გამყარდა.

ცნობილია, რომ 114 წ. იმპერატორმა ადრიანემ სასომხეთი რომის პროვინციად გამოაცხადა. არც ეს იყო მყარი გამარჯვება. რომისა და პართიის ბრძოლები ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა, ორივე შემთხვევაში კი სასომხეთი ზარალდებოდა. III ს. დასუსტებულ პართიას სპარსეთი ცვლის, 226 წ. არდაშირ პაპაკანმა სასან-იანთა საგვარეულოდან თავი მეფედ გამოაცხადა, გატარებული რეფორმების წყალობით სასანიანთა სპარსეთი მძლავრ სახელმწიფოდ გარდაიქმნა. ზოროასტრიზმის რელიგია შემტევ იდეოლოგიურ იარაღად ჩამოაყალიბეს და რომს დაუპირისპირდნენ.

არდაშირის მემკვიდრე შაბური I (242-272 წწ.) რომაელები დაამარცხა და 260 წ. იმპერატორი ვალერიანეც დაატყვევა. გადმოგვცემენ, რომ მეფე შაბური ტყვე იმპერატორს დააჩოქებდა, ზურგზე ფეხს დაადგამდა და ცხენზე ისე ამხედრდებოდა. რომაელებმა კი იმპერატორის ტყვეობიდან დახსნაც ვერ შეძლეს. შაბურ I კავკასიონის მიდამოებს თავის საკუთრებად მიიჩნევდა. ბუნებრივია, იგი პირველ რიგში სომხეთს უნდა დაპატრონებოდა. თუ გათვალისწინებული იქნებოდა რომ

სასომხეთში, იმ დროს, პართიელი არშაკიდები მეფობდნენ, საკითხი ძნელად გადასაწყვეტი არ ჩანდა. ძნელია მარჩიელობა, რამდენად გასომხებულები იყვნენ არშაკუნიანები, მაგრამ ძალაუფლების ბუნებიდან გამომდინარე, არ იქნებოდნენ სპარსეთის ძალმომრეობის მომთმენი. არის ინფორმაცია, რომ სომხებს მხარში ედგნენ ალბანები, იბერები და პართიის ჩამოგდებული მეფის მომხრე-მემკვიდრეები.

230 წ. არღაშირ სპარსთა მეფემ სომხეთს (და ამდენად რომსაც) შეუტია. სირია და კაპადოკია მან დაიკავა, მაგრამ საკუთრივ სასომხეთში დამარცხდა. თავის მხრივ რომის იმპერიამ პართია და მიდია დაიკავა.

დრო რომ გავიდა, ახლა უკვე შაბურ I, 252 წ. სასომხეთი დაიკავა და იქ შვილი გაამეფა.

ორმხრივ ჭიდილში და რბევაში საუკუნე მიილია. 298 წ. ტახტზე ავიდა თრდატ III, დიდად წოდებული. პირველი რაც მოხდა, იყო სომხეთის ხელისუფალთა საგარეო ორიენტაციის შეცვლა. გეზი რომის მფარველობასა და მჭიდრო ურთიერთობაზე იქნა ადებული.

ჯერ კიდევ წინა პერიოდში, როდესაც რომაული გავლენა გაძლიერდა, სომხებმა ცვლილება ღმერთების პანთეონშიც მოახდინეს. ამასაც თავისი ღრმა საფუძველი ჰქონდა. ბერძნულ-რომაული ღმერთების მნიშვნელოვანი ნაწილი „წარმოშობით“ მეშეხი-პელაზგი იყო, მცირე აზიიდან მისული და დაბრძანებული ოლიმპოს მთაზე. თავად ზევსი კუნძულ კრეტადან გახლდათ, დიონისე მცირე აზიიდან და ა.შ. ისიც ცნობილია, რომ კოლხები და კაპადოკიელები თავყანს სცემდნენ ომის ღმერთს არესს, ზევსის მებრძოლ ქალიშვილს ათენას და ა.შ.¹ სომეხი ეთნოსის მნიშვნელოვანი ნაწილი კი სწორედ კაპადოკიელები ანუ მეშეხები ანუ მუშქები იყვნენ. შესაბამისად, თუ სომხურ ღმერთთა პანთეონში არამაზნა ზევსად აღიარეს, ვაგნი (ვაჰაგნი) – ჰერაკლედ, ანაიტი არტემიდად ანასტხი კი აფროდიტად, ამაში იძულებით თავს მოხვეული არაფერია. მცირე აზიაში მითრა ისედაც იყო სინათლის ღმერთი. თუ იგი ჰელიოსს გაუთანაბრეს ესაც მისაღები იქნებოდა.

1. ქალღმერთი ათენასთან ბევრი მითი და ლეგენდაა დაკავშირებული. აქ კი მხოლოდ ის ითქმის, რომ კავკასიონის უძველეს ტომებში ზევსურებსა და ქისტებში (ჩეჩნებში) შემონახულია მასთან დაკავშირებული დღესასწაული. ზევსურები დღემდე აღნიშნავენ ათენა-გენობას (ათენგენობას), ქისტები პარალელურად – ათენა-გობას.

ჰელიოსი ისედაც კავკასიასთან დაკავშირებული ტიტანი გახლდათ.

ყოველივე ითქვა იმის დასტურად, რომ სომხებს შორის პელაზგოურ ღმერთთა პანთეონი ისედაც პატივცემული იყო და სამეფო კარის მიერ დასავლეთის ორიენტაციის აღება რაიმე იძულებით ცვლილებებს ეთნოსის მსოფლმხედველობაში არ გამოიწვევდა.

თრდატ III მიერ დასავლეთთან კავშირის განმტკიცება იდეურ-კულტურულად მომწიფებული ცვლილება გახლდათ. ეს არ იყო წმინდა პოლიტიკური გაანგარიშების შედეგი. ამ ცვლილების გამო ეწოდა მეფეს დიდი.

ბუნებრივია იმის გათვალისწინებაც, რომ მეფე თრდატ III შემობრუნება დასავლეთისაკენ (რომისაკენ) და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება, პოლიტიკური გაანგარიშების შემცველი აქტიც გახლდათ.

ერთი მცირე მოსაზრება. ცნობილია რომ იბერიაში სამეფო კარი ქრისტიანობისაკენ სპარსული საფრთხის გაძლიერების გამო გადაიხარა. იგივე საფრთხე სომხეთს უფრო ადრე დაემუქრა. ამდენად თრდატ დიდის ნაბიჯი ქრისტიანობისაკენ არა მხოლოდ რწმენის, არამედ ქვეყნის დაცვის აუცილებლობითაც იყო გამოწვეული.

თავის მხრივ რომის იმპერია ცდილობდა სპარსეთის გაძლიერებული საფრთხისა და კავკასიონის ჩრდილოეთიდან ჰუნების მოახლოებული საფრთხის ვითარებაში ერთგული „მოკავშირეები“ გაეჩინა.

კიდევ ერთი მცირე მოსაზრება, როდის ხდება ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგია? სომეხთა შორის აღიარებულია, რომ ეს აქტი 301 წ. განხორციელდა. პატარა არითმეტიკა. სომეხ მკვლევართა მტკიცებით 298 წ. გამეფებული თრდატ III დასაწყისში სდევნიდა ქრისტიანობას. მის დროს დასაჯეს წმინდა მოწამე რიფსიმე და გაიანე. თრდატი რომის იმპერატორ დიოკლეტიანეს პოლიტიკას მისდევდა და სდევნიდა ქრისტიანებს. დიოკლეტიანე კი 302 წ. გახდა იმპერატორი და თვლიდა რა ქრისტიანობას დამანგრეველ ძალად სასტიკად უსწორდებოდა მის მიმდევრებს. სწორედ მისი პოლიტიკის საპირისპიროდ მიიღეს ცნობილი მილანის ედიქტი და ქრისტიანობა სხვა რელიგიებს გაუთანაბრეს. საკითხავია, როგორი თავსებადობისაა თრდატის გამეფება 298 წ. დიოკლეტიანეს იმპერატორობა 302 წ. მათ მიერ ქრისტიანობის დევნა

„რიფსიმე-გაიანეს წამება და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად არიარება 301 წელს? აღარაა დავა იმაზე, რომ სომეხი ისტორიკოსების მტკიცებით, სასომხეთში ერთად შემოვიდნენ რიფსიმე, გაიანე და ნუნე (ქართველებისათვის წმინდა ნინო). როცა თრდატ მეფემ რიფსიმე და გაიანე აწამებინა, ნუნე (ნინო) გადაურჩა დასჯას და იბერიაში გაიქცა. ექვსი წლის შემდეგ კი მცხეთაში მირიან მეფემ, ნინოს სწავლების გავლენით, ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. აქაც უზუსტობაა. ქართული წყარო ამ აქტს 337 წ. უკავშირებს. ოფიციალურად კი 331 წ. მიღებული. უხერხულობაში რომ არ ჩავარდნენ მორწმუნენი, უპრიანი იქნებოდა სომეხ-ქართველ სასულიერო პირებს, თუ შესაბამისი საკითხების მკვლევარებს, პოზიციები შეეჯერებინათ.¹

ეგებ უფრო მეტი სიცხადის შეტანაა საჭირო კიდევ ერთ საკითხში. ქრისტიანობის დამკვიდრება უცებ ვერ მოხდებოდა. სხვა რამესთან ერთად იგი წარმართული კერპების მსხვერველასთან, მათთან დაკავშირებული ადათ-წესების დაძლევისასთან იქნებოდა დაკავშირებული. ქართულ ცნობარებში ეს ბრძოლა შემონახულია ცნობით „უწმინდური“ წიგნების დევნა-მოსპობის შესახებ. მიჩნეულია, რომ ქართული დამწერლობა ხელახლა გამართა (აღადგინა და დააკანონა) ფარნავაზ მეფემ ძვ.წ. ა. IV ს. სომხურ საისტორიო მწერლობაში სხვანაირადაა მიჩნეული, რაც ლოგიკურად დიდ კითხვებს ბადებს. მტკიცება იმისა, რომ ცნობილმა მესროპ მაშტოცმა შექმნა სომხური ანბანი, შემდეგ მას მოაყოლა ალბანური და ქართული (რომელი ენაც მან არ იცოდა), ბევრ ეჭვს ბადებს: 1. ძველი ბერძენი მოაზროვნენი ადასტურებენ ფაქტს, რომ ასოთი დამწერლობა შექმნეს ფინიკიელებმა. მუშქებმა იმ მხარეში ლაშქრობების დროს (ძვ. წ. ა. XIIს) გადაიღეს ფინიკიური დამწერლობა და მათგან გავრცელდა საბერძნეთში. მუშქებმა, სომხების უშუალო წინაპრების ნაწილმა, დამწერლობა ბერძნებს ასწავლეს, თავად კი დაკარგეს თუ დაივიწყეს? 2. როგორ მოხდა, რომ მუშქებისაგან ნასწავლი და გაბერძნულებული ასოთი დამწერლობა მსოფლიოს ხალხებმა გადაიღეს, სომხებმა და ქართველებმა კი არა?

1. ათეისტისაგან ასეთი აზრის გამოთქმა მკრეხელობად არ უნდა ჩაითვალოს. დავას, რომელი ეკლესია ვისი აშენებულია, სჯობს მსოფლმხედველობითი საკითხები მოაკვარონ.

იმითომ ხომ არა, რომ სანამ ბერძნებს ასწავლიდნენ მათ საკუთარი შექმნეს? 3. თუ მუშაობა საკუთარი შექმნეს, საიდანაც ქართულ-სომხური განვითარდა, მაშინ მესრობ მაშტვოცი ანბანის შემქმნელი კი არა, შეიძლება რეფორმატორი იყო. მით უფრო, რომ შეუძლებელია V ს. შექნილიყო ანბანი. მოკლე ხანში ეთნოსს ისე აეთვისებინა, რომ იმავე ხანში ისტორიული ნაშრომები შექმნილიყო. ლოგიკურია დასკვნა, რომ ამ საკითხებს მკვლევართა მეტი ძალისხმევა დასჭირდება. თუ ნაწილობრივ მაინც უარყვეს მოვსეს ზორენაცის სახარებად მიღებული ისტორიის დებულებები, მკრეხელობა არ იქნება იმ ეჭვების გაფანტვა, რაც მესრობ მაშტვოცის შესახებ ცნობას ახლავს, ან ეგებ ცრუობენ V ს. ისტორიკოსები კორიუნი და ფავსტვოცი, როცა აღწერენ წარმართობის წინააღმდეგ ბრძოლის სირთულეზე? შეიძლება ის სომეხი მკვლევარებიც ცდებიან, რომლებიც აღნიშნავენ, რომ ქრისტიანობის იძულებით დანერგვამ უარყოფითად იმოქმედა კულტურული განვითარების პროცესზე? კითხვა მრავალია და კანონზომიერება მოითხოვს მათზე ობიექტური პასუხების გაცემას.

მკვლევარები, როცა თრდატ III პერიოდს ახასიათებენ, ერთი მხრივ მიუთითებენ ქვეყნის მშვიდობიანი განვითარების ხასიათზე, მეორე მხრივ კი შინაგანი წინააღმდეგობების გამწვავებაზე. შეიძლება სამეფო მართლაც ინარჩუნებდა მშვიდობას მეზობელ სახელმწიფოებთან, მაგრამ ეს შიგნით სოციალურ-კლასობრივ და რელიგიურ წინააღმდეგობას არ გამორიცხავდა. სხვანაირი ახსნა, ცნობაზე, ქალაქებისა და ნახარარების (სოფლის) ქიშპის, ქ. ტიგრანოკერტის ჯანყის შესახებ არ არსებობს. ამას ადასტურებენ თრდატის მემკვიდრის, ხოსროვ II (330-338 წწ.) მოღვაწეობის შესახებ სომხური წყაროები.

ქრისტიანობის მიღებამ სომხეთს საგარეო საფრთხე ვერ მოუხპო. 345 წ. დაიწყო სპარსეთ-რომის ბრძოლების ახალი ეტაპი. მტაცებლებს შორის დავა ტრადიციულად სომხეთის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. გამოვიდა, რომ ხოსრო III მემკვიდრე მეფე ტირანს (338-350 წწ). ერთდროულად უწევდა გამკლავება შინაგან მოწინააღმდეგეებთან (არისტოკრატია და ეკლესია) და გარეშე მტერთან. მისი შვილის, არშაკ II დროს მოხდა შინაგანი წინააღმდეგობების დარეგულირების ცდა. მოიწვიეს საეკლესიო კრება, რომელსაც უნდა განესაზღვრა

მქონებელთა და უპოვართა (კლასობირივი) ურთიერთობის საკითხები.

ყოველი მარეგულირებელი აქტი, რაღაცას რომ ზღუდავს, რაღაცას ასპარეზს უქმნის. შესაბამისად არ დაილევა მოწინააღმდეგე და მომხრე. იგივე მოხდა არშაკ II დროს. არის ცნობა, რომ დიდგვაროვანთა ოჯახებიც დაიყვნენ მომხრე – მოწინააღმდეგეებად.

სპარსეთმა ისარგებლა სომხეთში შინაგანი უთანხმოებით და 395 წ. სომხეთში შეიჭრა. აიღო და დაანგრია ქალაქები ტიგრანოკერტი და ანი. გარეშე და შინაგანი მტრების მიერ შევიწროებულმა მეფემ თავი მეზობელ იბერიას შეაფარა. ცნობილია, რომ თრდატ III და მირიან იბერიის მეფე ოჯახებით იყვნენ დამოყვრებული და ნათესაური ურთიერთობანი მათი მემკვიდრეების დროს გრძელდებოდა. ერთი წლის შემდეგ არშაკ II სამეფო დაიბრუნა.

მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. სპარსეთის მეფე შაპურ II (309-379წწ) ცდილობდა საბოლოოდ გაეტეხა სომეხთა წინააღმდეგობა. მან დაიკავა და დაანგრევინა სომხეთის ქალაქები, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი კი სპარსეთში გადაასახლა. რომის იმპერია თავის მხრივ ცდილობდა სასომხეთის მიტაცებას, ბოლოს აგრესორები შეთანხმდნენ. 387 წ. იმპერატორმა თეოდოსიმ და შაპმა შაპურმა სხვისი ქვეყანა გაიყვეს. კარენიტი (კარინი, კარნუ ქალაქი), აკილისენა, ხორძენა და სომხეთის დასავლეთი მხარე, რომის იმპერიას ერგო, აღმოსავლეთი კი სპარსეთს. ვინ ჰკითხავდა სომეხებს ან მის მეფე არშაკ III. ჭეშმარიტად ძალა აღმართსა ხნავს. დასტურად ნათქვამისა, არშაკ მეფის სიკვდილის შემდეგ, რომის იმპერატორმა, სომხეთის „საკუთარი“ ნაწილი პროვინციად გადააქცია.

უკეთესი ბედი არც სპარსეთის ხელში მოხვედრილ ნაწილს რგებია. იქ დიდი „მფარველ-მესაკუთრე“ სპარსეთის მეფის ხელშეწყობით, შინაგანი ურთიერთობა ისე გამწვავდა, რომ სომეხმა არისტოკრატებმა (ნაწილმა) მოითხოვეს, ქვეყანა სპარს მოხელეს ემართა. ცხადია სპარსეთის მეფემ ერთგულ სომეხთა ასეთი თხოვნა დააკმაყოფილა. 428 წ. აღმოსავლეთ სომხეთში მეფობა მოისპო. არშაკუნების სამეფო დინასტიამ არსებობა შეწყვიტა.

ეს იყო ქვეყნის კატასტროფა. სომეხ ეთნოსს გადაგვარების აშკარა საფრთხე დაემუქრა.

უმეფობის ხანა

ენა არსებობის წესია, სახელმწიფო არსებობის ფორმა, ასე ჩამოყალიბდა მსოფლიოში და სომეხი ეთნოსი მას გვერდს ვერ აუვლიდა. როგორც თორგომის ხელისუფლების წევრებს, სომხების წინაპრებს, ერთიან სამეფოში, თავისი წილი სახელმწიფოებრიობა გააჩნდათ. როგორც პაოსიანებს (პაოსებს) ჰქონდათ სახელმწიფოებრიობა სხვადასხვა ფორმით. როგორც სომეხმა (არმენებმა, ჰაიოსებმა თვით-სახელით) შექმნეს მძლავრი იმპერია.

დადგა უმეფობის ხანა.

კაცობრიობამ, სახელმწიფოზე ადრე, რელიგიური მსოფლმხედველობა შეიმუშავა. სომხების წინაპრებსაც ჰქონდათ თავიანთი რელიგიური წარმოდგენები და რიტუალები. მათაც განვლეს გრძელი პერიოდი მარტივი კერპთაყვანისცემლობიდან ერთდემერთამდე. იესო ქრისტე აღიარეს ბოლოს ყოველივეს შემოქმედათ. ამ აღიარებამ ბევრი ტანჯვა და სიხარული გააცდევინა ეთნოსს.

მტრების ძალისხმევით სომხური სახელმწიფო მოიშალა. რომაელებმა და სპარსელებმა მეფობის ინსტიტუტი გააუქმეს. დარჩა რელიგიური ინსტიტუტი.

ნურავინ იტყვის სახელმწიფოს პოლიტიკური სისტემა ცალკეა, რელიგიური ცალკე. ქვეყნის პოლიტიკური ორგანიზება – მართვა ცალკეა და მოსახლეობის სულიერი ორგანიზება – მართვა ცალკე. ადამიანის მთელი ცხოვრება პოლიტიკაა. პოლიტიკოსი მხოლოდ სახელმწიფოს მმართველი როდია. პოლიტიკოსია ყველა, თავისი მოქმედებ-მოღვაწეობის ფარგლებში, დაბადებიდან სიკვდილამდე.

სომხური ქრისტიანული ეკლესია, მსოფლიო პრაქტიკას ვერ უკუაგდებდა.

ადრეული ქრისტიანული მოძრაობის ისტორია ცხადყოფს, რომ იგი თავიდან ყალიბდებოდა, როგორც ჩაგრულთა და განძარცულთა იდეური შეხედულებებისა და პრაქტიკული მოღვაწეობის სინთეზი.

თავიდანვე იყო მოძრაობაში პერეგრინობა.¹

სომხეთში ქრისტიანული მოძრაობა იმეორებდა მსოფლიო პრაქტიკას. განსაკუთრებული მიღწევები ეკლესიას მატერიალური მოღვაწეობის სფეროში გააჩნდა.

ერთი ვარიანტის თანახმად, თრდატ დიდმა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად 315 წ. გამოაცხადა. არის ცნობა, რომ ქრისტიანული შეხედულებები ჯერ კიდევ I-II საუკუნეებში ვრცელდებოდა მეზობელი სირია-კაპადოკიიდან. თუ იმასაც მიეჭევა ჯეროვანი ყურადღება, რომ ძვ.წ.ა. I ს. ტიგრან II დაახლოებით ნახევარი მილიონი კაპადოკიელი დაასახლა ტიგრანოკერტის (დედაქალაქის) მიდამოებში, გასაგები გახდება, რომ ქრისტიანული იდეოლოგია მასებში მძლავრად იქნებოდა წარმოდგენილი. ოფიციალურ რელიგიად ქრისტიანობის გადაქცევას, ორი ურთიერთსაპირისპირო პროცესი მოჰყვა: 1. ძველი რელიგიური (ამდენად კულტურული) ძეგლების მასობრივი ნგრევა და მათი მსახური ქურუშების დახოცვა, სალოცავების მატერიალური ქონების დატაცება; 2. ახალი რელიგიური ძეგლების მშენებლობა და რელიგიური მატერიალური სისტემის ჩამოყალიბება. სამღვდლოების მსხვილ მფლობელებად გადაქცევა.

ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ თრად III, ქრისტიანულ სასულიერო პირებს მიწის ნაკვეთები დაურიგა. ბოლოს, საერო-სამხედრო არისტოკრატის ნაწილი საეკლესიო არისტოკრატად ჩამოყალიბდა. მიწათმფლობელობისა და სხვა სიმდიდრის თვალთახედვით ეკლესია მეფეს არ ჩამოუვარდებოდა და უფრო მეტს მოითხოვდა. მეფესა და ნახარარებს (ფეოდალებს) შორის წინააღმდეგობის დროს ეკლესია თავისი გავლენით სარგებლობდა და საერო ცხოვრების ორგანიზაციაში საკუთარ წილს მუდმივად ზრდიდა. ცნობილია, რომ ეკლესია მოსახლეობისაგან გადასახადების აკრეფის ფუნქციასაც ასრულებდა.

რომისა და სპარსეთის მცდელობით სომხეთში საჯარო ხე-

1. პერეგრინი – ერთი ქრისტიანული თემის წინამძღოლი. თემის წევრებს მოუწოდებდა თანასწორობა, ძმობა, ერთობისაკენ. იყო ერთად შრომა, კომუნისტური განაწილება, მარხვა და ა.შ. თავად კი ჩუმად არც მარხვას იცავდა, ოქროს ავროვებდა, მრუშობდა და ა.შ. მას შემდეგ, ყველას, ვინც სხვებს უქადაგებს ერთს და თავად საპირისპიროს სჩადის პერეგრინები ეწოდებათ. ისევე, როგორც იყვნენ ე.წ. კომუნისტები.

ლისუფლება მოისპო. დარჩა საეკლესიო ხელისუფლება. მეფობის ძალაუფლებას მიჩვეული ეთნოსისათვის მძიმე იყო ამის განცდა. მეორე მხრივ, მეფობის გაუქმებასთან ერთად, მოისპო გაუთავებელი ბრძოლა და ტანჯვა-წამება შეფესა და მსხვილ არისტოკრატთას შორის. გას-ახსენებელია, რომ სწორედ არისტოკრატთის მოთხოვნით გააუქმეს მეფის ინსტიტუტი.

წინა პლანზე გამოვიდა და გაძლიერდა სასულიერო-საერო-საეკლესიო სისტემა. ჯერ კიდევ 391 წ. როცა რომმა მის კუთვნილ სასომხეთში მეფობა მოსპო, იქ ფაქტობრივი ძალაუფლება ეკლესიამ შეიძინა. 428 წ. როცა სპარსეთმა გაიმეორა რომაული მიღწევა, ქვეყანაში არ დარჩა სხვა ძალა, სხვა ორგანიზაცია, რომელიც ერთნოსის შეკავშირებას შეძლებდა, თვინიერ ეკლესიისა.

სომხეთში, მოვლენების ბუნებრივი განვითარების ძალით, ეკლესია აღმოჩნდა ერის შემაკავშირებელი, გზის მაჩვენებელი და მეობის შემნარჩუნებელი. მსოფლიო პრაქტიკის მიხედვით, რელიგიური ორგანიზაციები არა მხოლოდ რწმენაზე ზრუნავდნენ, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებსაც წარმოადგენდნენ. ვერც ამ ტენდენციას გადაუხვია სომხეთმა. საეკლესიო მოღვაწეები იყვნენ სომხებს შორის წერა-კითხვის გამავრცელებლები, კლიოს მოყვარულები და მსახურები. მათ ვეალებოდათ ეთნოსისათვის შემოენახათ წარსულის დიდების სურათები და მათზე აღეზარდათ ახალი თაობები. თავად სომეხი მკვლევარები ამით ხსნიან წინაპარ-ისტორიკოსთა გადაჭარბებულ პატრიოტიზმს თუ ნაციონალიზმს.¹

ობიექტურმა აუცილებლობამ განსაზღვრა რელიგიური სისტემის წარმმართველი როლი სომეხი ეთნოსის ცხოვრებაში. ამ დიდ საქმეს, თავისი ბედის ირონია ახლდა.

აღნიშნული იყო, რომ ტიგრან დიდი ზოროასტრიზმის კონკრეტული მიმდინარეობის ერთგული იყო. იგი ასევე ერთგულად ცდილობდა ირ-გვლივ ამ მიმდინარეობის მიმდევრები შემოეკრიბა და გაემრავლებინა. იგი ყველგან მფარველობდა თანამოაზრეებს.

1. ერთხელ უკვე ითქვა, რომ პატრიოტიზმი შესანიშნავი თვისებაა ადამიანისა. გადაჭარბებული, ზღაპრულობის დონემდე დამდაბლებელი კი ხშირად ეთნოსისათვის უხერხულობის შემქნელია და უკუ პროცესების მახიმებელი.

გავიდა გრძელი ჟამი. საუკუნეების შემდეგ სომეხი ეთნოსი ასევე მტკიცედ დაადგა ქრისტიანული მსოფლმხედველობის გზას. სპარსელთა და რომაელთა განუწყვეტელი ბრძოლების დროს, უკვე ზოროასტრიზმს აძალებდნენ სომხებს. ზოროასტრიზმი კი, ისედაც მჭიდრო ურთიერთობის პირობებში. გასპარსელებას შეუწყობდა ხელს. ეთნოსს ასიმილაციის დაჩქარება ემუქრებოდა. მეორე მხრივ, არც ქრისტიანობა იყო ბოლომდე მისაღები. ჯერ ერთი, ნაწილი ეთნოსისა ძველ რელიგიას, ადათ-წესებს ერთგულობდა. მეორეც, მღვდელმთავრების ბერძნული ენა ფართო ფენებისათვის გაუგებარი და უცხო რჩებოდა. უმეფოდ დარჩენილ ეთნოსს, ენით და ქცევით მისთვის ახლობელი, გასაგები წინამძღოლი სჭირდებოდა. ხმლიანი თუ ანაფორიანი, უკვე მეორეხარისხოვანი საკითხი იყო.

თავის მხრივ, ორივე მტაცებელ-მოდალადე დაინტერესებული იყო სომეხთა შორის ზეგავლენის ის მეთოდები და ფორმები წაეხალისებინა, რაც მეორეს დაასუსტებდა.

ობიექტურად შექმნილი ვითარების თავისებურებამ განაპირობა, რომ სომხეთში პირველი რიგის საკითხი იყო ეთნოსის დამრანძმველი და წარმმართველი ცენტრის ჩამოყალიბება. მეფის ინსტიტუტს სპარსეთიც ებრძოდა და რომიც. რელიგიურ ინსტიტუტს ერთიც მხარს უჭერდა და მეორეც. ოღონდ საკუთარ სამსახურში ჩაეყენებინა. ამან, საბოლოო ანგარიშით, გამოიწვია უმეფობა საუკუნეების განმავლობაში და ეკლესიის განსაკუთრებული ეთნოსის ცხოვრებაში.

ქრისტიანული ეკლესიის რადიკალურმა მტერმა, ზოროასტრიზმის მიმდევარმა, სპარსეთის ხელისუფლებამ, ბრძნული გადაწყვეტილება მიიღო, როცა სომხურ ეკლესიას დევნა კი არ დაუწყო, არამედ მფარველობის კალთა გადააფარა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ქვეყანაში სომხური ადმინისტრაციის შექმნა ზედმეტი ხდებოდა. ეკლესიამ იკისრა საერო-საჯარო ხელისუფლების ფუნქციები. ის განაგებდა ქვეყნის შინაგან განვითარებას და პასუხს აგებდა საგარეო ურთიერთობებზე. სომხეთში, ქრისტიანული ეკლესია წარმოადგენდა სპარსეთის ინტერესების დამცველ-გამტარებელს. მიუხედავად იმისა, რომ რომის იმპერიაც ქრისტიანული იყო, სპარსეთის ასეთი პოლიტიკა, ქრისტიანულ სომხეთს მეთოდურად ამორებდა მას.

კიდევ ერთი და შეიძლება გადამწყვეტი ფაქტორი. სპარსეთი თავის იმპერიაში ყველა სხვა რელიგიურ მიმდინარეობას ღიად ებრძოდა, გარდა სომხურისა. სომხური ეკლესიის პრივილეგირებული მდგომარეობა, აიძულებდა სხვა დაპყრობილ ეთნოსებს, გადასულიყვნენ სომხური ეკლესიის მრევლში და ამ გზით ბოლოს გასომხებულიყვნენ, სომეხი სამღვდელოება უცხო მრევლს სომხურად ნათლავდა, სომეხად აქცევდა თანდათანობით. ამ საშუალებით მოგებული რჩებოდა სპარსეთი და მასთან სომხური ეკლესია. ეს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული ამ პროცესის ორივე მონაწილეს. ამიტომ იყო, რომ ქტეზიფონში, 614 წ. სპარსულ სასულიეროთა დიდ შეკრებაზე (ყრილობაზე), შაჰმა ყოველგვარი ქრისტიანობა აკრძალა სამეფოში, გარდა სომხურისა.

ვინ დაიანგარიშებს რამდენი უცხოტომელი გასომხდა ამ გზით საუკუნეების განმავლობაში?

ეკლესიის ასეთი მდგომარეობა, სომეხი თუ გასომხებული დაბალი ფენების მდგომარეობას, შელავათს არ აძლევდა. ქვეყანა პრაქტიკულად სპარსული იმპერიის ერთ პროვინციას წარმოადგენდა. სანამ პოზიციებს გაიმყარებდა, შაჰის ადმინისტრაცია გარკვეული შეხლდევებით მოქმედებდა. ცნობილია, რომ საწყის ეტაპზე სომხებს მხოლოდ გადასახადების გადახდა და ჯვართ სპარსელთა ომებში მონაწილეობა უწევდათ. სომხმა დიდებულებმა, სპარსეთის ერთგულების ფასად მამულები და ადმინისტრაციული თანამდებობები შეინარჩუნეს. სპარსელებს თავისი მოხელეები არ დაუნიშნავთ. მაგრამ ეს იყო დასაწყისში. ჟამთა ამწერლები აღნიშნავენ, რომ საგარეო მდგომარეობის გამყარების კვლობაზე, სომხებისადმი დამოკიდებულება შეიცვალა. მართვის წამყვან თანამდებობებზე უკვე სპარსი მოხელეების დანიშვნა დაიწყო.

სპარსელებმა დამპყრობთა ჩვეულ მეთოდს მიმართეს. არის ცნობა, რომ 447 წ. დაიწყო ხალხის აღწერა, გადამხდელთა რაოდენობის დადგენისა და გადასახადების აკრეფის მოწესრიგების მიზნით. დაბეგრეს არა მხოლოდ გლეხები (შინაკანები), ვაჭრები თუ ხელოსნები. ეს პროცესი სასულიერო პირებსა და მსხვილ მიწათმფლობელებსაც (ნახარარებს) შეეხოთ. მოსახლეობის საყოველთაო უკმაყოფილება მწიფდებოდა.

ასეთივე მძიმე მდგომარეობა იყო მეზობელ ალბანეთსა და იბე-

რიაში. ასეთი ვითარება, ჩაგრულ ეთნოსებს, გაერთიანებისა და საერთო ძალით ბრძოლისაკენ უბიძგებდა.

სომხეთის ისტორია ფართოდ აშუქებს ეთნოსის ბრძოლას თავისუფლებისათვის. სხვა კავკასიელ ეთნოსებთან ერთად თუ ცალკე, სომხობას დამოუკიდებლობისათვის პერმანენტული ბრძოლა ჰქონდა. 450 წლიდან მოყოლებული მათი ისტორია სახალხო აჯანყების მომზადებისა თუ მიმდინარეობის ისტორიაა. იყო გამარჯვებები და დამარცხება, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში ბედთან შერიგება. ბრძოლამ შედეგი გამოიღო. სპარსეთის მმართველები იძულებულნი გახდნენ სომეხთა რელიგიური დევნა მფარველობით შეეცვალათ და არისტოკრატიისათვის პრივილეგიები შეენარჩუნებინათ.

სომხების ნაწილობრივ წარმატებას, სპარსეთსა და აღმოსავლეთ რომის იმპერიას (ბიზანტიას) შორის ძალთა თანაფარდობის სწორი გაგება და შესაბამისი ორიენტირება უწყობდა ხელს. 591 წ. მტაცებლებს შორის მოხდა ქვეყნის ხელახალი გადანაწილება. პირველი გაყოფის დროს სომხეთის ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი სპარსეთს ერგო. მეორე გაყოფის დროს ბიზანტიამ იმპლავრა.

ჯერ რომის იმპერიის, შემდეგ კი მისი მემკვიდრე ბიზანტიის იმპერიის „კუთვნილი“ სომხეთი დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, როგორც ტერიტორიული სიდიდის, ასევე პოლიტიკური სტატუსის მიხედვითაც. იმის მიხედვით, თუ როგორი იყო ძალთა თანაფარდობა სპარსეთთან. ბიზანტია აძლიერებდა თავის ბატონობას სომხეთის „საკუთარ“ ნაწილში ან მხოლოდ საზღვრების დაცვის ფუნქციას აკისრებდა. მეორე გაყოფის შემდეგ კი, შეეცადა სომხეთის ყოველგვარი დამოუკიდებლობის ატრიბუტი გაეუქმებინა.

გარდამავალი იყო სომხეთის მდგომარეობა, როცა ასპარეზზე ახალი მტაცებელი გამოჩნდა არაბთა ხალიფატის სახით.

ნებისმიერი რელიგიური იდეოლოგია, კრიშნაიზმის გამოკლებით, თავისი ბუნებით ჰუმანურია. ასევეა მუჰამედ მოციქულის მიერ ჩამოყალიბებული (მისთვის ალაჰის მიერ გადმოცემული) მოძღვრება. ხშირად ფორმა შინაარსს სრულად ვერ ასახავს. ჰუმანური მოძღვრება, აგრესიული პოლიტიკის მატარებელთა ხელში აღმოჩნდა. დაიწყო ბრძოლა მსოფლიოს გარდასაქმენლად. VII ს. პირველ ნახევარში

არაბებმა დიდი ტერიტორიები დაიპყრეს. მათ სპარსეთი დაიკავეს და ბიზანტია დაამარცხეს.

ისტორია გვამცნობს, რომ 640 წ. არაბები უკვე სომხეთს მიაღწევენ. პირველი გამოჩენა უფრო მარბეველი ხასიათისა იყო. ასე გაგრძელდა 652 წლამდე. ამ წელს მოხდა შეთანხმება რომლის ძალით სომხეთი შედარებით იოლად გადაურჩა მომხდურებს. შეთანხმების თანახმად. 1. სომხეთი კისრულობდა გადასახადების გადახდას, სამი წლის განვადების შემდეგ. 2. ქვეყნის ციხეებში არაბთა გარნიზონები არ ჩადგებოდნენ. ასე გაგრძელდა საუკუნის ბოლომდე.

698 წ. არაბებმა სასომხეთი და იბერია დაარბიეს. შეღავათიანი ზავის პირობები დაირღვა, სომხებმა აჯანყება მოაწყვეს.

703 წ. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ არაბებმა საოკუპაციო რეჟიმი გაამკაცრეს. ამიერიდან მტკიცედ დაიკავეს ქვეყანა, მას მიუერთეს ალბანეთი და იბერიის დაპყრობილი ნაწილი. ახლად შექმნილი საემიროს ცენტრი ქალაქ დვინში მდებარეობდა. მომდევნო ღონისძიება სტრატეგიულ ქალაქებში გარნიზონის ჩაყენება და რაც არსებითია, ვანის ტბის მიდამოებში მომთაბარე ტომების ჩასახლება იყო. ამავე დროს, გათვალისწინებული იქნა სხვა დამპყრობლების გამოცდილება, რაც ნიშნავდა მსხვილი ფეოდალებისათვის და სამღვდელოებისათვის შეღავათების დაწესებას. ეთნოსი პრაქტიკულად გახლეჩილი იქნა პრივილეგირებულ (ამდენად დამპყრობთა ერთგულ) და ჩაგრულ ნაწილებად.

განსხვავებულ, თუმცა არა ნაკლებ, მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა სასომხეთის ის ნაწილი, რომელიც კვლავ ბიზანტიის იმპერიის მორჩილებაში რჩებოდა.

VIII ს. მეორე ნახევარში ძლიერდება დაპყრობილი ქვეყნების ბრძოლა არაბთა მსოფლიო ბატონობის წინააღმდეგ. იშვიათი გამონაკლისის გარდა ბრძოლის პროცესებს ადგილობრივი დიდებულები უდგანან სათავეში. ამ ბრძოლებში ერთიმეორეს ერწყმის ეროვნული და სოციალური მოტივი.

ქართებმა (იბერებმა) და ეგრებმა (კოლხებმა) საერთო ძალით მოახერხეს არაბთა დამარცხება და ყოფილი ეგროსის სამეფოდან განდევნა. 735 წ. ქართლის ერისმთავარ სტეფანოზის ვაჟებმა, მირიმ და არჩილმა ეგრისის პატრიკოს ლეონ I შეთანხმებით, შეძლეს არა-

ბებისათვის მნიშვნელოვანი ზარალი მიეყენებინათ და შემდეგ ქვეყანა (თბილისის საამიროს გამოკლებით) მთლიანად გაეთავისუფლებინათ.

სასომხეთში დიდი სახალხო აჯანყება არაბთა წინააღმდეგ 747 წ. დაიწყო. არაბებმა შეძლეს აჯანყებულებში განხეთქილების შეტანა და ბაგრატუნების ძლიერი საგვარეულოს მიმხრობა. მოძრაობას გრიგოლ მამიკონიანი მეთაურობდა. აჯანყებულთა ცენტრი იყო ქ. ერზერუმის (ყოფილი კარუ ქალაქი, კარინის) მიდამოები. ისტორია გვაუწყებს, რომ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ხშირად სოციალურ ბრძოლას ერწყმოდა. 750 წ. აჯანყება სასტიკად იქნა ჩახშობილი. 762 წ. აჯანყებამ ახალი ძალით იფეთქა. ამ შემთხვევაში ქვეყნის მეთაური უკვე სააკ ბაგრატუნია. მასობრივ აჯანყებებში აშკარა თუ ფარული მონაწილეობის გზით ბაგრატუნთა გვარი ახერხებს, მოქიშპე გვარების დასუსტებას და ქვეყნის მართვის სადავეების აღებას. გადმოგვცემენ, რომ ბაგრატუნებმა შეძლეს ქვეყნის დიდი ნაწილის უშუალო დამორჩილება. უმეფობის ხანაში, ეს მომავალ მეფობაზე პრეტენზიის განცხადების ტოლფასია და ქვეყნის დამოუკიდებლობისაკენ გადადგმული ნაბიჯი.

IX ს. მეორე ნახევარში იწყება არაბთა ხალიფატის დაშლის პროცესი. ცალკეული საემიროები, ცენტრს მოწყვეტილები ფორმალურად ხალიფს ემორჩილებიან, ფაქტიურად კი დამოუკიდებელ პოლიტიკას აწარმოებენ. საემიროების ავტონომიის ზრდა, ცენტრის გავლენის შესუსტების ტოლფასია. ამას დაჰყვებილი ეთნოსები გრძნობენ და ცდილობენ ცალკეული აჯანყებები ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში გადაზარდონ. ეს თავის მხრივ ადრე განდგომილი თუ ნეიტრალიტეტის მქონე ელემენტების ჩართვას იწვევს.

სომხეთი ამ საერთო კანონზომიერებას ვერ აცდა. ნახარარები (ფეოდალები) სულ უფრო ინტენსიურად მონაწილეობენ მზარდ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ბრძოლა უკვე ბაგრატუნების ხელმძღვანელობით მიმდინარეობს. სომხეთის ისტორიაში აღიარებულ ფაქტადაა მიჩნეული, რომ როდესაც, 875 წ. კათოლიკოსმა ზაქარიაშმ შეკრიბა ნახარარები და დამოუკიდებლობის ბრძოლისაკენ მიუწოდა, უდავო ხელმძღვანელად აშოტ ბაგრატუნი ჰყავდა მხედველობაში.

მოძრაობა იმდენად ორგანიზებული იყო, რომ ხალიფატმა დროე-

ბით დათმობა ამჯობინა და 885 წ. აშოტ ბაგრატიუნი სომხეთის მეფედ აღიარა.

უცნაური „დამთხვევა“ მოხდა. როდესაც დამპყრობლებმა იგრძნეს სომხეთის დასუსტება, რომისა და სპარსეთის იმპერიებმა მიყოლებით გააუქმეს მეფობა. ახლა, არაბთა იმპერიის მხრივ სომხეთში მეფის ხელისუფლების ცნობას, მოჰყვა ბიზანტიის იმპერიის მხრივ ცნობა. იმპერატორ ბასილ I, აშოტ ბაგრატიუნს სამეფო გვირგვინი გამოუგზავნა და აღიარა სრულიად სასომხეთის მეფედ. მართალია მთელი ქვეყანა ჯერ კიდევ საჭიროებდა გაერთიანებასა და ძირეულ გარდაქმნებს, მაგრამ მთავარი, პოლიტიკური აღიარება, უკვე მიღწეული იყო.

მეფობა ცუდი აუცილებლობაა

უცნაურია ბედის ტრიალი. გაუგებარია ადამიანის უცნაურობა. ერთი ასეთია, ლტოლვა უცნაურობისაკენ.

სხვა რა უნდა ეწოდოს მოკვდავის მიერ თავის წარმოდგენას ღმერთის შვილად ან ღმერთად? ძველი პერიოდის ისტორია არა ცნობს მეფეს ან გმირს, რომელიც ღმერთი თუ არა ღმერთის შვილი მაინც არ იქნებოდა. და ეს გრძელდებოდა მუდმივად.

ბაგრატიუნ, ბაგრატიდ, ბაგრატიონები რატომ არ გახდებოდნენ ამ ტრადიციის მიმდევრები? შესაბამისად გაჩნდა ვერსიები მათი წამომავლობის შესახებ. მთავარი იყო ხაზი გასმოდა მათ გამორჩეულობას.

სინამდვილე როგორ შეიძლება შეჯერდეს?

აღიარებულა, რომ მათი საგვარეულო სპერის მიდამოებს უკავშირდება. ეს ტერიტორია ოდითგან თუბალების საცხოვრებელი იყო. ძვ. წ. ა. XII ს. იწყება თუბალების შევიწროება მემეხების მიერ. იყო ნათქვამი, რომ მემეხები (მუშქები) წარმატებით ავიწროებენ თუბალებს და ეს ხდება არა მხოლოდ მცირე აზიის სამხრეთ აღმოსავლეთით, არამედ ჩრდილო-აღმოსავლეთითაც. მესხების (მუშქების) ნაწილი იკავებს სპერ-ოლთის-თორთომის მიდამოებს, ნაწილი გადადის ეგრისის მხარეში. აჭარის მხარეს ლაზები ითავისებენ და ბოლოს დამოუკიდებელ სამეფოსაც ჰქმნიან.

მძლავრობის პერიოდში სომხებმა შეძლეს მესხების ტერიტორიის ნაწილის დაუფლება. შესაბამისად, იქ გაბატონებულ ბაგრატიდების

საგვარეულოსთან დაკავშირება. საბოლოო ანგარიშით სახლეულობა გაიყო სომხურ და იბერიულ ნაწილებად. არსებობის მანძილზე, გასომხებული და გაქრისტიანებული ნაწილები, ინარჩუნებდნენ ნათესაობის გრძნობას. ამავე დროს, ცდილობდნენ რა უპირატესობის მოპოვებას, გამარჯვების შემთხვევაში, მეორე მხარეს კი არ იპყრობდნენ და აყმევებდნენ, არამედ იერთებდნენ. არ არსებობს გამოთქმა სომხეთის დაპყრობა ან პირიქით იბერიის ან საქართველოს დაპყრობა.

სომხეთში მეფობის ინსტიტუტის აღორძინება, სახლეულობის გასომხებულ ნაწილთან, ბაგრატუნებთანაა დაკავშირებული.

ითქვა, რომ აშოტ ბაგრატუნმა მეფის ტიგული 885 წ. მიიღო და ხუთი წელი იმეფა. ამ ხნის მანძილზე სამეფოში იყო მშვიდობა და დამოუკიდებლობის განმტკიცება. არც არაბები და არც ბიზანტიელები სამეფოს საშინაო საქმეებში არ ერეოდნენ. მეფის მთავარი მიზანი ნახარარების (ფეოდალების) შინაგანი წინააღმდეგობის გადალახვა და ერთიანობის შენარჩუნება იყო.

მიზნის მიღწევა გართულდა მისი ვაჟის სმბატ I (890-914 წწ.) დროს. სმბატ მეფეს ცნობილი არცრუნების გვარეულობა დაუპირისპირდა და ამირა იუსუფის დახმარებით სასურველსაც მიაღწია. 908 წ. არაბებმა მეფედ გაგიკ არცრუნი გამოაცხადეს, ხოლო სმბატი მალე სიკვდილით დასაჯეს. დროებითი გამოდგა გაგიკის ზეობა. უკე 914 წ. სმბატის ვაჟი აშოტ II ხდება მეფე. მის სახელთანაა დაკავისრებული არაბების ქვეყნიდან გაძევება. აშოტ II არაბებისაგან სამეფო გაათავისუფლა და ბიზანტიასთან კავშირები განამტკიცა. ისტორია გვამცნობს, რომ აშოტ II, 928წ. ძმამ აბასმა შეცვალა. მისი და მომდევნო, აშოტ III (953-974წწ) მეფობის დროს სომხეთი წარმატებით ვითარდება, იზრდება მისი სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალი. ამ პერიოდში ქ. ანი დედაქალაქად იქნა დამკვიდრებული. ბაგრატუნთა ხელისუფლება სასომხეთის ყველა კუთხემ აღიარა. აშოტ III ყოველთა სომეხთა მეფე ხდება.

ნათქვამი არ ნიშნავს ქვეყანაში ყველა ერთეულის საბოლოო შეკავშირებას. ფეოდალურმა წყობილებამ, პირიქით, დეცენტრალიზაციის ტენდენცია იცის. ფეოდალური სომხეთი ამ საერთო კანონზომიერებასაც ვერ აცდა. შეიქმნა წვრილი ფეოდალური სამეფოები, რომლებიც

სინამდვილეში მსხვილ ფეოდალთა სამფლობელოებს წარმოადგენდნენ. ამ გზით მრავალი სომხური სამეფო დაარსდა: ანი-შირაქის, ვანინდის, ვასპურაკანის, ლორის, სიუნიქის. მათ არ ჩამოუვარდებოდა ხაჩენისა და ტარონის სანახაროები.

ერთი ეთნოსის წვრილ სამეფოებს შორისაც არ იყო თანხმობა. დროებითი შეკავშირება, პირველობისათვის ჭიდილი. ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა. ანი-შირაქის სამეფო მაინც გამოირჩეოდა თავისი სიძლიერით. იგი მეზობელ მხარეებს იმორჩილებდა და ქართულ (უკვე ქართულ) სამთავროთა საქმეებში ჩარევასაც ლამობდა. ცნობილია მეფე გაგიკ I (989-1020 წწ.) აქტიური დაინტერესება ქართლის და აფხაზეთის სამეფოების ურთიერთობის საკითხებით. მისი აქტიური ცდა, ქართლის მეფეები „დაეცვა აგრესორი“ აფხაზებისაგან გარკვეულ წილად მართლდებოდა ბაგრატიუნებისა და ბაგრატიონების ბიძაშვილობით. უფრო მეტი, ახლობლობა იმდენად ხელშესახები იყო, რომ გაერთიანებული აფხაზეთის (საქართველოს) სამეფომ სომხეთი კი არ დაიპყრო, არამედ შეიერთა, როგორც საკუთარი მამულის ნაწილი. ასევე, შემორჩენილია დოკუმენტი, რომელსაც თამარ მეფე ხელს ბაგრატიუნების გვარით აწერს.

კიდევ ერთი მომენტი. ცდებიან ის სომეხი მკვლევარები, რომლებიც კრიტიკულად უყურებენ მოვსეს ხორენაცის ნათქვამს იმის შესახებ, რომ ბაგრატიუნები ჰაიკის (ჰაოსის – ქართულად) შთამომავლებია. იყო მსჯელობა, რომ თარგამოსის (თორგომის – სომხურად) ვაჟებს შორის თუბალთა მიწა-წყალის გაყოფის შემდეგ, მდ. არაქსის სამხრეთი მხარე ჰაოსს შეხვდა. შესაბამისად, სპერის მიდამოებში ძვ.წ.ა. III ათასწლეულში თუბალები სახლობდნენ. მათგან წარმომდგარი გვარეულობა კი შეიძლება ჰაოსს დაუკავშირონ.

ამ საგვარეულოს მეორე ნაწილი ბაგრატიონებად იწოდებიან. იბერიაში (ქართლში) ისინი VI ს. წინაურდებიან ერისმთავრის წოდებით. სპერის მიდამოები იბერიის სამეფოში ძვ. წ. ა. IVს. ჩანს, მაგრამ II ს. შეიძლება უკვე ტიგრან II იმპერიის გავლენის სფეროში შედიოდა. საფიქრალბა რომ საგვარეულოს გაყოფაც იმ პერიოდში მოხდებოდა.¹

1. ბაგრატიონების და ბაგრატიუნების ურთიერთმიმართების საკითხი საბოლოოდ დაზუსტებული არაა. ამ შემთხვევაში მას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. მეზობელ ეთნოსებს შორის გვარების დამთხვევა, გაყოფა, გადაკეთება არ გამოირიცხება.

გუარამ (575-590 წწ.) კურაპალატია პირველი ერისმთავარი ქართლში (იბერიაში). მის ვაჟს სტეფანოსს (591-619წწ.) ბიზანტიელებმა სპერი წაართვეს. მისი ძეა გუარამ II (619-678წწ.) შემდეგ ვარაზბაკური (679-705წწ.). მას მოსდევს ნერსე (705-742წწ.). ნერსეს ცვლის ადარნასე (742-779წწ.). ბოლოს, ერისმთავრებში გამორჩეული აშოტ კურაპალატი (787-826წწ.)

აშოტ კურაპალატის შემდეგ ბაგრატიონების სახლეულობა იყოფა. ტაოს მფლობელი ბაგრატიონები და არტანუჯის დამკვიდრებული ბაგრატიონები.

აშოტ კურაპალატის ჩამომავლებმა დაიმკვიდრეს მეფობა ქართველთა შორის. ადარნასე II 888 წ. მეფის ტიტულით იწოდება. იბერიაში (ქართლში) მეფობა VI ს. ოცდაათიან წლებში გაუქმებული იყო სპარსელების მიერ.

უმეფობის პერიოდში ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებას ერისმთავარი უძღვებოდა. მათთანაა დაკავშირებული ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ და პარალელურად საზართა (დასავლეთის თურქთა) ხაკანთან (კაგანატთან) ურთიერთობა.

ამავე პერიოდში ხდება დიდი ცვლილებები ეგროსის წილ მიწა-წყალზე. უკვე ითქვა, რომ 735 წ. ქართლის ერისმთავრის სტეფანოს II ვაჟების მირის და არჩილის ერთი მხრივ და აფხაზეთის პატრიკოს ლეონის ერთობლივი მოქმედებით არაბები ეგროსის მხარედან განდევნეს და იქ 788 წ. აფხაზეთის სამეფო შეიქმნა. პატრიკოსმა ლეონ II თავი აფხაზთა მეფედ გამოაცხადა 788 წ. (შეიძლება 786წ).¹

ერთი მცირე მოსაზრება. ეგროსის მხარეში უძველეს დროში მეშეხები სახლობდნენ. ძვ. წ. ა. III ათასწლეულში აქ უკვე თუბალებია. ეს არ გამორიცხავდა მეშეხთა რაღაცა ნაწილის დარჩენასა და შერეული მოსახლეობის გაჩენას.

თუბალ ეგროსელთა შორის პირველი რღვევა-გამოყოფა უკავშირდება სვანების (სანიგების) ცალკე ენობრივ ჯგუფის შექმნას. ეგროსული ენა იყოფა სვანურად და ეგროსულად (უკვე ეგროსულად). ძვ. წ. ა. VIII ს. მათ მხარეს კიმერიელებმა გადაუარეს, მაგრამ ენო-

1. აფხაზეთის სამეფოს შესახებ ფართოდაა ნათქვამი ავტორის ნაშრომში „კავკასიონთა ეთნოგენეზი“ და განმეორება საკითხს ბევრს ვერაფერს შემატებს.

ბრიგ-ეთნიკური ცვლილება მათ არ გამოუწვევიათ. ასეთი ცვლილება არც კერკეტების¹ კავკონური (კავკასოსის) მოდემის ჩასახლებას მოჰყოლია, უკვე არც სვანთა და არც ეგრისელთა შორის. ცვლილება დაკავშირებულია მეშხთა ლაზური ტომის შესვლასთან ეგრისელთა არეალში. მძლავრობის დროს ლაზებმა თავისი გავლენა გაავრცელეს და დასახლებები შექმნეს. VII ს. სამოციან წლებში, მეფობის გაუქმების კვალობაზე, უცხოელთა გავლენამ იმატა. ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასალის დროს ეგრისი გაიყო იბერიის კუთვნილ და ბიზანტიის კუთვნილ ნაწილებად. საზღვარი გადიოდა მდ. კელასურზე, ე.წ. კორახის ცნობილი კედლის გასწვრივ. ეგროსელები გაყოფილნი აღმოჩნდნენ ორ სამეფოს შორის. დროთა ვითარებაში გარკვეული გაუცხოება ნაწილებს შორის გარდაუვალი იყო. როცა არაბებმა ეს მხარე დაიკავეს, ზღუდე მოიშალა. ამას მოჰყვა სამხრეთ ეგრისის პატრიკიოსის (ერისმთავრის) გადასვლა ჩრდილოეთ ეგრისში, იქ დამკვიდრება და ამდენად ეგრისის ერთიანობის აღდგენა. რამდენადაც ეგრისის ჩრდილოეთს, ბიზანტიის გავლენით, აფხაზეთი ეწოდებოდა, გაერთიანებულ ეგრისსაც აფხაზეთი ეწოდა მეფესაც აფხაზეთის მეფე.² დროთა მანძილზე დამკვიდრდა ეგრისელთა ახალი სახელი აფხაზი და აფხაზეთი. ასეთად კი მოიაზრებოდა ლიხის მთის დასავლეთი მხარე ზღვამდე და ჩრდილოეთით მდინარემდე მცირე ხაზარეთისა (მდ. ყუბანი). როდესაც აფხაზეთის მეფე კონსტანტინემ და განსაკუთრებით გიორგი II ქართლი (თბილისის სამხროს გამოკლებით) დაიკავა და ჰერეთს უწია, სამეფოს სახელმა ამ მხარეზეც იწყო გავრცელება. ეს არ ვრცელდებოდა ტაო-კლარჯეთზე, სამცხე-ჯავახეთზე, სადაც ბაგრატიონები მეფობდნენ. აფხაზეთის სამეფომ დაიკავა მტკვრის მარცხენა მხარის ქართლი, ცენტრით უფლისციხეში და იქ ქართლის ერისთავი დასვა.

ენა? კითხვა ლოგიკურია. თუ ეგროსელები თუბალები იყვნენ, თუნდაც მეშხური (ლაზური) შერეოდა, ენა მაინც გასაგები იყო

1. კერკეტი – გაუტეხელს, შეუპოვარს, უდრეკს ნიშნავს. დღეს ეს სიტყვა ხშირად იცვლება კირკიტი. კირკიტი – ჩაძიებას, ღრმად გაგებას, ჩაძიებას შეესიტყვება.

2. ამ გაერთიანებამდე აფხაზეთი ბერძნებმა (ბიზანტიელებმა) უწოდეს ჩრდილოეთ ნაწილს ეგრისისა. ამიტომ აღნიშნავდა ვახუშტი ბატონიშვილი: ანაკოფიის (ახალი ათონის) ზეით აფხაზეთიაო.

ეგროსელებისათვის. როდესაც ვითარება შეიცვალა და სვანური, ჯერ დილაქქტის, შემდეგ ცალკე ენის სახით ჩამოყალიბდა, ეგროსული გაიყო სვანურად და ეგროსულად. ამ ენაზე მეტყველებდა ყველა ეგროსელი სვანების გარდა. როდესაც ეგროსელების ჯერ ჩრდილოეთ ნაწილს ეწოდათ აფხაზები (ბიზანტიის გავლენით), შემდეგ კი სამხრეთსაც, ნიშნავს, რომ აფხაზთა ენა ეგროსული იყო. აფხაზეთის გავლენის გავრცელების კვალობაზე, აფხაზური (ეგროსული) ენაც ვრცელდებოდა. ამდენად, აფხაზთა სამეფოში სამეტყველო ენა ეგროსული გახდა აფხაზურის სახელით.¹

ასე გრძელდებოდა Xს. დასასრულამდე. საუკუნის მეორე ნახევარი თუბალ-ქართველისათვის და თუბალ აფხაზებისათვის ისე წარიმართა, რომ მათი სამეფოების გაერთიანება გარდაუვალ აუცილებლობად იქცა.

მეფე გიორგი II მტკიცედ ფლობდა მთელ აფხაზეთს, ლიხის მთიდან ზღვამდე და მდ. ყუბანამდე (მდ. კაფა, მდ. მცირე ხაზახეთისა). მას აგრეთვე ეკუთვნოდა მდ. მტკვირს მარცხენა მხარის ქართლი, დვალეთის ჩათვლით. აქ მთავარი იყო მისი ქალიშვილი გურანდუხტი და სიძე გურგენი. გურგენი ამავე დროს იყო ქართველთა მეფე ბაგრატიის (რეგუენის) ძე და ცალკე მეორე ქართული მხარის მეფე. ამას გარდა იყო კიდევ ორივე ტაოს მეფე დავით დიდი.

მოხდა ისე, რომ აფხაზეთის მეფის ქალიშვილი ფლობდა ქართლის ერთ ნაწილს, მეორეს ფლობდა მისი მეუღლე გურგენ ბაგრატიონი, მესამეს მამამთილი ბაგრატი ბაგრატიონი და მეოთხეს დავით III დიდი, ისიც ბაგრატიონი.

დავით დიდი ითვლებოდა ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი კურაპალატად (გამგებლად) და მას ხელი მიუწვდებოდა არა მხოლოდ საკუთარ მამულზე, ამიერ და იმიერ ტაოზე. დავით III დიდი მეფე იყო და ბევრიც შეიძლო. მან უპატრონა სომხების ქვეყანას. დაიკავა ვანის ტბის მიდამოები და მოღწეული ცნობის თანახმად ტბის სამხრეთ აღმოსავლეთით მიწებზე დაახლოებით 250 ათასი ქართლელი ჩაასახლა. არის ცნობა რომ სომხები მას საკუთარ მფარველად და იმედად მიიჩნევდნენ. ყველაფერი კარგად იყო, გარდა მემკვიდრეობისა.

1. ეგროსული ანუ აფხაზური იყო რა სხვა თუბალური ენების მონათესავე, არ იწვევდა წინააღმდეგობასა და გაუცხოებას მეზობელ ქართის ტომებთან ურთიერთობის დროს.

დავით კურაპალატი დარჩა უშვილო და მემკვიდრის სახით იშვილა და აღზარდა გურგენ მეფისა და გურანდუხტ დედოფლის შვილი ბაგრატი.

უცნაურია ბედის ტრიალი. 975 წ. აფხაზეთის მეფე გახდა უსინათლო თეოდოსი, გურანდუხტის ძმა. ბაგრატს, დავით დიდს, გურგენს, გურანდუხტს და მის ძმას სხვა მემკვიდრე გარდა ბაგრატიც არა ჰყავდათ. ბედისწერამ ინება აფხაზეთის სამეფო ტახტი 978 წ. დაეკავებინა ბაგრატს. მემკვიდრეობის წესით, მას ასევე ერგო სხვა ქართული სამეფოები. რამდენადაც ბაგრატი ჯერ აფხაზეთის მეფე გახდა და შემდეგ შეიერთა ქართთა სამეფოები, მას თანაბრად ეწოდა მეფე აფხაზთა და შემდეგ სხვათა. ისტორიაშიც თანაბარი ძალით დამკვიდრდა სახელწოდება: აფხაზთა ქვეყანა და სამეფო და ქართველთა ქვეყანა და სამეფო (ანუ საქართველო).

ჰაიკის (ჰაოსის) ჩამომავალ ბაგრატუნებს, ქართლოსის ჩამომავალი ბაგრატიონებისაგან განსხვავებით, ბედმა არ გაუღიმა. იყო ნათქვამი მეფე გაგიკ I (989-1020 წწ.) შესახებ. სომხურ სამეფოებს შორის მისი ანი-შირაქის ქვეყანა უდიდესი და უძლიერესი იყო. არავინ იცის რას შეიძლებდნენ სომხები, რომ არა ბედის უკუღმართობა.

ჯერ კიდევ X ს. მეორე ნახევარში ბიზანტიის იმპერია იწყებს ბრძოლას დაკარგული პოზიციების დაბრუნების მიზნით. 966 წ. დაიკავეს ტარონის მხარე, მას მოგვიანებით მიჰყვა ვასპურაკანის სამეფო. XI ს, შუა პერიოდში, ბიზანტიამ უშუალოდ ბაგრატუნების სამფლობელოს დაკავება სცადა. მეფე გაგიკ II (1042-1045 წწ.), მოლაპარაკების აუცილებლობის საბაბით მიიწვიეს იმპერატორთან. იქ სომხების მეფე გაგიკი დააპატიმრეს. მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1045 წ. ბიზანტიამ სასომხეთში მეფობა მოსპო, ქვეყანა კი მტკიცედ დაიმონა.

რელიგიის დროში

არავინ უწყის ეთნოსი არსებობის მანძილზე როდის, რომელ ღმერთს აღიარებდა. რამდენი იყო საგვარეულო, სატომო, საერთო თუ საკუთარი კულტი.

სომეხი ეთნოსი გამონაკლისი ვერ იქნებოდა. მანაც გაიარა საკუთარი თუ დამპყრობთა მიერ თავსმოხვეული ღმერთების წყება. ისტორიულად დადასტურებულია, რომ ქრისტიანობას მოუწია ვაჰაგნის, ანატიის, არამაზდის, ტირას, მითრას საკულტო სალოცავების, მათი მოგვების, ქურუმების წინააღმდეგ ხანგრძლივი ბრძოლა. ვერც იმას იტყვის ვინმე, საბოლოოდ დაძლეულია ეთნოსში არაქრისტიანული რწმენა, ადათ-წესები თუ არა.

ქრისტიანობაც კი, რომელიც ტანჯვით იქნა მოპოვებული, სხვადასხვა ეთნოსს, სხვადასხვანაირად ესმის. ამასთან, თვითეული მათგანი დარწმუნებულია, რომ მან შეითვისა ჭეშმარიტი ქრისტიანობა.

საკითხი მხოლოდ რწმენასთან, სულიერებასთან არაა კავშირში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, არ ექნებოდათ დავა, ვინ ადრე აღიარა ქრისტიანობა, ვინ გვიან, ვის სწამს ჭეშმარიტი, ვინ გადაუხვია ჭეშმარიტებას და ა.შ. ეს ყველაფერი პოლიტიკაა, ბრძოლაა შინაგანი მეობისათვის და უკეთესი არსებობისათვის მზის ქვეშეთში.

უყვართ თანამედროვე ქურუმებს (ღვთისმსახურებს) იმის მტკიცება, რომ მხოლოდ მრევლის სულიერებისთვის იღწვიან. დასაჯერებელია?

აფხაზ-ქართველებმა (კოლხ-სასპერებმა, როგორც ჰეროდოტე იტყვოდა) 1103 წ. მოიწვიეს სპეციალური საეკლესიო კრება, რათა მოეხდინათ შინაგანი რეორგანიზება, რადგან არ იყო სიბილწე-ბოროტება, რასაც საეკლესიო პირები არა სჩადიოდნენ. რა, სხვა ეთნოსები დაზღვეული იყვნენ ამგვარი „წმინდანებისაგან“?

რელიგიური მსახურები თავიდანვე ყალიბდებიან, როგორც კარგად ორგანიზებული ძალა და მოქნილი პოლიტიკის წყალობით აღწევენ გაბატონებულ მდგომარეობას. დღევანდელი ტერმინოლოგიით, ქმნიან პარტიას, რომლსაც აქვს ყოვლისმომცველი იდეოლოგია და შესაბამისი დამთრგუნველი სისტემა. დიდი ხანია წარსულს ჩაბარდა ადრინდელი ქრისტიანული მოძრაობა, რომელიც სამართლიანობის, თანასწორობის, მოყვასისადმი თანაგრძნობის პრინციპებს მისდევდა.

ყოველ ეთნოსს თავისი რელიგიური წარმოდგენები აქვს, ყოველი ეთნოსის რელიგიურ ორგანიზაციას თავისი ისტორიული დამსახურება. ამ მხრივ სომხური სამოციქულო ეკლესია გამორჩეულია. უმეფობის ხანაში იგი ასრულებდა ეთნოსის მარგანიზებელ და წარმართველ ფუნქციას.

ითქვა, რომ ბიზანტიამ სასომხეთში 1045 წ. გააუქმა მეფობა. უკვე მეორედ დარჩა ეთნოსი უმეფოდ. მეორედ დაეკისრა ეკლესიას ეროვნული მედროშის ფუნქცია. მეორედ, უდრტვინველად იკისრა სამღვდელთა ეთნოსის წინამძღოლობა. საეკლესიო სისტემა ამ პერიოდისათვის გამოცდილი და გაწმენდილი იყო. უკან დარჩა ბრძოლა ძალაუფლებისათვის, ეკონომიკური პრივილეგიისათვის, იდეური სიწმინდისათვის. არა და ე.წ. პავლიკიანთა მოძრაობა მთელი VII-IX სს. მანძილზე არყევდა ეკლესიურ წეს-წყობილებას. ესაც კანონზომიერი მოვლენა იყო.

ქვეყნის ფეოდალიზაციამ სოციალურ ფენათა (კლასების), დისბალანსი გამოიწვია და დაარღვია. გარდა იმისა რომ მსხვილ ნახარართა (ფოდალთა) საკუთრებაში სავარგული მიწების დიდი ოდენობა დაგროვდა, უფრო მსხვილ მიწათმფლობელად გადაიქცა ეკლესია. გლეხობის მდგომარეობა კრიტიკულად არასტაბილური გახდა. მოსახლეობაში სოციალური უკმაყოფილება საეკლესიო მიწათმფლობელობასაც ეხებოდა. ხშირ შემთხვევაში სოციალური საკითხები რელიგიურ ფორმას ღებულობდა, რაც თავის მხრივ, საეკლესიო მამების აზრით ერეტიკულ მოძრაობაში გადადიოდა. VII ს. იწყება პავლიკიანთა მოძღვრების გავრცელება, რაც რელიგიურ წინააღმდეგობას ამწვავებს. პავლიკიანები არ სცნობდნენ არსებული საეკლესიო წესების სამართლიანობას, უარყოფდნენ საიქიოს არსებობას და რელიგიური მსახურების წინააღმდეგ ბრძოლას აწარმოებდნენ. საქმე იქამდე მივიდა რომ 719 წ. დვინში მოწვეული იქნა საეკლესიო კრება პავლიკიანთა მოძრაობის დაგმობის მიზნით.

ამრიგად მეფობის მეორედ გაუქმების დროისათვის სომხეთის ეკლესიას გადატანილი ჰქონდა ბრძოლა შინაგანი უთანხმოების დაძლევისა და ეთნოსის ლიდერობის მოპოვებისათვის.

ამბობენ ქურდის ქურდი ცხონებულიაო. არ დაიჯეროთ, ორივე

ქურდია. 1045 წ. ბიზანტია სასომხეთს დაეუფლა როგორც ყაჩაღი და მიიტაცა-მოიპარა რაც კი შეძლო. ვერ მოასწრო მსხვერპლმა იარების მოშუშება და მძარცველებმა მიტაცებულის შერგება, რომ 1048 წ. ამ მიდამოებში თურქები გამოჩნდნენ. ითარეშეს, ძარცვეს, გაძარცულით და ნადავლით გაბრუნდნენ. ვაი, რომ დროებით. მეორე წელს, მეორედ დაეცნენ გაჩანაგებულ ქვეყანას. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მძარცველებს დავა მოუვიდათ. ვის დარჩებოდა ქვეყანა, ვინ დაიმონებდა ხალხს, ვისი ყმები გახდებოდნენ ცოცხლად დარჩენილები. თურქებმა ბიზანტია დაამარცხეს, მაგრამ ქვეყანას არ თუ ვერ დაეპატრონენ.

იგრძნეს ბიზანტიელებმა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერის გარეშე თურქებს ვერ გაუძლავდებოდნენ და მოინდომეს ბატონობა მოკავშირეობით შეეცვალათ. მოსახლეობას გადასახადები შეუმცირეს, ნახარალებს (ფეოდალებს) ჩამორთმეული მამულები დაუბრუნეს, ქვეყანა ნახევრად ავტონომიურ მდგომარეობაში გადაიყვანეს, შედეგიც მიიღეს.

1054 წ. თურქები კვლავ დაესხნენ თავს სომხებს. ამჯერად ხალხმა წინააღმდეგობა უფრო ორგანიზებულად გაუწია და ქ. ყარსის მიდამოებში საგრძნობი მარცხი აწვინა მომხდრუებს. მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ სომხების ბრძოლას ვანანდის მეფე გაგიკი ხელმძღვანელობდა. ხდება, როცა სულიერ წინამძღოლს, საერო წინამძღოლი სჯობს. სომხებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ დროებით.

1046 წ. თურქებმა უფრო მასშტაბური თავდასხმა განახორციელეს. მათ მოახერხეს თითქმის მთელი სომხეთის დაპყრობა. უკვე არა დალაშქვრა, არამედ დაპყრობა. მოსახლეობა გაწყდა ან მთებში, შეიხიზნა. წინააღმდეგობა მომხდრუებს ვერავინ გაუწია.

სულთანმა ალფ-არსლანმა სასომხეთს ალბანეთი და ქართლი მიაყოლა და მომთაბარე ტომებისათვის დასამკვიდრებელ-დასასახლებელი პირობები შექმნა. გაძლიერებულ სულთანს წინააღმდეგობას მხოლოდ ბიზანტიის იმპერია უწევდა. თურქებმა 1071 წ. ბიზანტიელებიც დაამარცხეს და მტკიცედ გაბატონდნენ. არ იყო ძალა, რომელიც დაპყრობილ ხალხებს თურქობისაგან იხსნიდა. განსაკუთრებით გაუჭირდათ ყოფა ჩაგრულებს მელიქ-შაჰის (1072-1092 წწ.) ზეობისას.

არის რაღაცა კანონზომიერება. როდესაც ესა თუ ის ძალა მი-

აღწევს სასურველს, დაიპყრობს რამდენიც შეუძლია და დაპყრობით ომებს წყვეტს, იწყება შიდა დაპირისპირება უკეთესი წილისათვის. ასე დაემართათ არაბებს, ასე მოუვიდათ თურქებსაც. საუკუნის ბოლოსათვის თუქრქთა სამეფო დაიყო ემირატებად. მაშინვე იწყება ურთიერთ შუღლი და ბრძოლა პირველობათვის. ანის, ყარსის, ხლათის, დვინის ემირატებს შორის.

თურქები ჯერ კიდევ მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. შესაბამისად სჭირდებოდათ დიდი, რაც მთავარია მოსახლეობისაგან თავისუფალი ტერიტორიები ცხვრის ფარებისა და საქონლის ჯოგების გამოსაკვებად ზამთარ-ზაფხულს. ამან მოითხოვა მიწათმოქმედი მოსახლეობის განდევნა. ისედაც, ყოველი შემოსევის დროს მოსახლეობა მცირდებოდა. ახლა უკვე მათ მიზანმიმართულ აყრას და განდევნას მიჰყვეს ხელი. და არ ჩანდა საშველი. თუბალ-მეშეხური წარმომავლობის ეთნოსებისათვის კრიზისული მომენტი დადგა. მრავალრიცხოვანი თურქული ტომები ადგილობრივ მოსახლეობას სრული მოსპობით ან გადაგვარებით ემუქრებოდნენ.

გარეშე მტრებს, სპარსელებს, არაბებს, თურქებს წარმატებაში ხელს ადგილობრივთა შორის არსებული წინააღმდეგობაც უწყობდა. იყო ნათქვამი სომხების წარმომავლობის შესახებ. ძვ.წ.ა. II საუკუნიდან მოყოლებული მათ მთლიანად დაიკავეს ყოფილი ურარტუს (ბიანილის), არმიანა, არიანა, არმენუა-ს სამეფოს ტერიტორიები. შესაბამისად დროთა ვითარებაში მოახდინეს იქ მცხოვრებთა ასიმილაცია. სომეხთა ამ წარმატებას ხელს უწყობდა სპარსეთიც და არაბთა ხალიფატიც. თქმა არ უნდა, ეს სომეხთა სიყვარულით არ მოსდიოდათ. მთავარი იყო ჯერ რომის იმპერიად, შემდეგ აღმოსავლეთ რომის იმპერიად, ბოლოს კი ბიზანტიის იმპერიად წოდებული მძლავრი მოწინააღმდეგის დასუსტება. ამიტომ იყო, რომ ყოველი მოძალადე ცდილობდა სომხური ქრისტიანული ეკლესია, დანარჩენი და პრიველ რიგში ბერძნული ქრისტიანული ეკლესიისათვის დაეპირისპირებინათ.

იყო თქმული, რომ 614 წ. სპარსეთის შაჰმა, სამეფოში ქრისტიანობის ყოველგვარი სახეობა აკრძალა, გარდა სომხურისა. სომხური მონოფიზიტური ქრისტიანობა პრვილეგირებული ხდებოდა დიოფიზიტურ ქრისტიანობასთან შედარებით. შესაბამისად, სპარსების, არაბების ბა-

ტონობის დროს დიოფიზიტური მრწამსის მოსახლეობას შეეძლო თავი გადაერჩინა და ქრისტიანად დარჩენილიყო, თუ სომხური ეკლესიის მრევლი გახდებოდა. ეს ბევრისათვის საუკეთესო გამოსავალი ხდებოდა. სომხური ეკლესია ამ შეღავათით სარგებლობდა, ასომხებდა ირგვლივ მოსახლეობას, ამრავლებდა მრევლს და ძლიერდებოდა. უმეფობის ხანაში, ეს იყო ქვეყნის შენარჩუნების, გაძლიერების, სივრცითი ზრდის საშუალება, სომხური რელიგიური ზრდა-გაძლიერება შესაძლებელი იყო ალბანეთ-იბერიის მიმართულებით. სამხრეთით, სირია-ეგვიპტის მიმართულებით ისედაც მონოფიზიტური ქრისტიანობა იყო. სომხური რელიგიური გავლენის ზრდა ალბანეთ-იბერიის მოსახლეობაში, პრაქტიკულად ნიშნავდა სპარსული გავლენის ზრდას. ამრიგად მოგებულ ირჩებოდა სპარსეთისც და სომხეთიც.

სომხური რელიგიური გავლენის ზრდა, წინააღმდეგობას ხვდებოდა იბერიულ-აფხაზური დიოფიზიტური ეკლესიის მხრივ. ბოლოს სომხურ-იბერიული საეკლესიო დავა უკვე ეთნიკურ წინააღმდეგობაში გადაიზარდა, რაც დამპყრობლებს საქმეს უადვილებდა.

თურქების მიერ სომხეთის, ალბანეთის, იბერიის დაკავება ამ ეთნოსთა გათიშულობამაც განაპირობა. მაგრამ, როცა ყველას ერთად დაადგეს მონობის უღელი, დაიწყო უკუ პროცესი. ეს ეთნოსები უკვე ზოგჯერ შეთანხმებულად ებრძვიან მომხდურს, ზოგჯერ შეერთებული ძალითაც.

ისტორიულად მოხდა ისე, რომ დიდი თურქობის წინააღმდეგ ბრძოლაში აფხაზეთ-ქართლის (ყოფილი იბერიის) გაერთიანებული სამეფო მთავარ ძალად იქცა. მას სათავეში ჩაუდგა ახალგაზრდა, ენერგიული დავით გიორგის ძე ტიტულით: მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა.

ერთი პერიოდი ყველა ამ ნაწილს სამეფოსი ერქვა აფხაზეთი. ცხადია აფხაზთა სამეფოში ყველა აფხაზი ტომისა არ იყო. ყოველ შემთხვევაში, აფხაზები ვერ იქნებოდნენ ქართლელები, კახელები, ჰერები (რანები). აფხაზები ვერ იქნებოდნენ ვერც სვანები. მაგრამ ეგროსის კუთვნილ მხარეში, იქ ჩასახლებული ქართვების, ლაზების, ჭანების გარდა მხოლოდ აფხაზები იყვნენ. ამ შემთხვევაში ერთად განიხილება ადრე კელასურის (კორახის) 60 კილომეტრიანი კედლით გაყოფილი ჩრდილოეთი და სამხრეთი აფხაზეთი. იქ, სვანების გამოყოფის შემდეგ დარჩნენ ეგრისელები. ეგრისელები

მრავალი ტომისაგან შედგებოდნენ, რომელთა ენა ეგრული იყო. ისიც ცხადია, რომ ლეონ პატრიკიოსის და შემდეგ ლეონ მეფის მცდელობით ეგრისელთა შორის აფხაზები დაწინაურდნენ. მათი სახელი ეწოდათ დანარჩენ ეგროსელებსაც. ცხადია აფხაზურ-ეგროსული მოსახლეობა და ენა გავრცელდა სამეფოს ძირითად მოსახლეობაზე.¹

თურქებს, გაერთიანებული აფხაზ-ქართლის (იბერიის) სამეფოს ქართული ნაწილი, ეპყრათ სომხეთ-ალბანეთთან ერთად. რჩებოდა რა აფხაზური ნაწილი თავისუფალი, რჩებოდა წინააღმდეგობის ბაზა.

რამდენადაც გაერთიანებული სამეფოს აფხაზური ნაწილი დაულაშქრავი იყო თურქთაგან, სწორედ იქ გამეფდა 16 წლის დავით ბაგრატიონი, როგორც მეფე აფხაზთა, რომელსაც სამეფოს ქართული (ქართველთა) ნაწილი გასანთავისუფლებელი ჰქონდა.

დროში დაემთხვა ჯვაროსანთა ლაშქრობა აღმოსავლეთში, ბრძოლა თურქეთის იმპერიასთან და ბრძოლები ხელისუფლებისათვის იმპერიის შიგნით. ამან საშუალება მისცა ახალგაზრდა მეფეს, გაეტარებინა სამხედრო, ადმინისტრაციული, საეკლესიო რეფორმები, აღედგინა სამეფოს ერთიანობა და ძლიერება.

საერთაშორისო და ახალმა საშინაო მდგომარეობამ შეაძლებინა დავით მეფეს დაეკავებინა უკვე გათურქებული ალბანეთი და გაენთავისუფლებინა სომხეთი.

მისი გაეთიანებული აფხაზეთ-იბერიის სამეფოში, რომელსაც საქართველო უწოდეს, შევიდა მთლიანად ეგროსის, ქართლოსის, ჰეროსის, ბარდოს-მოვაკანის კუთვნილი მხარეები. მასვე მიემატა კავკასისა და ლეკოსის მხარეთა სამხრეთი ნაწილი.

სომხეთის შესახებ უნდა ითქვას, თარგამოსიანელთა (თარგომის სახლეულის) გაყოფის დროს ჰაოსს (ჰაიკს) ერგო მდ. არაქსის მარჯვენა მხარის მიწები. ჰაოსიანები ძალზე დიდ ტერიტორიას ფლობდნენ. როდესაც ჰაოსიანთა ნაწილს ჯერ მუშქები (მეშეხები) შეერწყნენ და შემდეგ კიმერიელები (გიმრები), ახალი ეთნოსი არმენებისა (სომხებისა), ჰაოსიანთა მცირე მხარეში სახლობდნენ. თანდათანობით მათ

1. აფხაზური (ეგროსული) მოსახლეობა დიდხანს ინარჩუნებდა ერთობას. მონღოლების ბატონობის დროს ლიხის მთის დასავლეთ მხარეს საკუთრივ აფხაზეთად მიიჩნევდნენ, ხოლო გაერთიანებული აფხაზეთ-იბერიის მეფეებს აფხაზებად.

მოახერხეს ჰაოსიან თუბალთა მიწების დაუფლება და ბოლოს მდ. არაქსის მარცხენა მხარის გათავსება. ისტორია მოწმობს, რომ არმენებმა (სომხებმა) ეს მცოცავი ანექიის გზით გააკეთეს. ისტორიას არ ახსოვს დიდი ბრძოლები არმენებსა და იბერებს შორის. იბერიის ბრძოლა I-II საუკუნეებში იყო ბრძოლა სომხეთის (არმენიის) დაუფლებისათვის სპარსელ-რომაელებთან და არა სომხებთან.

სამზრეთიდან დიდ სახელმწიფოთა აგრესია სომხებს აიძულებდა ხსნა ჩრდილოეთ მეზობლებში ეპოვათ. ზიზნების, ლტოლვილების სახით ჩასახლებულები, ახალ ტერიტორიებს ითვისებდნენ და ითავისებდნენ. ამავე დროს უნდა აღინიშნოს, ზიზნები, ლტოლვილები უკვე ადრე გასომხებული სასპერ-იბერები იყვნენ. მათ შეიძლება ახსოვდეთ საკუთარი წარმომავლობა, შეიძლება ენაც არ ჰქონდათ დაკარგული და ეს აადვილებდა, სომხეთის განგრცობას ჩრდილოეთით.

ითქვა, რომ უკანასკნელად, ბიზანტიის იმპერიის მთელი აღმოსავლეთის კურაპალატმა დავით დიდმა, ვანის ტბის მიდამოებში მასობრივად ჩაასახლა იბერიელ-ქართველები. ცხადია ისინიც გასომხებულები აღმოჩნდნენ. ასე ნელ-ნელა სომხებმა უკვე ქართლოს, ჰეროს, ბარდოსის მხარეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი გაითავისეს.

შეიძლება ამიტომაცაა აზრთა სხვადასხვაობა. სომხეთის დიდი ნაწილის დაკავებას დავით აღმაშენებლის მეორე, ზოგი მკვლევარი დაპყრობას უწოდებს, ზოგი მიერთებას, ზოგიც განთავისუფლებას. ყოველ შემთხვევაში, ქართველი მკვლევარები არასოდეს ამბობდნენ სომხეთის დაპყობაზე.

დავით აღმაშენებლის შემდეგ სომხეთი განიხილება ერთიანი აფხაზეთ-იბერიის (საქართველოდ წოდებული) სამეფოს შემადგენლობაში, როგორც არა დაპყრობილი, არამედ დამპყრობთაგან განთავისუფლებული ნაწილი. თარგამოსის სახლეულობის გაყრის დროს თუ ქართლოსს არაქსის მარცხენა მხარე ერგო, შემდეგ ეს მხარე სომხებმა გაითავისეს, რა გასაკვირია, რომ აფხაზ-იბერიის სამეფოს ის თავისად ჩაეთვალა. ისიც ხომ ცნობილია, რომ ბოლოს ვახტანგ გორგასალმა განამწესა ქართველთა და სომეხთა საზღვარი მდ. არაქსზე.¹

1. ისტორიკოსთა ეს მონაცემები თუ სინამდვილეს არ ემყარება, სომეხ მკვლევარებს უნდა აღენიშნათ და გაეკრიტიკებინათ. ამა თუ იმ პოზიციის დასაბუთება განცხადების დონეზე, არამართებულია.

აღმაშენებლის დროიდან სომხეთი მტკიცედ დაუკავშირდა აფხაზეთ-იბერიის სამეფოს და გარკვეული თვალსაზრისით, მას შეიძლება აფხაზეთ-იბერია-სომხეთის სამეფოც ვუწოდოთ. მით უფრო, რომ მეფეები იყვნენ ბაგრატიონები, რომელთაც აფხაზები აფხაზებად თვლიდნენ, იბერები ქართველებად და სომხები სომხებად. გასახსენებელია, რომ სომეხი ბაგრატუნები ისევე იყვნენ სპერის მიდამოებიდან, როგორც აფხაზი და იბერი ბაგრატიონები, რომ სომხები ბაგრატუნი მეფეები თავს აფხაზთა და ქართველთა სამეფოების მმართველი ბაგრატიონების ბიძაშვილებად მიიჩნევდნენ. ცხადია, ყოველივეს გაითვალისწინებით მისაღები ხდება განთავისუფლება, გაერთიანება და არა დაპყრობა. ასეთი ერთობა მონღოლების შემოსევამდე გაგრძელდა.

ქვეყნების გაერთიანება სულაც არ გამოირიცხავდა რელიგიურ გაერთიანებას. სომხური სამღვდელოება თავგამოდებით იცავდა რელიგიურ დამოუკიდებლობას და არც სხვათა გასომხებას აკლებდა ხელს. ვინ დათვლის რამდენი აფხაზ-ქართველი, ომების, გარნიზონების სახით სომხეთის ტერიტორიაზე ყოფნის დროს, გასომხდა და მონოფიზიტური ეკლესიის მრევლს შეემატა. პირუკუ პროცესიც (გაქართველების, გააფხაზების) არ გამოირიცხება, მაგრამ ეს შედარებით იშვიათობას წარმოადგენდა. როგორც წესი, იშვიათად ხდებოდა სომხების და გასომხებულების მოწყვეტა და გაქართველება. მით უფრო, რომ საუკუნეთა მანძილზე სპარსეთი და თურქეთი არაიშვიათად არბევდნენ და აყმევებდნენ საქართველოდ წოდებულ ქვეყანას.

სულაც არაა გასაკვირი, რომ სხვათა მორჩილებაში მყოფი სომეხი მკვლევარები მაინც ცდილობდნენ არა მხოლოდ ყველაფერი სომხური წარმოედგინათ განდიდების სახით, არამედ არა სომხებიც სომხებად ეღიარებინათ. თუ ამ დროს სასურველი პიროვნება, გვარი, სოფელი, მხარე მონოფიზიტობას აღიარებდა, იქ უკვე საეჭვო არაფერი რჩებოდა. ყოველივე სომხობას მიეწერებოდა.

სომეხი მკვლევარების დიდი ნაწილი თავგამოდებით ამტკიცებს, რომ სომხეთი არასოდეს შედიოდა მეზობელი აფხაზურ-იბერიული (ქართული) სამეფოს შემადგენლობაში. მათი აზრით უნდა ვირწმუნოთ, რომ წარმოშობით ქურთი დიდებულები, ქართულ-აფხაზურ კულტურას ნაზიარები და გაქართველებული ზაქარია და ივანე მხარგრძელები,

სინამდვილეში სომეხი ზაქარიდები, სომეხი დიდებულები და ფაქტიურად სომხეთის მეფეები თუ არა, დამოუკიდებელი მმართველები მაინც იყვნენ. აღარაა საუბარი ნახევარ ისტორიკოს ლიტერატორებზე, რომელთაც ზაქარიდები ერთიანი სამეფოს ფაქტობრივ მმართველებად გამოყავთ, რომლებსაც აფხაზ-იბერიელი დიდებულები კი არა, თამარ მეფეც ექვემდებარებოდა (უარესი რომ არ ითქვას). თუ რამეს მიაღწია აფხაზურ-იბერიულმა სამეფომ (საქართველომ), ეს სომეხი „ზახარიდების“ დამსახურებაა. „ზახარიდების“ (და არა მხარგრძელების) გარდა თუ ვინმეს რაიმე ისტორიული დამსახურება მიუძღვის, პირველ რიგში სომეხი ორბელიანები არიან და ა.შ.

ასეთი ლოგიკით, თუ სადმე სომეხმა დააბიჯა, ან სომხურ ეკლესიაში შეაბიჯა, ყველა სომეხია. სამწუხაროა, რომ ასეთი ლოგიკით შედგენილი ისტორიული რუკები, რუსეთის იმპერიის ხელშეწყობით მრავლად გამოიცემოდა ყოფილ საბჭოთა კავშირში. რუსეთი ხელისუფლებას კიდევაც აწვობდა ამ გზით სომხების დაპირისპირება მეზობლებთან. შედეგები ცნობილია.

სომხური რელიგიური სისტემა თავიდანვე იძულებული იყო ეფიქრა ეთნოსის ფიზიკურ გადარჩენაზე, მისი მეობის შენარჩუნებაზე. უმეფობის პირობებში, (არა და უმეფობის პერიოდი ბევრად სჭარბობს მეფობისას), ეკლესიამ საერო ცხოვრების გაძლოდა იტვირთა და პრაქტიკულად, ეთნოსის დაცვა, განვითარების ერთადერთ ხელმძღვანელ ორგანოდ ჩამოყალიბდა. თუ სხვა ქვეყნებში ეკლესიის მისწრაფებებს მეფის ინსტიტუტი ზღუდავდა, სომხეთში ასეთი ბარიერი არ არსებობდა. ამასთან, დამპყრობი ქვეყნის მეფეები მასში მოკავშირეს ხედავდნენ და პრივილეგიებსაც უწესებდნენ. თავის მხრივ, ეკლესია, არ წარმოადგენდა რა საჯარო ხელისუფლებას, ჩვეული გაგებით, ცდილობდა თავისი მეთოდებით გაძლოლოდა საქმეს. ამან განაპირობა, რომ სომხეთის სივრცობრივი ზრდა დიდი ბრძოლების გარეშე წარიმართა.

სომხური რელიგიის ამგვარ პოლიტიკას შესამჩნევი წარმატებები ჰქონდა ალბანეთ-იბერიის მიმართულებით. ბევრად გვიან, როდესაც თურქებმა ისტორიული სომხეთი დაიკავეს, მოსახლეობამ ჩვეულ მეთოდს მიმართა და მეზობელ ქვეყნებს მიაწვდა. ამ გზით კილიკიაში სომხური სახელმწიფოებრივი გაერთიანებაც შექმნეს. მონღოლების

ხანგრძლივი ბატონობის დროს სომეხმა ლტოლვილებმა საკუთარი სამთავრო ჩამოაყალიბეს. რუბენის ხელმძღვანელობით, ჯერ კიდევ 1080 წ., სომხებმა განდევნეს იქ მაცხოვრებელი ბიზანტიელები და სამთავრო შექმნეს. მისმა მემკვიდრე კონსტანტინემ წარმატებით განაგრძო მამის დაწყებული საქმე და სამთავროს ახალი ტერიტორიები მიუმატა. მალე ტერიტორიებზე მაცხოვრებელთა გასომხებაც მოახერხეს და 1198 წ. დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს. ამას მოჰყვა 1219 წ., მთავარ (ნახარარ) ლევონის მეფედ გამოცხადება. ამით შეიქმნა დიდი შესაძლებლობა სომეხი ლტოლვილების მიზიდვისა და სამეფოს გაძლიერებისა.

სომეხ მკვლევართა მტკიცებით ახალ სამეფოს სათავეში ბაგრატიდები ჩაუდგნენ.

უცნაურია ბედის ტრიალი, სომხობა განერიდებოდა ერთ დამპყრობს, ჩაუსახლდებოდა მეზობელს, ეკლესიის სიძლიერის წყალობით გადანათლავდა ადგილობრივებს, გაასომხებდა, მოძლიერდებოდა და გამოჩნდებოდა ახალი მოძალადე.

კილიკიაში სომხებმა არა მხოლოდ ეთნიკური უპირატესობა მოიპოვეს, შექმნეს სამთავროები და ბოლოს სამეფოც. დადგნენ რა ფეხზე წარმატებით ვითარდებოდნენ და ამტკიცებდნენ ურთიერთობას გენუა-ვენეციის საზღვაო ქალაქ რესპუბლიკებთან. მეტის მიღწევა სომხებს არ დასცალდათ. მათ ახალი მოძალადე, მამლუქების ეგვიპტური სასულთნო, დაემუქრა. მამლუქებმა მოახერხეს და ძალზე დიდი ტერიტორიები დაიკავეს, სირიის ჩათვლით. კილიკიის სომეხი მეფეები იძულებულნი გახდნენ მონღოლების მფარველობაში შესულიყვნენ და დახმარება ეთხოვათ. ვერც ამან უშველა. XIV ს. მანძილზე მამლუქებმა რამდენჯერმე დალაშქრეს და გაძარცვეს კილიკია.

სავარაუდოდ განსაკუთრებული დამსახურების გამო აღნიშნავენ მკვლევარები კილიკიელი სარდლის ლიპარიტის 1370 წ. ბრძოლაში სიკვდილს. 1375 წ. მამლუქებმა მაინც მიაღწიეს მიზანს და კილიკიის სომეხთა სამეფოს დამოუკიდებლობას წერტილი დაუსვეს.

თუბალ-მეშხეთა ისტორიულ ტერიტორიებზე, ერთი დამპყრობი მეორეს ცვლიდა. ზოგჯერ ისინი ერთი მეორეს ექიშპებოდნენ. ცხადია, მათი ჭიდილის დროს, ადგილობრივი მშვიდობიანი მოსახლეობა ზარალდებოდა.

სომხებმა ვერ დაიხსნეს თავი მონღოლებისაგან და მამლუქებისაგან, რომ ახალი მტაცებელი გამოჩნდა კოჭლი თემურის სახით. ემირ თემურ ლენგმა (კოჭლმა) შემოიკრიბა თურქულ-მონღოლური ძალები, დააფუძნა ძლიერი სამეფო და დაიწყო დაპყრობითი ომები. ამბობდნენ, მის ლექსიკონში სიტყვები შენდობა, დანდობა, შებრალება, არ არსებობდა. ცეცხლითა და მახვილით მოსპო და დაიმორჩილა ყველა, ვინც გზაში შეხვდა. 1386 წ. დაუდგა სომხეთის და შემდეგ მთელი კავკასიის ჯერი. რამდენჯერმე დალაშქრა იქ მაცხოვრებელი ეთნოსები, ხოცა, ფლიტა, გადააჯიშა. საჭირო ხალხს სამარყანდში ასახლებდა. ისტორიული ცნობების მოწმობით, მხოლოდ ერთ ჯერზე სამი ათასი ადამიანი ცოცხლად დაამარხინა. ქვეყნის საგვარეულო ნაწილები მოსახლეობისაგან იცლებოდა, მაგრამ ხდებოდა საძოვრებად.

თემურ ლენგმა არც კავკასიონის ჩრდილოეთით მყოფი ეთნოსები დაინდო. ცეცხლითა და მახვილით გადაიარა, სიკვდილი და მუსულმანობა თესა. მთის თავისუფლების მოყვარე ლეკოს-კავკასიანები ძალით მოაქცია ახალ რჯულზე. მხოლოდ ღრმა ხოებებს შეფარებულები გადარჩნენ. ვინ უწყის კიდევ რამდენ უბედურებას დაატრიალებდა, რომ არა გარდაუვალი სიკვდილი. თქმაც არაა საჭირო, რომ მახვილით ნაგები იშპერია მალევე დაიშალა. სომხებმა, ისევე, როგორც ბევრმა სხვამ მარწმუნებისაგან გათავისუფლება ვერ მოასწრეს, რომ ახალმა ძალამ წამოყო თავი.

XV ს. თურქების მძლავრობის პერიოდია. მათ ირგვლივ ყველაფერი დაიპყრეს და ბრძოლებით ავსტრიის დედაქალაქ ვენას უწიეს. ხანგრძლივი და სისხლისმღვრელი გამოდგა ევროპაში დამკვიდრების სწრაფვა. წარმოდგენაც ვერ შეწვდება იმ უბედურების აღწერას, რაც მცირე აზიაში დაატრიალეს. ცხადია ამ პროცესებს ვერც სასომხეთი გადაურჩებოდა.

XVI საუკუნემ ახალი სატანჯველი გააჩინა. ფილოსოფოსები იტყვიან: ყოველივე ახალი, დავიწყებული ძველიაო. სომეხ ეთნოსს შეიძლება დავიწყებულიც არა ჰქონდა ის მძიმე წარსული, რაც პართიარომის, ჭიდილს ახლდა სომხეთის დაუფლებისათვის, რომ დაიწყო გაუთავებელი ომები სეფიანთა სპარსეთსა (ირანსა) და თურქეთს შორის. მტაცებლები ახალნი იყვნენ, მსხვერპლი ძველი. მეორდებოდა

ძველი ისტორია, ორივე აგრესორი ძარცვავდა ქვეყანას, ზოცდა და გადაჯიშებით ემუქრებოდა ეთნოსს. არაფერი ახალი, გარდა სისასტიკისა.

წარსულის კიდევ ერთი საშინელება განმეორდა. 1555 წ. თურქეთ-სპარსეთს შორის დაიღო ზავი. მისი პირობების მიხედვით სასომხეთი მტრებმა გაინაწილეს, დასავლეთი მხარე თურქეთს ერგო, აღმოსავლეთი – სპარსეთს. არც ეს განაწილება აკმაყოფილებდა მომხდურებს. თურქეთი უფრო მძლავრად გრძნობდა თავს და მეტს მოითხოვდა. მის საშინაო წყალსაცავებს წარმოადგენდა შავი და აზოვის ზღვები, ფლობდა კავკასიონის ჩრდილოეთს, ყოფილ ალბანეთს, რომელიც უკვე გათურქებული იყო, აფხაზეთს, რომელიც უკვე დასავლეთ საქართველოდ (იმერეთის სამეფოდ) იწოდებოდა. ბუნებრივია, საჭიროდ მიაჩნდა მთლიანი სომხეთისა და საქართველოს დაუფლება. ნათქვამია: მიზანი ამართლებს საშუალებას, საშუალება-ძალა თურქეთს გააჩნდა და 1587 წ. სპარსეთმა აღიარა მთელი კავკასიისა და სომხეთის გადასვლა მის მფლობელობაში. მტაცებელმა მტაცებელს მსხვერპლი წაგლიჯა.

გადანაწილება არ იყო მუდმივი. სპარსეთში შაჰ-აბასმა, ალავერდიხან უნდილაძის ხელმძღვანელობით, გაატარა სამხედრო რეფორმა, კავკასიელთა და პირველ რიგში სომეხ მეომართა მობილიზაციის გზით შექმნა მძლავრი ჯარი და მოინდომა ადრე დაკარგულის დაბრუნება. 1616 წ. წამოწყო ახალი ომების სერია. ადრე ომების დროს სპარსელებმა კავკასიელი მოსახლეობის იმხელა ნაწილი გაირეკეს სპარსეთში, რომ აღამიანური რესურსი ახალი ჯარის შესაქმნელად ჭარბად ჰქონდათ.

1616 წ. დაწყებულმა ბრძოლებმა ის შედეგი გამოიღეს, რომ აღდგენილი იქნა ადრე არსებული ძალთა თანაფარდობის ბალანსი. 1639 წ. ზავის პირობებით, აღმოსავლეთ სასომხეთი კვლავ სპარსეთის მკერობელობაში გადავიდა. აქ დაარსებული იქნა ე.წ. ერევნის სახანო. სახანოები აღსდგა დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზეც. ბაქოს, თალიშის, განჯის, შუშის, ნახიჭევანის და ა.შ. სულ 15 სახანო.

ახალმა რეალობამ ახალი ვითარება შექმნა. სპარსეთის წინააღმდეგ გამანათავისუფლებელ მოძრაობას დაერთო გაუთავებელი ბრძოლები სახანოებს შორის, ერთგვარი დამოუკიდებლობას მხოლოდ კახეთისა და ქართლის (უკვე არა აფხაზეთის, არა საქართველოს, არამედ კახეთისა და ქართლის) სამეფოები ინარჩუნებდნენ.

ასეთი ვითარებაში გამოჩნდა კიდევ ერთი მტაცებელი რუსეთის იმპერიის სახით.

ამასთან კავშირში, კიდევ ერთი თავისებურება. ისტორიაში არაერთხელ მომხდარა, როცა დამპყრობი, განმათავისუფლებელ როლს მოიგებდა ხოლმე. თავის დროზე ალექსანდრე მაკედონელის ზღაპრული წარმატება იმან განაპირობა, რომ იგი სპარსეთის კლანჭებიდან გამოხსნას პირდებოდა მცირე აზიის მრავალ ეთნოსს. რუსეთი რატომ იქნებოდა ნაკლებ დიპლომატიური. მართალია 17 ს. მას ჯერ კიდევ არ შესწევდა ძალა კავკასიისათვის ებრძოლა, მაგრამ პოლიტიკური განცხადებები უკვე კეთდებოდა და მცირე დიპლომატიური ნაბიჯებიც იღებებოდა.

XVII ს. რუსეთი არ იყო მზად კავკასიაში საომარი მოქმედებების საწარმოებლად. მართალია ივანე მრისხანეს დროს მოახერხა და ყაზან-ასტრახანის სახანოები მიიერთა, მაგრამ მაინც სუსტ სახელმწიფოდ რჩებოდა. არა იმიტომ, რომ ბალტიის ზღვაზე გასასვლელი ვერ მოიპოვა. თვალსაჩინოებისათვის: საუკუნის დასაწყისშივე დიდ არეულობას ჰქონდა ადგილი. პოლონელებმა ზედიზედ თავს მოახვიეს ცრუ დიმიტრი მეფეები. დავიწყებული არ იყო ყირიმის ხანის მიერ მოსკოვის აღებისა და გადაწვის ისტორია. ყირიმელი თათრების მხრივ საშიშროება მოხსნილი არ იყო. იმ ზომამდე, რომ 1686 წ. რუსების ლაშქრობამ ყირიმის წინააღმდეგ, მმართველ წრეში უკმაყოფილება გამოიწვია. მოსალოდნელი იყო თათრების საპასუხო თავდასხმა. რუსეთი იძულებული იყო ბელგოროდის სასაზღვრო ხაზი გაემაგრებინა. მხოლოდ ამ წელს ცნო პოლონეთმა რუსეთის შემადგენობაში. ისეთი ქალაქები, როგორცაა ნოვგოროდი, ბრიანსკი, სმოლენსკი. აზოვის ზღვა მიუწვდომელი იყო რუსეთისათვის აღარაფერი ითქმის შავ ზღვაზე. კავკასიის ჩრდილოეთით ყირიმელი თათრები და მათი განაყარი, თათრული წარმომავლობის, ჩერქეზ-ყაბარდოელები (საერთო სახელწოდება — ადიღები) აკონტროლებდნენ. თურქებთან კავშირში, თათრები გადაულახავ ზღუდეს ქმნიდნენ რუსეთისათვის.

XVII ს. ბოლოს, პეტრე დიდის გამეფებამდე, ნახევრად მონღოლური წესებით მცხოვრები ქვეყანა, მხოლოდ დიპლომატიურ დაზვერვას აწარმოებდა ქართველთა და სომეხთა შორის. სომეხმა ვაჭრებმა სწრაფად აუღეს ალღო ახალი ძალის გამოჩენით შექმნილ ვითარებას. ასტრახანში გაჩნდა სომხური ახალშენი.

პარალელურად სომხეთის კათოლიკოსმა აკოპ ჯუგაეცმა 1677 წ. გადადგა ნაბიჯი ქართველებთან შეკავშირებისა და საერთო ძალით ევროპული ქვეყნების მიმხრობისათვის. საბოლოოდ ეს მცდელობაც რუსეთზე შეჩერდა. პეტრე დიდმა, შევედეთთან ომის დამთავრების შემდეგ სამხრეთს მიხედა. მიზანი ინდოეთის თბილ ოკეანისკენ გზის გაკაფვა იყო. დასაწყისი, კასპიის ზღვაზე გაბატონება. 1722 წ. რუსეთის ჯარმა დაიკავა დერბენტი, ბაქო და ზღვისპირეთი.

ბრძოლა სამ მტაცებელს შორის ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. ბრძოლებმა დაასუსტეს სპარსეთი. ამან ხელი შეუწყო ქართლ-კახეთის სამეფოების გაერთიანება-გაძლიერებას. მეფე ერეკლემ შეძლო და დაიქვემდებარა რამდენიმე სახანო და რაც მთავარია ერევნის სახანო. ამ ერთობამ წარმოშვა ახალი პერსპექტივა. სომხეთი და ქართლ-კახეთი, სხვაობის მიუხედავად მაინც ქრისტიანული ქვეყნები იყვნენ. ამას გარდა იყო ეთნიკური სიახლოვე. (ვერაგინ დაიანგარიშებს რამდენი სომეხი იყო გაქართველებული და უფრო მეტი, რამდენი ქართველი გასომხებული). ამ სიახლოვემ და დაჩაგრულობის გრძნობის ერთიანობამ წარმოშვა შესანიშნავი იდეა, ერთიანი ჯარის შექმნისა და განმათავისუფლებელი ბრძოლის წარმოების შესახებ. 1760 წ. ინდოეთში მცხოვრები სომხები, იოსებ ემინის წინამძღოლობით დაუკავშირდნენ ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II და აქტიური მოქმედების გეგმა შესთავაზეს.

დაპყრობილი ეთნოსი მაშინ ილუპება და არსებობას წყვეტს, როცა წყვეტს წინააღმდეგობას. მიუხედავად უმეფობისა, ტერიტორიული დაყოფისა სპარსეთ-თურქეთს შორის, სომხობას წინააღმდეგობა არ შეუწყვეტია. ისეთ ენერგიული ბუნების მატარებელ ეთნოსს, როგორც სომხობაა, საბოლოო დანებება არ შეეძლო. განმათავისუფლებელი მოძრაობა სწარმოებდა ყველა საშუალების გამოყენებით და დიდი სომხეთის აღდგენის იდეა არ ფერმკრთალდებოდა. არა ჰქონდა მნიშვნელობა სად და რა რაოდენობით ცხოვრობდნენ სომხები, ეკლესია მათ ენობივ-სულიერ ერთობას ყოველთვის უზრუნველყოფდა. ეკლესია იყო ჭეშმარიტი მედროშე მეობის შენარჩუნებისა და უკეთესი მომავლისათვის ბრძოლისა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს ძლიერების პერიოდში, ერეკლე მეფე

ცდილობდა შეთხელებული ქვეშევრდომების გამრავლებას. რელიგიურობასთან ეროვნებას მისთვის მნიშვნელობა არა ჰქონდა. ისტორიულად ცნობილია, რომ აზნაურობა უწყალობა ოს გლეხს, რომელმაც ოსები ოჯახებით ჩამოასახლა ქართლში. ასევე ცნობილია, რომ ქართლში ჩამოსახლებული ბორჩალოს ტომი, ორჯერ აიყარა და უკან სპარსეთში აპირებდა გადასახლებას. მეფე ერეკლე ცხენით დაეწია, დაუწოქა ბორჩალოელებს და თხოვა დარჩენილიყვნენ სამეფოში. როდესაც გადაწყდა ზარბაზნების წარმოების დაწყება, მეფემ მიიწვია სომეხი და ბერძენი სპეციალისტები ოჯახებით და ალავერდში შექმნა დასახლება. ყველაფერი კეთდებოდა სამეფოს მოსახლეობის გამრავლებისათვის, რომელიც განუწყვეტელი ომების გამო კატასტროფულად იყო შემცირებული.

ერეკლე II გრძნობდა გარეშე საფრთხეს და ბუნებრივია, სომხების წინადადებას ერთობლივი მოქმედების შესახებ უარს არ ეტყოდა. საბოლოო ანგარიშით საქმე კავკასიაში რუსეთის იმპერიის გაბატონებით დასრულდა.

ყოველ პროცესს აქვს დადებითი და უარყოფითი მხარე. რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოების, ერევნის სახანოს, დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე არსებული თურქული თუ სპარსული სახანოების დაპყრობასაც ახლდა თავისი პოზიტიური და ნეგატიური მომენტები.

უმთავრესი სომხებისათვის იყო ქვეყნის შენარჩუნება. თავად სომხების უმრავლესობა ქვეყნის ფარგლებს გარეთ ცხოვრობდა. სად არ იყო სომხური კონტიგენტი. XIX ს. დასაწყისისათვის რუსეთში მათი რაოდენობა საგრძნობი გახლდათ. ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებში, დაახლოებით 47 ათასი (იანგარიშება ლორე-ალავერდის მიდამოების ჩათვლით, სადაც, „მეტალურგიული წარმოება“ იყო განვითარებული) მათი ზუსტი რაოდენობა სპარსეთისა და თურქეთის სახელმწიფოთა ფარგლებში ძნელად დასაანგარიშებელია. იყვნენ სომეხი კოლონისტები (ვაჭრები და ხელოსნები) მიმოხვეული ევრაზიის ვრცელ კონტინენტზე.

1812 წ. მდ. არაქსთან მოხდა რუსეთ-სპარსეთის ბრძოლა, რომელში დამარცხების შემდეგ სპარსეთმა ზავი ითხოვა. ზავის ძალით რუსეთმა

დაპყრობილი მიწები თავისი მაცხოვრებლებით იმპერიას შეუერთა. შემდეგი ბრძოლა სპარსეთთან მიმდინარეობდა 1826-1828 წწ. მისი დამთავრებისთანავე დაიწყო ომი თურქეთთან, რომელიც 1829 წ. ზავით დამთავრდა.

ეს ომები სომხებისათვის უმნიშვნელოვანესი იყო. თავსიი შედეგებით. ჯერ ერთი სომხებმა აღიდგინეს არსებობის უფლება თავისსავე ტერიტორიაზე. მათი გასპარსელებისა თუ გათურქების საკითხი მოიხსნა. მეორე, ჯერ ოლქის, შემდეგ გუბერნიის სახით მათ პოლიტიკურ-ორგანიზაციული უფლება მოიპოვეს. მესამე, მოიხსნა იძულებითი გადასახლების თუ ტყვედ წაყვანის საფრთხე. მეოთხე, გაჩნდა სომხური ტერიტორიების (არაქსის მარჯვენა მხარის), დაბრუნების რეალური პერსპექტივა. მეხუთე, „სპარსეთისა და თურქეთის ტერიტორიებზე“ დარჩენილ სომხებს უფლება მიეცათ გადმოსახლებულიყვნენ „რუსეთის ტერიტორიაზე“. მეექვსე, დამთავრდა მუღმივი შიში მოხვედრილიყვნენ ტრადიციული მოძალადეების მონობაში და ა.შ.

ზავის პირობების თანახმად, იმპერიაში გადმოსახლდნენ: სპარსეთიდან დაახლოებით 40 ათასი და თურქეთიდან 90 ათასი. მათი უმრავლესობა სომხეთის ტერიტორიაზე არ დარჩენილა. ჩასახლდნენ იმპერიის შედარებით უსაფრთხო ადგილებში, მენობელ გუბერნიებში.

ამით იმპერიამ ორი საქმე გააკეთა. ჯერ ერთი, დაიმკვიდრა სომეხთა მხსნელის სახელი. გამოვიდა ჩაგრულ ეთნოსთა განმათავისუფლებლად. მეორე, მეზობლებს კომპაქტურად ჩაუსახლა ლტოლვილები და ამით დასაყრდენი შეიქმნა.

საბჭოთა კავშირის არსებობის პირობებში აკრძალული იყო იმის გაფიქრებაც კი, რომ რუსეთმა ძალით დაიპყრო კავკასიის მხარე. კავკასიონის სამხრეთით მაშინ ეროვნული სახელმწიფოებობა ჰქონდათ ქართველ-აფხაზებს (იმერეთის სამეფოს ადრე აფხაზეთი ეწოდებოდა) და იმპერია ძირითად წინააღმდეგობასაც აქედან მოელოდა. დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე თხუთმეტი სახანო იყო. დაქსაქსულები, ხშირად ურთიერთ დაპირისპირებულები, ისინი იმპერიისათვის ნაკლებ სახიფათონი იყვნენ. შესაბამისად სპარსეთ-თურქეთიდან წამოსული ლტოლვილები იქ უნდა ჩაესახლებინათ, საიდანაც წინააღმდეგობას მოელოდნენ. მით უფრო, რომ ქართველობა

სომხობას არასოდეს მიიჩნევდა უცხო ძალად. საუკუნეთა მანძილზე საერთო ბედმა და საერთო ბრძოლამ ეთნოსები ისედაც დააკავშირა, რომ არაფერი ითქვას თუბალ-მეშხურ ფესვებზე. რომ არა კიმერიელთა მიერ დანერგილი ინდოევროპული ენა, არავინ უწყის რა საერთო ენაზე ილაპარაკებდნენ ისინი.

ნათქვამი არ ნიშნავს, რომ მოხსნილი იყო ყველა წინააღმდეგობა. მძიმე სოციალურ და ეროვნულ მდგომარეობაში მყოფთათვის, ადვილი არ იქნებოდა, სხვა ეთნოსის წარმომადგენელთა კომპაქტურ ჩასახლებებთან შეგუება. მით უფრო, რომ მოქმედებდა ერთი საერთო კანონზომიერება. ისტორიული პრაქტიკა ადასტურებს, რომ სხვის ტერიტორიებზე მოხვედრილი ლტოლვილები თუ ხიზნები, ცდილობენ ისეთ საქმიანობას მისდიონ, რაც არ იქნება დიდი ზარალის მომტანი, თუ იქიდან აყრა და გადასახლება მოუწევთ. ესაა ვაჭრობის, ხელოსნობის, ხელოვნების, მეცნიერების სფეროები. სომხებმა ძირითადი საქმიანობაც აქეთკენ წარმართეს. თავის მხრივ, ეს ბადებდა სოციალურ წინააღმდეგობას, რომელიც ეროვნულ ურთიერთობებზე აისახებოდა. დიდი დრო დასჭირდა სომხების ახალ მიწაზე დამაგრებას. შედარებით იოლად წარიმართა პროცესი იმ მხარეში, რომელიც სომხეთს უშუალოდ ესაზღვრებოდა.

ყოველივეს ემატებოდა, სომხური ეკლესიის ცნობილი მეთოდებით მოქმედება. ვთქვათ, ქართლ-კახეთში რუსეთის ხელისუფლება სდევნიდა და ავიწროებდა ადგილობრივ ეკლესიას. ამავე დროს, მოქმედებდა რა იმპერიული მეთოდებით, ფართე გასაქანს აძლევდა სომხური ეკლესიის წარმომადგენლებს. მეორდებოდა სპარსეთის შაჰის ნაანდერძევი. საეკლესიო მომსახურებას მოკლებული ქართველობა იძულებული იყო სომხური მღვდელთმსახურებისათვის მიემართა. ამ გზით ათასები სომხდებოდნენ და თავის მეობას კარგავდნენ. საუკუნის მანძილზე მოსახლეობის ნაწილი ეხიარა ახალ რელიგიას, გახდა ახალი (მათთვის) ეთნოსის წევრი.

სომხობამ შეიძინა იმპერიის დასაყრდენი ძალის ფუნქცია. ეს აისახა ეთნოსის პრივილეგირებული ფენის მდგომარეობაზე, რაც დანარჩენებისათვის არ იყო სოციალური შედავათების გარანტი. სომეხი გლეხობა ისევე იჩაგრებოდა, როგორც იმპერიის დანარჩენი

დაბალი ფენები. ეს თავის მხრივ იწვევდა სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობის გამწვავებას. რაც შეეხება სომხეთში მუშათა კლასის (ე.წ. პროლეტარიატს) მძიმე მდგომარეობას, უნდა ითქვას სიმართლე. მრეწველობის არ არსებობის პირობებში ასეთი კლასი არ არსებობდა. ე.წ. ლუმპენპროლეტარიატი და წვრილბურჟუაზიული ელემენტები, სამრეწველო მუშათა კლასად არ ჩაითვლება.

სომხებს შორის ძირითადი იყო ეროვნული ჩაგვრა და ეროვნული მოძრაობა. ამ ხასიათის წინააღმდეგობას განსაკუთრებით თურქეთში დარჩენილ, უფრო სწორედ ისტორიულ სომხეთში დარჩენილ სომხებს შორის ჰქონდა ადგილი.

თურქეთში 1908 წ. სულთანის ხელისუფლება გააუქმეს, ხელმძღვანელობა ახალგაზრდა თურქების ხელში გადავიდა. ხელისუფლების ცვლას არ მოჰყვა ეროვნული საკითხის დარეგულირება და ჩაგრული ერთნოსები (ბერძნები, ბულგარელები, ჩერნიგოველები, სერბები) აჯანყდნენ 1912წ. ეროვნული საკითხის გადაწყვეტა მოითხოვეს სომხებმაც.

ბრძოლამ ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ახალი ძალა შეიძინა მსოფლიო ომის პირობებში. ამას თურქების მხრივ მასობრივი დამსჯელი ღონისძიებები მოჰყვა. მკლევარები აღნიშნავენ, რომ თურქების სისასტიკეს იმ წლებში დაახლოებით 350 ათასი სომეხი გამოექცა. მათი ძირითადი მასა საქართველოში და ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩასახლდა. სომხებმა თავი დააღწიეს სამხედრო ომის ვითარებას, მაგრამ შიმშილთან ომის მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ.

ომმა და შიმშილმა რუსეთის იმპერია დაასუსტა და რადიკალური გარდაქმნების წინაშე დააყენეს. 1917 წ. თებერვალში იმპერატორი გადადგა. დაიწყო პოლიტიკურ ძალთა გადაჯგუფებისა და ძალაუფლებისათვის ბრძოლა. ბოლშევიკებმა მყვირალა ლოზუნგებით მოახერხეს გაკლენის მოპოვება, ხოლო ცრუ დაპირებებით ხელისუფლების სათავეში მოსვლა.

მიზანი არაა ბოლშევიკების პროგრამის განხილვა. მხოლოდ ერთი მომენტი. ისინი გამოდიოდნენ ერთა თვითგამორკვევისა და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბების იდეით. სინამდვილეში გეგმავდნენ და აკეთებდნენ საწინააღმდეგოს. მათი პროგრამა გუ-

ლისხმობდა დიდი ერების მიერ მსოფლიო ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნას. თვითველი დიდი ერი მცირე ეთნოსებს „დაფქვავდა, შეიღულებდა, მათ სრულ ასიმილაციას“ მოახდენდა.¹ მათი ბელადი ვ. ლენინი არა რუს ერებს „ტუზემცებს“ უწოდებდა. ს. შაუმიანს, როცა მან მცირე სომხურ საკითხზე აზრი გამოთქვა, უსაყვედურა: შენ რუსი ბოლშევიკი, არ უნდა ზრუნავდე „სომხური საქათმის“ გულისთვისო. სასომხეთი მისთვის საქათმე იყო, რა იქნებოდნენ სომხები, მკითხველმა განსაზღვროს.

ბოლშევიკებისათვის სომხეთი რუსეთის ნაწილი იყო, რომლის დამოუკიდებლობა სრულიად გამოირიცხებოდა. ამიტომ მოჰქონდა თავი ლენინის ერთგულ მოსწავლე ს. ორჯონიკიძეს, როცა სწერდა: სიტუაციამ მოითხოვა და ჩვენ XI წითელი არმიის დახმარებით, ერთ დღეში მოვამწიფეთ და გავამარჯვებინეთ, 29. XI. 1920 წ., სომხეთში სოციალისტურ რევოლუციასო. რამენადაც თეორიის თანახმად, სოციალისტური რევოლუცია მუშათა კლასს (სამრეწველო პროლეტარიატს) უნდა განეხორციელებინა, ისტორიკოსებად წოდებული მეკალმეები (და არა მხოლოდ ისინი), მეთოდურად ზრდიდნენ კლასის რაოდენობას და ბოლოს გამოვიდა, რომ იგი რაოდენობრივად სჭარბობდა დანარჩენ მოსახლეობას. ასე სჭირდებოდა ე.წ. კომუნისტურ პარტიას და იზრდებოდა კლასი ყოველი მახასიათებლით.

ერთი უხერხული საკითხი სომხურ-ქართულ ურთიერთობაში.

კლიოს სომეხ მოყვარულებს, ისევე როგორც მსახურებსაც, როგორც წესი, ავიწყდებათ რა ფარგლებში და სად მოხდა თუბალების არეალში სომეხი ეთნოსის ფორმირება, რა ისტორიული გზა განვლო და როგორ დაეფუძნა დღევანდელ ტერიტორიაზე. გამოდის, რომ თუ ოდესმე სომეხს შეხება ჰქონია რომელიმე მხარესთან, ის საუკუნოდ მისი არეალია. ამ პრინციპით, საქართველოს მიწა-წყლის ნახევარი მაინც სომხეთის საკუთრება უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, მდ. მტკვრის მარჯვენა მხარის მიწები „სომხურია“ და გამართლებულია მათი ასეთად დაფიქსირება „ისტორიულ“ რუქებზე.

ამ ლოგიკით, ოსებს ასევე ეკუთვნით მდ. მტკვრის მარცხენა მხარე. ქართველებს რჩებათ საკუთრივ მდ. მტკვარი. წყალზე ჯდომა ეთნოსს

1. ამ საკითხებზე იხ. ავტორის „რევოლუციური ანექსია“

რამდენად შეუძლია, წამკითხველმა განსაზღვროს. წყალწაღებულს, რომ ხავსი ვერ დააკავებს, ესაც ცხადია.

თავი დავანებოთ ძვ. წ. ა. III ათასწლეულიდან მოყოლებულ პერიოდს. ასევე ძვ. წ. ა. IV ს. მეფე ფარნავაზის მიერ მდ. არაქსზე საზღვრის დადებას სომხეთთან, ვახტანგ გორგასალის მიერ V ს. იგივე საზღვრის დაფიქსირებას, როდის შედიოდა ლორე-ალავერდის მიდამოები სომხეთის სამეფოს შემადგენლობაში? მხოლოდ ბაგრატიუნების მეფობის ხანაში. რა პერიოდია ეს? IX საუკუნიდან XI ს. შუა ხანებამდე. განა საკმარისია, რომ 4 ათასიდან მაქსიმუმ 300 წ. ფლობდე მხარეს და ის საუკუნოდ შენად გამოაცხადო?

ითქვამს, რომ XVIII ს. ერეკლე II დაიწყო ზარბაზნების ჩამოსხმა, სპილენძით მდიდარ ლორე-ალავერდის მიდამოებში და იქ ბერძენ-სომეხი ოსტატები ჩასახლდა. სომეხმა მოსახლეობამ ეს მიწები გაითავისა და საბჭოთა ქვეყნის ხელმძღვანელობას მისი სომხეთისათვის გადაცემა მოსთხოვა. ქართულმა მხარემ მოითხოვა ადგილობრივ მოსახლეობაში რეფერენდუმის ჩატარება, რადგან იცოდა ადგილობრივი სომეხი, ქართველი და ბერძენი მოსახლეობის განწყობილება. ვინ დაუჯერა საქართველოს ხელმძღვანელობას, აიღეს და ეს მხარე სომხეთს გადასცეს. დღეს იმ მხარეში, ისევე, როგორც მთელ სომხეთში აღარ არის ქართული მოსახლე. ყველა გასომხებულია ან გაქცეული.

იმავე 1921-1922 წლებში მრავალი იყო გადახრა სამართლიანობიდან, ქართველების ხარჯზე სომხების სასარგებლოდ. ასეთი ფაქტი ჩრდილოეთ კავკასიაში დაახლოებით 200 ათასი სომეხი შიმშილობდა და დახმარებას ითხოვდა. საბჭოთა მთავრობამ მონიდრომა მათი თავიდან მოშორება. ეს იყო რუსული ინტერნაციონალიზმის გამოვლენა. შესთავაზეს მათი მიღება აზერბაიჯანის რესპუბლიკას და უარი მიიღეს. ესაც ინტერნაციონალიზმი იყო. სომხეთის რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ ცივი უარი განაცხადა. ჩვენი ხალხი შიმშილობს და დამატებით ვერავის მივიღებთო. ეს სომხურ პატრიოტიზმს ჩრდილს ვერ მიაყენებდა. ასეთი იყო სომხური ნაციონალიზმი. ბოლოს მიაღწენ საქართველოს, რომელიც სწორედ ამ დროს დააყენეს სოციალისტური განვითარების გზაზე. როცა საქართველოს ხელმძღვანელობამ ასეთი გადაწყვეტილება გააპროტესტა, მათი ლიდერები ინტერნაციონალმა ს.

ორჯონიკიძემ „ნაციონალ-უკლონისტებად“ გამოაცხადა. ვინ ჰკითხავდა ქართველებს. ყველა საკითხი მოსკოვში წყდებოდა.

უფრო მეტი. 1921-1922 წწ. შიმშილობდა რუსეთის, ახლად შექმნილი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის და სომხეთის „სოციალისტური“ რესპუბლიკის მოსახლეობა. მათთან შედარებით საქართველოში უკეთესი მდგომარეობა იყო. ამიტომ გადაწყდა მოშიმშილე სომხების აქ ჩამოსახლება, საქართველოს ეროვნული ბანკის ე.წ. ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ბანკად გადაკეთება და რაც მთავარია, XI წითელი არმიის აქ გამოსაკვებად და ქართველების ინტერნაციონალური სულისკვეთების შესანარჩუნებლად დატოვება.

ასთი ინტერნაციონალური ღონისძიებების წყალობით საბჭოთა საქართველოში სომხების რაოდენობამ ნახევარ მილიონს მიაღწია. ეს მაშინ, როცა საქართველოში ქართველები იზარებოდნენ, მეორე ხარისხოვან მოქალაქეებად ითვლებოდნენ და გაჭირვებულები სხვაგან გარბოდნენ.

სტრაბონი

სიბრძნის მოყვარული ცხოვრების მანძილზე უამრავ რამეს წაიკითხავს და გაიგებს. ზოგს დაიმახსოვრებს, ზოგს დაივიწყებს. უცნაურია ადამიანის გონება. ზოგჯერ ისეთ რამეს გაიხსენებს, რაც სამუდამოდ დავიწყებულად მიაჩნდა.

არის სიბრძნის მოყვარულთა სხვა თავისებურებაც. წაკითხული თუ განაგონი, გონების ძალით აწონ-დაწონოს, შეაფასოს და უკუაგლოს ან სათუთად შეინახოს.

დიდი ხნის უკუედებულ ცნობას განეკუთვნება სტრაბონის მითითება სომეხი ეთნოსის აგრესიული ბუნების შესახებ. საუკუნეების მანძილზე ჩაგრული, სხვისი ბატონობის პირობებში მყოფი ეთნოსი, როგორ შეიძლება აგრესიული ხასიათის მატარებელი გამხდარიყო. უაღრესად მშრომელი, სიბრძნის მოყვარული და მატარებელი ეთნოსი არ უნდა იყოს სხვისი სიკეთის მიმტაცებელი. არ უნდა იყოს აგრესიული ხასიათის.

სტრაბონი, რომელიც კაპადოკიის ჩრდილოეთში დაიბადა და აღიზარდა, რომელიც შეიძლება ეთნიკურადაც ადგილობრივი იყო, შეუძლე-

ბელა ვერ ერკვეოდა ადგილობრივ ეთნოსთა ისტორიულ-გეოგრაფიულ საკითხებში. მოგზაურობდა რა ეგვიპტიდან მოყოლებული წინა აზია, მცირე აზია, შავი ზღვის პირეთში, იგი შეიძლება ნამყოფიც იყო და იცოდა სომხური. სხვანაირად ეთნოსის ბუნებას ვერ ჩაზვდებოდა. არა და ბევრი მხარე აღწერა, ბევრ ეთნოსს შეეხო, მაგრამ აგრესიული ბუნებისად მხოლოდ სომხობა მიიჩნია, რატომ?

ერთი შეხედვით, როგორ შეიძლება აგრესიული ბუნება გამოემუშავებინა ეთნოსს, რომელიც სამხედრო ძლიერებას სულ საუკუნე ნახევარი ფლობდა. ძვ.წ.ა. 190 წლიდან 60 წლამდე. სანაცვლოდ კი სხვის მორჩილებაში 1500 წელი გაატარა.

ყოველივე, რაც იყო ნათქვამი, ეთნოსის მიერ განვლილი გზის მოკლე დახასიათებას, ემსახურებოდა. რა იყო წარსულში ისეთი, რაც სტრაბონის სიტყვებს გაამართლებდა?

უძველესი პერიოდის დახასიათებას „ბიბლია“, მოვსეს ხორენაცი და ლეონტი მროველი იძლევიან, მათი მტკიცებით, სომეხი ეთნოსის უმუშალო წიანპრები თუბალ-მეშეხები მუდამ ფლობდნენ იმ ტერიტორიას, რომელზეც თავად უწევდათ მოღვაწეობა. ერთად ერთი გამონაკლისი იყო ტიგრან II მიერ სირიის დაპყრობა. მართალია სტრაბონი სწორედ იმ ეპოქაში მოღვაწეობდა, მაგრამ ერთი, ნახევარსაუკუნოვანი გამოცდილებით, დასკვნის გაკეთება მაინც შეუძლებელია. სხვა რა?

ისტორიის მამად წოდებული ჰეროდოტეს მიხედვით, სომხობა ძვ. წ. ა. V საუკუნეში სადღაც სამხრეთში, მდ. ტიგროსის ზემო, მთიანი წელის მარჯვენა მხარეს არსებობდა. ქსენოფონტე, რომელმაც ჯარით გამოიარა იქაური მიდამოები, ასევე მცირე ეთნოსად მიიჩნევს სომხობას.

საკითხის ასეთი გაგება, ეწინააღმდეგება თანამედროვე სომეხი მკვლევარების თვალსაზრისს. თანამედროვენი უცილოდ მიიჩნევენ, რომ სომეხი ეთნოსი ჩნდება, სადღაცა ჩრდილოეთში, ტრაპეზუნტის მიდამოებში და მას ჰაიასი ეწოდებოდა.

ისმის კითხვა: ჰეროდოტე და ქსენოფონტე რატომ ვერ ამჩნევდნენ ჰაიასებს (სომხებს) სპერი-ტრაპეზუნტის მიდამოებში და რატომ ათავსებდნენ მათ ბევრად სამხრეთით, კილიკიასთან ახლოს, იქ, სადაც ისტორიულად დადასტურებულია ბიტ-ბურუტას სამეფო, დედაქალაქით

ტულგარიმი? ძვ. წ. ა. VIII ს. ხომ იქ მეფობდა ჰელი, შემდეგ კი ამრი (ამბარისი), რომელმაც ასურეთის მძლავრი მეფის, სარგონ II, სიძობის ძალით კილიკიაც შეიერთა.

წამკითხავმა თავად გაარკვიოს უძველესი პერიოდის მოვლენები ვის უფრო კარგად ეცოდინებოდა, იმ დრონის მოღვაწეებს თუ 2500 წლის შემდეგ დაბადებულებს? და რაში სჭირდებათ თანამედროვე მკვლევარებს ძველი ამბების შელამაზება-გადაკეთება?

ძვ. წ. ა. 520 წ. როდესაც სპარსეთის სამეფო შეიქმნა და გარშემო ქვეყნების დაპყრობა დაიწყო, მის დასავლეთით ვრცელ ტერიტორიებს ურარტუ ეწოდებოდა. სპარსულად მას არიანა, არმიანა (ელამურად) დაერქვა. აქედან წამოვიდა ბერძნული არმენია. არმენიის ქვეყანა, ზეგანი, ეწოდა მხარეს და არა კონკრეტულ ეთნოსს. როდესაც სპარსეთმა დაიკავა არმენიის ზეგანი, იგი სამ ნაწილად დაიყო. ერთი იყო ქართის არიანა, მეორე სპარსეთის და მესამე სპარსეთის მორჩილი ეთნოსის, რომელსაც ტერიტორიის სახელწოდების მიხედვით არმიანები ეწოდათ.

თუ თანამედროვე მკვლევარები ამ ფაქტს უცილოდ აღიარებენ, მაშინ გამოდის, რომ არავითარ ჰაიასზე პრეტენზია არაა მართებული. ის კი არა, დღევანდელი სომხეთიც მთლიანად ქართოსის, იბერების ტერიტორიაზე აღმოჩნდება. მროველის მოწმობით ქართოსის თუბალებსა და ჰაოსის თუბალებს შორის საზღვარი მდ. არაქსზე გადიოდა. ამავე დროს იმასაც ახსნა დასჭირდება, როგორ აღმოჩნდა სომხეთი სამხრეთიდან ჩრდილოეთში. ჩრდილოეთით გადანაცვლება აგრესიაა თუ არა?

დღევანდელ სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებულია ეთნოსის ეთნოგენეზის (წარმოშობა-განვითარების), მიგრაციული შერევის კონცეფცია. ამ კონცეფციის მიხედვით ეთნოგენეზის პროცესი დაიწყო ძვ. წ. ა. II ათასწლეულის ბოლოს და დასრულდა VII საუკუნეში. ისტორიული წარსული, ძვ. წ. ა. IV-III ათასწლეულებში მტკვარ-არაქსის კულტურა ყურადღების მიღმა დარჩენილი. შეიძლება იმიტომ, რომ არქეოლოგია იმ დრონის მონაცემებში ვერაფერ სომხურს ვერ პოულობს, ამ კონცეფციის მიხედვით, ეს ცივილიზაცია სომხურს კი არი მოწყვეტილი, მაგრამ თუბალურ-მეშხურს არა. და თუ თუბალ-მუშხები არ იყვნენ სომხების წინაპრები, მაშინ ცხადია უკანასკნელი პრეტენზიას ამ ცივილიზაციის შექმნა-განვითარებაზე ვერ გააკეთებენ.

როგორია მდგომარეობა, როცა სომეხთა ეთნოგენეზს ძვ.წ.ა. XII ს. ვარაუდობენ? რა ეთნიკურ-პოლიტიკური ცვლილებები მოხდა იმ დროს?

ისტორია ცხადყოფს, რომ თუბალთა არეალში ძვ. წ. ა. XII ს. გამოჩნდნენ მუშქები. მკვლევარების ნაწილი მუშქებს მეშხებს კი არ უკავშირებს, რის შესახებ დანამდვილებით იმეორებენ ანტიკური ხანის მკვლევარები, არამედ დაუსაბუთებელ, ბრიგების ინდოევროპული ტომის, გადმოსვლას და შერევას. დიდი მცდელობის მიუხედავად სომეხთა ეთნოგენეზში ბალკანელი ინდოევროპელების მონაწილეობის ისტორიული ფაქტი არ დასტურდება. წყაროები მუშქებს მესხებთან აიგივებენ. მესხები, კაპადოკიელები, მუშქები, მეშხები (სახელი მრავალია, არსი ერთი) არასოდეს ყოფილან ინდოევროპელები.

ერთადერთი, თუბალ-მეშხთა არეალში ინდოევროპელი სკვითები და კიმერიელები ლაშქრობდნენ VIII ს. აქედან სკვითები უკან გაბრუნდნენ, ადგილობივებს კი კიმერიელები (გიმრები) შეერივნენ. მკვლევართა გარკვეულ ნაწილს არ აწყობს სომეხთა წინაპრების კიმერიული ნაწილის აღიარება. იმიტომ ხომ არა, რომ კიმერიელები მართალც მებრძოლი, აგრესიული ბუნების მატარებლები იყვნენ და ეს თვისება შეეძლოთ შეენარჩუნებინათ, როგორც სომხებს? ვინ იცის.

იაფეზიდ თუბალ-მეშხებთან ინდოევროპელების შერევის ვერსიის უარყოფაც არ გამოდის. მაშინ ახსნა უნდა, საიდან არის სომხური ენა ინდოევროპული. და თუ ინდოევროპულია, მაშინ მას საერთო რა უნდა ჰქონდეს ურარტულთან, ხურიტულ-ხათურთან და ა.შ.

ამ ნიადაგზე მკვლევარებმა, ისეთი ავტორიტეტული წყაროც კი დაიწუნეს, როგორიცაა ხორენაცის მიერ დანატოვარი სომხეთის ისტორია. მართალია ხორენაცს ქრონოლოგიურად არა აქვს თხრობა დალაგებული, მაგრამ ძირითადი ხომ ისტორიული ფაქტების გადმოცემაა. საბუთად არ ივარგებს იმის მოტანა, რომ ხორენაცი სომხეთის ტერიტორიაზე არ ასახელებს ურარტუს სამეფოს. არაა გათვალისწინებული ორი ფაქტორი: 1. ჰაიკის ისტორია, ხორენაცის მიხედვით, ძვ. წ. ა. III ათასწლეულის დასაწყისს განეკუთვნება, ხოლო ურარტუ I ათასწლეულია; 2. მეფე არას დროს სომხეთი არ იყო განფენილი მთელ ზეგანზე, არ ეხებოდა საკუთრივ ურარტუს (ბიაილს, არიანა, არმინას) და მისი ხსენება არც იყო საჭირო.

მთავარია, რომ ხორენაცი დაბეჯითებით მიუთითებს თარგამოსის სახლეულობის წარმომადგენელ ჰაოსზე (ჰაიკ-ზე), როგორც სომხების მამამთავარზე.

კრიტიკას ვერ უძლებს თვალსაზრისი, რომლის თანახმად, ურარტუს სამეფოში ურარტული ენა იყო გაბატონებული, მაგრამ იმავე დროს ურარტელები ხელს უწყობდნენ სომხურის გავრცელებას. ურარტუს სამეფო აღარ არსებობდა, როცა სომხური ეთნოსი ჩამოყალიბდა. და თუ სომხური ენა და მოსახლეობა თანდათან გავრცელდა და გაბატონდა იმ არეალში, ეს ახალი ბატონების, მიდიელებისა და სპარსელების ხელშეწყობით. ძლიერი სამეფოების ერთგულებით, მათი სამსახურით მოიპოვეს სომხებმა გავრცობის უფლება. ისტორიულად ცნობილია, რომ ბატონების მფარველობის პირობებში ახერხებდნენ სომხები მეზობელთა ტერიტორიების დაპყრობას. ეს მეზობლები კი, უახლესი ნათესავები, ჰაოსიან თუბალთა ტომები იყვნენ და ეს დაპყრობითი პროცესიც უკვე სომხების მიერ ხორციელდებოდა და არა მანამდე.

ითქვა, რომ სომხები აგრესიულ ომებს ტიგრან II დროს აწარმოებდნენ. ამასთან, ახდენდნენ დალაშქრული ქვეყნის მოსახლეობის გადასახლებას საკუთარ ტერიტორიაზე. მხოლოდ კაპადოკიიდან მუშქების (მესხების) ქვეყნიდან 500 ათასი მოსახლე ტიგრანოკერტთან დაასახლეს. თუ მხედველობაში იქნება მიღებული, რომ, ის არეალი, სადაც სომეხი ეთნოსის ფორმირება მოხდა, ისედაც თუბალ-მეშხთა (მუშქ-მესხთა) სამოსახლო იყო, თუ ისიც იქნება გათვალისწინებული დაახლოებით რა რაოდენობისანი იქნებოდნენ კიმერიელები, როცა დაიწყო შერევა, შეიძლება თქმა, რომ სომეხთა წინაპრები უმთავრესად იაფეტები იყვნენ და არა ინდოევროპელები. ინდოევროპელების აგრესიულმა ბუნებამ, შედეგად თუბალ-მეშხური ნაწილის გაძლიერება გამოიწვია.

ესაც ბედის ირონიაა. სომხებს ტიგრან II შემდეგ დიდი მასშტაბური ომები არ უწარმოებთ, მაგრამ არა ნაკლები ტერიტორიები დაიკავეს და იქ მაცხოვრებელთა ასიმილაცია მოახდინეს. მეზობლებს უსახლდებოდნენ, და შემდეგ სომეხი მოსახლეობის, სომხეთის ქვეყანასთან შეერთების მოტივით ამართლებდნენ აგრესიას. ასე ჩამოაჭრეს მეზობლებს იმდენი, რომ დღევანდელი სომხეთი მდ. არაქსის ჩრდილოეთით

მდებარეობს, ისტორიული კი უკვე თურქეთს ეკუთვნის.

ამით საქმე არ დამთავრებულა, სომხეთი მუდმივად აყენებს პრეტენზიებს მეზობლების წინააღმდეგ. ამიტომ სცოდავენ ჭეშმარიტებას ის ავტორები, რომლებიც აგრესიის გამამართლებელ წიგნებს სწერენ და რუქებს გამოსცემენ. და არ ჩანს მათი დამაწყნარებელი საშუალება. რომის, სპარსეთის, დღეს რუსეთის იმპერიების დახმარებით იმარჯვებს სომხური ბუნება. როდემდე?

სომხებში ჯერაც არაა მინელებული იდეა სამცხე-ჯავახეთის, გოდერძის უღელტეხილით ბათუმის დაკავების შესაძლებლობის შესახებ. ამას ემატება აფხაზეთში სომხების რაოდენობრივი და ეკონომიკური სიძლიერე, ადგილობრივებთან შედარებით. ცნობილია, რომ ბაგრამიანის ბრიგადამ სასახელოდ იბრძოლა ქართველების ეთნოგენოციდის განსახორციელებლად. მოწინააღმდეგე მოიშორეს. ახლა რიგში აფხაზეთია. შეძლებენ?

უშუალო მეზობლების გარდა, სომხური აგრესიული ბუნება შორეულ ქვეყნებსაც წვდება. მართალია იქ ტერიტორიების დაპყრობას აზრი არა აქვს. ოცნებითაც კი ვერ შეძლებენ იმ ტერიტორიების სომხეთისათვის მიერთებას და დიდი სომხეთის იდეის ხორცშესხმას, მაგრამ კოლონიების დაარსება ხომ შეიძლება? სომხები უცხო ქვეყნებში გაფანტულად კი არ არიან, რაც მათ უეჭველ ასიმილაციას გამოიწვევს, არამედ თემებად სახლდებიან, რაც ხელს უწყობს ენის, რელიგიური სიწმინდის, ტრადიციების შენარჩუნებას. სომხების დიასპორა ხელშესახებ ძალას წარმოადგენს სირიაში, ლივანში, ეგვიპტეში, საბერძნეთში, ბულგარეთში, რუმინეთში, საფრანგეთში, ამერიკის კონტინენტზე: კანადაში, შეერთებულ შტატებში, ლათინურ ამერიკაში. სომხებს შექმნილი აქვთ არა მხოლოდ ეკლესიურ-რელიგიური, არამედ კულტურულ-საგანმანათლებლო და პოლიტიკური ორგანიზაციები. ერთი სიტყვით მინი სახელმწიფო უცხო სახელმწიფოებში.

რაც ყველაზე არსებითია თვალსაჩინოებისათვის, ხდება თავად სასომხეთში. ეთნოსის აგრესიული ბუნება პირველ რიგში დაკავებულ ტერიტორიებზე ვლინდება. სასომხეთში მხოლოდ სომხები ცხოვრობენ. სომხეთის სიუნიკის რაიონი ადრე ქართველ ორბელიანებს ეკუთვნოდათ. ისინი გაასომხეს. ნაწილმა კი მუსულმანობაც

მიიღო და ა.შ. სხვა ეთნოსების წარმომადგენლები დიდხანს ვერ ძლებენ, ან სომხებიან ან სტოვებენ ქვეყანას. საუკუნეების მანძილზე შედიოდა სომხეთი აფხაზეთ-ქართლის (იბერიის) სამეფოში. ქართული გარნიზონები იდგნენ იქ დამცველებად. დღეს ყველა გასომხებულია. მთელ რესპუბლიკაში ქართულ-აფხაზურ ოჯახს ვერაფერ აღმოაჩენს. ესაა ხომ ეთნოსის ბუნებაზე მითითებაა?

ბრძენი იყო სტრახონი და ასეთად რჩება. ორი ათასი წლის წინ დაინახა ახალგაზრდა ეთნოსში ის, რასაც ორი ათასი წელია ვერ ხედავენ სხვები.

სარჩევი

რედაქტორის საგან	- 3
კლიო	- 6
ჰეროდოტე	- 12
სტრაბონი	- 15
შლიმანი	- 17
შამპოლიონი	- 21
ბიბლია	- 27
ხორენაცი	- 29
მროველი	- 31
თუბალ-მუშეხი	- 32
ჩრდილოელები – სამხრეთელები	- 35
შუამდინარეთი	- 43
თუბალ-მუშეხი	- 47
სომეხთა წარმომავლობისათვის	- 61
მეშეხები ძვ. წ. ა. I ათასწლეული	- 87
მითრიდატე VI და ტიგრან II	- 91
დროთა ათვლის მიჯნაზე	- 96
თუბალ – მეშეხები	- 102
ტიგრან II შემდეგ	- 105
უმეფობის ხანა	- 114
მეფობა ცუდი აუცილებლობა	- 122
რელიგიის დროშით	- 129
სტრაბონი	- 149